

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

EMANULLAH HAN DÖNEMİNDE AFGANİSTAN
İÇİN BİR ROL MODEL: TÜRKİYE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

HAZIRLAYAN
Göker GÜRSOY

OCAK-2011

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

EMANULLAH HAN DÖNEMİNDE AFGANİSTAN İÇİN
BİR ROL MODEL: TÜRKİYE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

HAZIRLAYAN
Göker GÜRSOY

Jürimiz, 11 . 02 . 2011 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
2. Prof. Dr. Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU
3. Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve ..... sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Emanullah Han Döneminde Afganistan İçin
Bir Rol Model: Türkiye****Göker GÜRSOY****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Ana Bilim Dalı****Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı****Elazığ – 2011, Sayfa: X + 159**

Afganistan, bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu stratejik önem nedeniyle, tarih sayfalarında kilit ve hedefteki ülke olarak yer almıştır. Bu düşüncenin doğal bir sonucu olarak M.Ö. 500’lü yıllardan itibaren İranlılar, Makedonlar, Sakalar, Akhunlar, Araplar, Gazneliler, Harzemşahlar, Moğollar ve Babürler gibi birçok devlet tarafından ele geçirilen Afganistan toprakları, sarp dağları ve sert coğrafyasıyla, tarihsel süreçte sadece isimleri değişen güç odaklarınca, kılıç ve silah seslerinin susmadığı, akan kanın hiç durmadığı bir fetih bahçesi olmuştur. XIX. yüzyılın başlarından itibaren, İngiltere ve Rusya’nın hegomanya mücadelelerine ev sahipliği yapmış olan Afganistan, emperyalist güçlerle verdiği amansız savaşlardan başarı ile çıkarak bağımsızlığını kazanmıştır.

Dönemin Afgan lideri Emanullah Han, bağımsızlık savaşı sonrası ülkesinin tanınması için çabalarken, aynı günlerde Mustafa Kemal ATATÜRK de ülkesinin bütünlüğü ve bağımsızlığı için Türk halkı ile beraber Kurtuluş Savaşı’nın içindeydi. Bütün bu benzer gelişmeler içinde er ya da geç iki liderin yollarının kesismesi de sürpriz olmamıştır. Anadolu’da yedi düvele karşı verilen Kurtuluş Savaşı’nın bir benzerinin Afganistan’da İngiltere’ye karşı cereyan etmesi her iki ülkeyi birbirine yaklaştıran ve emperyalizme karşı duran iki liderin dostluğunu pekiştiren olgulardan en

III

önemlisidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün, geri kalmışlığın ve ülke üzerindeki ölü toprağının atılabilmesi için yaptığı devrimler ile iç ve dış meselelere yaklaşımları, O'nu cenazesinde bile yalnız bırakmayan dostu Emanullah Han için her zaman örnek alacağı ve kendi ülkesinde uygulayabileceği bir rol model olarak benimsenmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler, Emanullah Han'ın Türkiye'yi ziyareti ile zirve yapmıştır. Kendisi bir asker olan Mustafa Kemal, sahip olduğu ileri görüşlülük ve jeopolitik kültür ile Türkiye'nin konumunu çok iyi değerlendirmiş, ülkeyi o dönemde akıl ve bilimin öncüsü olan batıya doğru götürmeyi hedeflerken bile doğudan ilgisini kesmemiş ve Türkiye'nin doğusunda yer alan Türk ve İslam ülkeleriyle yakından ilgilenmiştir. Orta Asya Türk dünyasının güney ucunda yer alan ve genç Türkiye Cumhuriyeti'ni tüm İslam halklarının kurtarıcısı olarak gören Afganistan'ın, Türklerin dünyaya açılan kapısı olduğunu Mustafa Kemal iyi değerlendirmiş ve bu nedenle bu ülkeye özel bir önem vermiştir. Bu doğrultuda Afganistan ile ikili antlaşmalar imzalanmış ve Türkiye ile Afganistan iki Türk ve Müslüman ülke olarak geleceğe doğru bir dayanışma içine girmişlerdir. Atatürk ve Emanullah Han'ın, Afganistan'ı modern bir ülke haline getirme düşüncesi içinde oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Ancak Afganistan'ın toplumsal dinamiklerinin katılığı, Emanullah Han'ın kendi ülkesinin nabzını iyi tutamaması ve aceleci yaklaşımları nedeniyle büyük bir hayal kırıklığıyla sonuçlanmış, aynı devrimleri çok daha kritik bir ortamda Türkiye'de gerçekleştiren Atatürk'ün ne kadar büyük bir dahi ve devlet adamı olduğunu göstermiş ve bir kez daha ortaya koymuştur.

Emanullah Han sonrasında Afganistan'da meydana gelen kaos ortamı taht değişikliklerine neden olmuştur. Bu değişikliklerin, Türkiye - Afganistan ilişkilerinde gelgitler yaşanmasına sebep olduğunu söylemek yanlış olmamakla birlikte, temelde ve fotoğrafın genelinde iki ülkenin dostane ve yardımsever bir paydada buluşmalarını engellemiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Emanullah Han, Atatürk, emperyalizm, bağımsızlık, ilişkiler.

ABSTRACT

Master Thesis

A Model For Afghanistan In The Reign Of Emanullah Khan: Turkey

Göker GÜRSOY

The University Of Firat

The Institute Of Social Science

The Department Of History

Elazığ – 2011, Page: X + 159

Due to her geographic and strategic importance Afghanistan has always been on the target as a key country in the history. Hence, the lands of Afghanistan which captured by Persians, Macedonians, Arabs and Mongols since 500 BC, has been a battlefield whose occupier power changed whereas the bloodshed never ended. Since 19th century Afghanistan, where had been the battlefield of hegemony between Britain and Russia, succeeded in its fight against imperial powers and obtained independence.

Then Afghan leader Emanullah Khan was seeking recognition of his country after the independence, when Mustafa Kemal Atatürk launched a major fight against the allied forces. Hence, it would not be surprise these two leaders would come across eventually. The legendary fights given these two leaders against imperial powers got two countries closer and built such a strong friendship between them. The reforms made by Atatürk in order to deal with the backwardness and his approach to international affairs have always been a model for Emanullah Khan in shaping the future of his country. Strong relations between them made its peak by Emanullah Khan's visit to Turkey. As a general officer thanks to his geopolitical far-sight, Mustafa Kemal perfectly assessed the strategic importance of Turkey and he never disregarded the Turkic and Islamic nations in the East, while he was planning to be a part of the Western civilization. Considering it as a door for Turks to civilized world Mustafa Kemal attached primary importance to Afghanistan which regarded young republic of

Turkey as a role model for Muslim nations. Thus, Afghanistan and Turkey built such strong solidarity. It is obvious that both leaders made great effort in order to create modern countries. However, Amanullah Khan could not accomplish his modernity project because of his failure in considering the rigid social structure of Afghanistan, whereas Mustafa Kemal made a great success in implementing the crucial reforms which were vital for creation of a modern country.

After the reign of Amanullah Khan, chaos in Afghanistan never ended. Even though, this chaos caused instability in relation with Turkey from time to time, it never weakened the solidarity between two countries.

Key Words: Afghanistan, Amanullah Khan, Atatürk, imperialism, independence, relations.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
ÖNSÖZ	VIII
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AFGANİSTAN’IN COĞRAFYASI, STRATEJİK ÖNEMİ, ETNİK YAPISI	3
1.1. Afganistan Coğrafyası	3
1.2. Jeostratejik Önemi	7
1.3. Etnik yapısı	13
1.3.1. Peştunlar.....	16
1.3.2. Tacikler	18
1.3.3. Türkler	19
1.3.4. Hazaralar	22
1.3.5. Diğer Etnik Gruplar	23

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİR ROL MODEL OLARAK TÜRKİYE-AFGANİSTAN İLİŞKİSİ (KRAL EMANULLAH HAN DÖNEMİ (1919-1929)).....	26
2.1. Türkiye- Afganistan İlişkilerinin Genel Tarihsel Süreci	26
2.1.1. Afganistan’ın Genel Tarihi ve Bağımsızlık Süreci.....	26
2.1.2. Osmanlı Döneminde İlişkiler.....	31
2.1.3. Birinci Dünya Savaşı Döneminde İlişkiler	35
2.2. Kral Emanullah Han Dönemi (1919–1929).....	37
2.2.1. Atatürk ve Kral Arasındaki İlk Yazışmalar ve Diplomatik Sürecin Başlaması	37
2.2.2. Cemal Paşa’nın Türk –Afgan İlişkilerine Etkisi.....	40
2.2.3. Türk – Afgan Dostluk Antlaşması	44
2.2.4. Kurtuluş Savaşının İlişkilere Etkisi	49
2.2.5. Afgan Kralı Emanullah Han’ın Türkiye Ziyareti	52
2.2.6. Afgan Kralı Emanullah Han’ın Türkiye Ziyaretinin Sonuçları ve Reform Hareketleri	57

2.2.7. Emanullah Hanın Tahtan İndirilmesi ve Türkiye'nin Emanullah Han'a Yardım Çabaları.....	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KRAL EMANULLAH HAN SONRASI YAKIN DÖNEMDE TÜRKİYE-.....	74
AFGANİSTAN İLİŞKİSİ (1929–1938).....	74
3. 1. Muhammet Nadir Şah Dönemi	74
3.1.1. Devrik Kral Emanullah Han'ın Türkiye Ziyaretinin İlişkilere Etkisi.....	79
3. 2. Zahir Şah Dönemi	84
3.2.1. Afganistan'ın Milletler Cemiyetine Kabulü Süreci ve Türkiye.....	87
3.2.2. Afganistan – İran Sınır Antlaşmazlığı ve Türkiye.....	88
3.2.3. Sadabat Paktı (08 Temmuz 1937).....	90
3.3. Türkiye'den Afganistan'a Yapılan Yardımlar (1919-1938).....	95
3.3.1. Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan Yardımlar.....	96
3.3.2. Diğer Alanlarda Yapılan Yardımlar (Askerî, Sağlık, Ekonomi, İmar vb.).	100
3.3.3. Diğer Ülkeler Tarafından Yapılan Yardımlar.....	102
SONUÇ	106
BİBLİYOGRAFYA	116
ÖZGEÇMİŞ	159

ÖNSÖZ

Orta Asya'nın kalbinde yer alan Afganistan toprakları, tarih boyunca birçok Türk devletine ev sahipliği yapmıştır. Türkiye ve Afganistan'ı birbirine yakınlaştıran sosyal, kültürel ve manevi unsurlar vardır. İki ülkenin de aynı dönemde sömürgeci emperyalist düzene karşı istiklal ve bağımsızlık savaşı vermeleri, din kardeşi iki halkın aynı acıları paylaşmaları, Afganistan'da yaşamakta olan Türkler ve bu topraklardaki Türk izleri, iki ülkeyi birbirine gönülden bağlı kılmıştır. Bu bağlılık, Milli Mücadeleden zaferle çıkan Türkiye Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ve Ankara'da elçilik açan ülkenin Afganistan olmasıyla, somut olarak görülmektedir. Türkiye'yi, Türk halkını kendisine kılavuz olarak gören Afganistan ve Afgan halkının, tarih boyunca yaşadığı sıkıntıların temelindeki ana faktör dış güçler gibi görünse de, Afgan halkını oluşturan kabile ve kavimler arasındaki çıkar çatışmaları, aşiret kültürünün dışına çıkamama, kan davaları, iklimi ve coğrafyası gibi sert, inatçı karaktere sahip insan yapısı, katı feodal yapı ile birleşmiş istismarcı ve din odaklı yönetim sonucunda geri kalmışlık, Afganistan kimliğine yapışıp kalmıştır.

Gerek kaynak tarama, gerekse yerinde gezi ve incelemelerden ibaret olan tez çalışmalarım sırasında; Atatürk ve Emanullah Han'ın, Afganistan'ı modern bir ülke haline getirme düşünce ve azmi içerisinde olduklarını, Türkiye'nin bu yolda büyük fedakârlıklarla yardımlarda bulunduğunu, uzun soluklu Milli Mücadele döneminden hemen sonra, yoğun olarak hissedilen nitelikli ve eğitilmiş insan gücü ihtiyacına rağmen, Afganistan'a aileleriyle birlikte giden Türk aydınlarının, Afgan topraklarında ve dahası halkında bıraktığı dostane ve minnet dolu izleri görmüş olmanın haklı gururunu yaşadım. Ulu önderin, Afganistan hakkındaki düşüncelerine ve ufkun ötesini gören zekasına bir kez daha şahit oldum. Afganistan'da yaşanan gelişmeler ve Afganistan üzerinde oynanan oyunlar üzerine yapılacak çalışmaların, gerek günümüz milli dış politikasının belirlenmesine, gerekse Atatürk'ün "Ne Mutlu, Türküm Diyene!" sözünü kavramakta zorlanan, etnik kökenli milliyetçilik yandaşlarına ibret ve ışık tutacağı inancını taşımaktayım.

Tez çalışmalarımın tamamlanabilmesi, benim için çok değerli birkaç kişinin ilgileri, destek ve katkılarıyla mümkün olabilmektedir. Öncelikle, yüksek lisans öğrenimim

süresince, desteğini hiçbir zaman benden esirgemeyen, sınırsız sabrı ve hoşgörüsüyle, sürekli eğiten, öğreten ve yönlendiren danışmanım sayın Prof. Dr. Erdal AÇIKSES'e müteşekkirim. Eğitimim süresince, emeği geçen ve katkıda bulunan Prof. Dr. Rahmi DOĞANAY ve değerli hocalarıma, yoğun çalışma ortamında, yardım elini cömertçe uzatmaktan çekinmeyen Fethi DÖNMEZ'e, Afganistan gibi kısıtlı sayılabilecek bir alanda, ihtiyacım olan kaynakları temin etmemde bana yardımcı olan kadim dostum ve meslektaşım Metin ÖNEL'e, çalışmalarım esnasında A.B.D. Columbia Üniversitesi'nden yabancı kaynaklar hususunda katkılarını esirgemeyen can kardeşim Türker GÜRSOY'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak, yaşamın ve mesleki koşulların getirdiği tüm zorluklarda olduğu gibi, tez çalışmalarım da her daim yanımda olan kıymetli yol arkadaşım, bu geminin limana gelmesini sağlayan kutup yıldızım, eşim Gülsüm GÜRSOY'a, ben Afganistan'da görev yaparken hayata merhaba diyen, ülkemize faydalı bir fert olacağına yürekten inandığım sevgili kızım İnci GÜRSOY'a minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

GÖKER GÜRSOY
ELAZIĞ 2011

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Bkz – bkz	: bakınız
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
SAREM	: Genelkurmay ATASE Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi
C.	: Cilt
D.	: Dosya
F.	: Fihrist
F.K.	: Fon Kodu
Gnkur.	: Genelkurmay
ATASE Bşk.	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Kls.	: Klasör
Blg.	: Belge
Göm.	:Gömlek
Y.N.	: Yer Numarası
s.	: Sayfa

GİRİŞ

Tarih boyunca, egemen devletler yada süper güçler için ilgi ve etki alanlarında her istikamete açılan önemli bir kavşak noktası olan Afganistan, sahip olduğu stratejik önem nedeniyle diğer devletlerin arka bahçesi hüviyetinde sürekli çıkar çatışmalarına ve nüfuz mücadelelerine maruz kalmış, müdahale ve kontrol edilen bir devlet/bölge konumunda, millî birliğini ve beraberliğini sağlayamamıştır. Bu uzun süreçten sonra nihayet XX. yüzyıla girildiğinde bağımsızlığını kazanan Afganistan, genel hatlarıyla tam bir kabile toplumu görüntüsünde ve çağın birçok imkanlarından ya habersiz, ya da tamamen yoksun durumdadır. Yüzyıllar boyu süren bu geri kalmışlığa karşı, reformcu Emanullah Han'ın çözüm arayışları ise, 1920'lerin sonunda büyük bir hayal kırıklığıyla bitmiştir.

Afganistan'ın, Türkiye için çok özel bir önemi vardır. Cumhuriyetin ilan edildiği ilk yıllarda Türkiye'nin ve Atatürk'ün ilişki kurduğu devletlerin başında Afganistan gelir. Afganistan yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletini resmen kabul eden ilk devlet özelliğini taşır. Ankara'nın başkent olmasından sonra, Ankara'da ilk elçilik açan devlet yine Afganistan olmuştur. Afganistan dendiğinde; Türkiye'de birçok insanın aklına, eski Sovyetler Birliği'ne karşı kahramanca savasan Afgan mücahitleri, Özbek General Raşit Dostum, iç savaşlar ve Taliban rejiminin baskıcı uygulamaları gelmektedir. Bugün ise, Türkiye'nin NATO semsiyesi altında Afganistan'da toplumsal amaçlı görev alması nedeniyle yeniden kamuoyunun gündemindedir. Fakat bu ülkenin bir dönem Türkiye ile çok iyi bir ilişki içerisinde olduğu, Atatürk'ün Afganistan'a çok fazla önem verdiği, Afgan öğrencilerin Türkiye'de eğitim gördüğü ve Türk eğitimcilerin Afganistan'da üstün gayretlerle çalıştığı, Afganistan'ın ciddi bir Türk nüfusuna sahip olduğu, jeopolitik ve jeostratejik özellikleri itibariyle, Türkiye ile Afganistan arasında paralellik bulunması nedeniyle çıkarılabilecek dersler olduğu, ya hiç bilinmemekte ya da üstün körü bilgilerle değerlendirilmektedir. Nitekim, Türkiye'de Afganistan ile ilgili akademik çalışmalar, bu ülkenin sahip olduğu önemle kıyaslandığında oldukça azdır. Dünyada Afganistan üzerine yabancı dilde eserler mevcut olmakla birlikte, Türkiye konusu ya çok yüzeysel, yada çoğu zaman maksatlı şekilde ifade edilmektedir.

Bu tez; Atatürk döneminde Afganistan’la yaşanan, barış, kardeşlik ve dayanışma içerisinde devam eden ve Türkiye’nin önemli yardımlarıyla ön plana çıkan ikili ilişkileri, Atatürk döneminde Afganistan’da ortaya konan başarılı devlet politikasını ortaya koymak, günümüze iyi bir örnek sunmak maksadıyla hazırlanmıştır.

Yukarıda belirtilen konuları incelemeyi amaçlayan bu çalışma dört bölümden meydana gelmiştir: Giriş bölümünde, Afganistan’ın coğrafyası, stratejik önemi, etnik yapısı her yönüyle incelenmiştir. İkinci bölümde ise, Türkiye- Afganistan arasındaki ilişkilerin genel tarihsel süreci ve Kral Emanullah Han dönemindeki ilişkiler (1919–1929) tüm detaylarıyla analiz edilmiş, tir. Üçüncü bölümde, Kral Emanullah Han sonrası yakın dönemdeki gelişmeler incelenmiştir. Son ve dördüncü bölümde ise çalışmada ulaşılan sonuçlar tespit edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AFGANİSTAN'IN COĞRAFYASI, STRATEJİK ÖNEMİ, ETNİK YAPISI

1. 1. Afganistan Coğrafyası

Afganistan, 647.500 km²'lik yüzölçümü ile, Orta Asya, Hindistan ve Orta doğunun kesiştiği bir alanda, kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğuda Çin (doğu Türkistan), güney ve güney doğuda Pakistan, batıda ise İran'la ¹ komşu durumdadır. Afganistan üç orta asya cumhuriyeti ile 2 bin, güneyde ise Pakistan'la bin 700 km'lik uzun bir sınırı paylaşmaktadır. Ülkenin en batısı ile en doğusu arasındaki uzaklık 1350 km, kuzeyle güney arasındaki mesafe ise 900 km'dir. Ulaşım batıya ve güneye gidildikçe nispeten kolaylaşır.²

Coğrafi özellikleriyle tam bir kara ve dağ ülkesi olan Afganistan, sıradağlar tarafından çevrili, yaşamın tarih boyunca sıkıştığı yaylalardan oluşur. Bu sıradağların en önemlileri, batıdan doğuya doğru ülkeyi ikiye bölen Sefid Kūh (3500m), Kūh-i Baba ve Hindikuş (7697m) dağlarıdır. Bu sıradağlar 6000 m yükseklikteki Bedeşan bölgesinde Pamir yaylasına ulaşır.³

Afganistan'ın kuzeyinden batıya doğru bir yelpaze gibi açılan Hindikuş Dağları, sahip olduğu stratejik geçitler haricinde oluşturduğu set yapısı ile dikkat çekmektedir. En önemli geçiş noktaları, Salang ve Hayber Geçidi'dir. 4000 ila 6000 metre arasında değişen yüksekliğiyle Hindikus Dağları, dünyanın ikinci yüksek dağ sistemidir. Özellikle kış mevsiminde geçise izin vermemektedir.⁴

---

¹ Orhan Güçlü, "Afganistan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi", **Harp Akademileri Dergisi**, S. 13, s. 27.

² Esadullah Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, Cep Kitapları, İstanbul, 1998, s. 33.

³ Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2002, s. 9-10.

⁴ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 17-18.

Hindikuş Dağları ülkenin kuzeyi ile diğer kesimleri arasında bir sınır gibi durur ve ülkeyi merkez dağlık bölge, güney platosu ve kuzey ovaları olmak üzere, üç farklı coğrafi bölgeye ayırır.⁵ (Bknz.: Resim-1)

Bundan başka güneyde Süleyman dağları, kuzeyde de Bend-i Türkistan dağları bulunur.⁶ Ülkenin deniz seviyesinden ortalama yüksekliği 900 m. (3000 fit)'dir. Belli başlı merkezi vadilerin yüksekliği 2000 m.yi aşar.⁷ Başkent Kabil bile, 1200-1400 m. yüksekliktedir.

Ülkede dağların arasında, az da olsa ovalar mevcuttur. Amu-Derya Nehri boyunca 500 km. uzanan, "Afgan Türkistanı" olarak adlandırılan ova, başlıca tarım alanıdır. Ülkenin önemli düzlükleri, kuzeybatıda Badgis, batıda Herat ve İran'a yönelmiş olan Heru Rud Irmağı Ovaları ile Kabil Irmağı Vadisi ve Hilmand Suyu Havzasıdır. Güney - güneybatı uzanım hattı boyunca çöllerden başka bir şey görülmez. Bu ıssız, kurak toprakların en ünlüsü "Ölüm Çölü"dür.⁸ Burada yerleşim çok seyrek, nüfus az, toprak çorak ve verimsizdir. Afganistan'ın Pakistan ile olan doğu sınırı, üzerinde ve iki tarafında Peştunlar'ın yaşadığı, Süleyman Dağlarından meydana gelir. Bu dağların üzerinde tarih boyunca stratejik öneme sahip olan ve Hindistan'a açılan ünlü Hayber Geçidi vardır.⁹

Ülkenin başlıca nehirlerini, Rusya'yla siniri çizen Amu derya, Kabil, Helmand, Harirud, Arghandab, Murgab, Farah ve Lowgar olarak sıralamak mümkündür. Afganistan'ın sahip olduğu küçük ve orta ölçekli göllerden en önemli ikisi güneybatıdaki Saberi gölü ve güneydoğudaki Gazne şehrinin 97 km güneyinde bulunan Istadeh-İ Moqor tuz gölüdür. Baba dağlarında Amir gölleri olarak bilinen beş küçük göl bulunmaktadır. Bu göller nehir yatağındaki kayaların renklerini yansıtmaları

⁵ <http://www.afghan-web.com/geography/lr.html>, (10. 11. 2010); The World Factbook, <http://worldfacts.us/> "Afghanistan". htm, (10. 11. 2010); <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/af.html#Intro>, (12. 10. 2010); A Country Study: Afghanistan, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/aftoc.html#af0030>, (12. 10. 2010).

⁶ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 9-10.

⁷ A. M. Manzar, **Afganistan Üzerinde Kızıl Bulutlar**, Çev: İsmail Bosnalı, Öncü Yayınları-2, s. 25.

⁸ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 9-10; A Country Study: Afghanistan, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/aftoc.html#af0030> (12. 10. 2010).

⁹ Ahmet Raşid, **Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun**, Everest- Mozaik Yayınları, İstanbul, 2001, s. 12.

nedeniyle, süt beyazından kara yeşile kadar değişen renk cümbüşleriyle tanınmaktadırlar.¹⁰

Afganistan'ın en büyük şehirleri; Kabil, Kandahar, Herat, Mezarı- Şerif, Kunduz ve Celalabad'dır.¹¹ Başkent Kabil, tarihî olarak diğer bölgeleri ve etnik grupları içinde barındıran ve birbirine bağlayan şehirdir. Hindikus Dağı'nda önemli yollara geçiş sağlayan Kabil, bir plato olarak stratejik yönden çok önemlidir. Kandahar ise ülkenin kültürel ve ekonomik yönden önemli bir bölgesidir. Kabil'den önce ülkenin başkentliğini de yapmış olan şehir, ağırlıklı olarak Pestunlara ev sahipliği yapmaktadır. Bir zamanların kültür ve sanat sehri olan Herat, tarih boyunca sık sık istilacı devletler arasında el değiştirmiştir. İran ve Rusya'ya sınır olan Herat, aynı zamanda ticari yönden de ülke için önem arz eden bir bölgededir. Hazaracat ise, Hazaraların yoğun olarak yaşadığı bir yer olarak Afganistan'ın tam ortasında izole edilmiş şekildedir. Türklerin yoğun olarak yaşadığı Türkistan Afganistan'ı bölgesi ise, verimli topraklara sahiptir.¹²

Afganistan'ın büyük bölümüne hakim olan sarp dağlar, kara iklime sebep olmuştur. Afganistan'da yazlar kurak kışlar ise az yağışlı olup mevsimlere göre ciddi sıcaklık farklılıkları oluşmaktadır. Gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farkı da oldukça yüksektir. Kışları çok soğuk olup dağlık bölgelerde kar uzun süre yerde kalmaktadır. Kuzeydoğunun dağlık bölgelerinde kuru ve soğuk kutup iklimi hüküm sürerken Pakistan sınırındaki dağlık bölgeler ise genellikle Temmuz – Eylül aylarında belirginleşen Hint musonlarından etkilenir. Muson rüzgarları, yağmur ve rutubet yüklü tropikal deniz hava kütlelerini taşır. Ülkedeki en sıcak yerlerden biri olan Celalabad'da en yüksek hava sıcaklığı Temmuz ayında 49 derece olarak kaydedilmiştir. Ülkenin en fazla yağış aldığı dönem Aralık – Nisan ayları arasındadır. Dağlık bölgelerde Aralık – Mart arası kar yağar, alçak yerlerde ise Aralık - Nisan/Mayıs arasında aralıklı olarak uzun süre yağmur yağar. Muson bölgesi dışında kalan yerlerde yaz ayları sıcak, kurak ve bulutsuzdur. Dağlarda yıllık yağış ortalaması batıdan doğuya doğru artmakta olup güney doğu muson bölgesinde 400mm'dir. En fazla yağış Hindikus'taki Salang geçidinde kaydedilmiş olup yıllık 1346mm, batıdaki farah kurak bölgesinde 76mm'dir.

¹⁰ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 10.

¹¹ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 11.

¹² "Afghanistan", **Encyclopedia Britannica**, s. 164-168.

Afganistan – İran sınırının her iki tarafı boyunca uzanan alan çok rüzgarlıdır. Güney rüzgarı haziran ayından eylül ayına kadar devamlı olarak saatte 160 km’ye varan hızlarla esmektedir. Rüzgarlı dönem süresince buğday hasadı yapılmakta ve toplanan buğday eski bir teknik ile geliştirilmiş olan yel değirmenleri ile öğütülmektedir.

Afganistan’da toprağın ancak onda biri işletilebilmektedir. Bunu en büyük sebebi kuraklıktır. Coğrafi özellikleri nedeniyle, Afganistan topraklarının sadece üçte bir kadar kısmı, ancak uygun bir şekilde sulanmakla verimli hale getirilebilir. Yıl içerisinde iki hasat döneminden bahsetmek mümkündür. Baharak (ilkbahar ürünü) denilen hasat içinde, kasımda buğday, arpa, nohut, mercimek; Paizah (sonbahara ait) denilen hasat içinde ise ilkbahar sonunda pirinç, darı, hintdarısı, mısır, tütün, pancar, havuç, turp vb. ürünler yetişir. Ülkenin güneyinde özellikle kıraç bölgelerle kum çöllerinin bulunduğu batı kesimine gidildikçe bitki örtüsü seyreler, hemen hiç ağaç görülmez; ancak ilkbahar başlarındaki yağmur mevsiminde çiçekli otlara rastlanır. Daha çok yağış alan kuzey bölgelere gidildikçe bitki örtüsü sıklaşır.¹³ Coğrafi çevre, iklim ve diğer faktörler ülkeyi sağlıklı ve sert mizaçlı insanların, değerli tür hayvanların ve meyve ağaçlarının vatanı haline getirmiştir.

Afganistan’da, tarımdan sonra en büyük geçim kaynakları hayvancılık ve hayvan ürünleridir. Teknik ve endüstriyel hayat hemen hemen yok denecek kadar azdır. Zorunlu ihtiyaçları karşılayacak bazı fabrikalar son yıllarda inşa edilmeye başlamıştır.¹⁴ Afganistan’ın bitki örtüsü, aşırı otlatma, toprak erozyonu ve orman alanlarının yok edilmesiyle sık sık yaşanan çatışmalardan dolayı çok azalmıştır. Çölleşme her geçen gün batıya doğru artmaktadır. 1963 yılındaki Afganistan devlet raporuna göre Afganistan , ziraata elverişli arazinin sadece ellilik bir bölümü kullanılabilmektedir. Kullanılan arazinin yüzde yetmiş bol suyu olan, Türkistan ve katagan adlarıyla bilinen kuzey Afganistan bölgelerinde bulunmaktadır. Bu bölgelerin su ihtiyaçları , Amu Derya, Kökçe, Kunduz, Askalan, Kaysar ve Murgab nehirlerinden karşılanmaktadır.¹⁵

¹³ **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C. 1, Ana Yayıncılık, s. 117

¹⁴ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 9-10.

¹⁵ Fazıl A. Burget. “*Türkiye Yeniden Afganistan’da: NATO Kıdemli Temsilciliği*”, **Stratejik Analiz**, 2004, s. 117.

1.2. Jeostratejik Önemi

Kelime olarak Afganistan, Afganlıların vatanı anlamına gelmektedir. Afganistan coğrafi konumu itibariyle orta doğu ile uzak doğu arasında bir köprü ve geçiş yeridir.¹⁶ Orta Asya'nın kilit noktasında yer alması nedeniyle üzerinden geçen güçlü orduların kolayca İran'a, Hindistan'a, Maverâünnehir'e ve Çin sınırlarına ulaşmasına olanak sağlaması yüzünden, "highway of conquest" yani "fetih otoyolu" olarak nitelendirilmiştir.¹⁷ Afganistan tarih boyunca fetih yapan devletlere hep çekici gelmiştir. Ancak bu çekiciliği Afganistan'ın zenginliğinden ziyade, onun her yöne açılan istikametindedir.¹⁸ Gerek kuzeyden gelen, gerekse güney ve batıdan gelen istilacı anlayışa sahip güçlerin gözündeki, sarp dağlarıyla, savaşçı ve inatçı kavmiyle tarih boyunca stratejik önem arz etmiştir. Kuzeyden gelenler için Hindistan ve İran'a, güneyden ve batıdan gelenler için Orta Asya ve daha kuzeye bir kapı olması ve Rusya için sıcak denizlere inen yol üzerinde olması sebebiyle stratejik önemini her zaman korumuştur.

Eski çağda Aryana, ortaçağda Horasan diye adlandırılan, 1747 tarihinden bu yana Afganistan adıyla bilinen bugünün "Afganistan İslam Cumhuriyeti" Orta Asya, Güney Asya, Ortadoğu ve Kafkasya arasında kesişme noktasında yer alan bir ülkedir.¹⁹ Afganistan, bu önemli coğrafi konumunun sonucu olarak, tam bir kilit ülke durumundadır. Dünyada ender rastlanan bir özellik, Afganistan'ın sahip olduğu sert coğrafya, bu ülke insanının hem tarihine, hem devlet politikalarına, hem de halkın mizacına yansımıştır. Coğrafi, tarihi, kültürel ve stratejik olarak Orta Asya'nın bir parçası olan Afganistan'ı, siyasi ve dini coğrafyası, Güney Asya ve Ortadoğu'ya yakınlaştırmaktadır.²⁰

¹⁶ İ. Hakkı Soygeniş, "Afganistan Nasıl Kaybedildi?", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, C. 106, S. 307, Ankara, 1987, s. 93.

¹⁷ Thomas J. Barfield, "Problems in Establishing Legitimacy in Afghanistan", **Iranian Studies**, V. 37, N. 2, 2004, s. 263.

¹⁸ Barfield, a.g.e., s. 267.

¹⁹ Gülfem Dursun, "Afganistan'ın Etnik Kimliği", **Avrasya Dosyası**, Sonbahar-Kış 98-99, C. 4, S. 3-4, s. 49.

²⁰ SAREM, **Afganistan ve Taliban Hareketi ile ABD, Rusya Federasyonu, Pakistan, İran, Hindistan, Çin Halk Cumhuriyeti ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Afganistan'a Yönelik Politikalarının Değerlendirilmesi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) Yayınları, Ankara, 2001, s. 1.

Tarihsel süreç ele alındığında; M.Ö. 500'den itibaren başlamak üzere, İran Hükümdarı Dara, Makedonya Kralı İskender, Sakalar, Ak-Hunlar, Araplar, Gazneliler, Harzemşahlar, Moğollar ve Babürler gibi birçok devleti tarafından ele geçirilen Afganistan, XIX. yüzyılın başlarından itibaren İngiltere ve Rusya'nın egemenlik mücadelesinin alanı olmuştur. Bir yandan İran-Arap Denizi-Hindistan, diğer yandan Orta Asya-Güney Asya arasında bir kavşak noktası oluşturan konumu, bu ülkeye tarih boyunca büyük önem kazandırmıştır.²¹

Ortak tarihi ve kültürel benzerliğinin yanında coğrafi olarak da Afganistan Orta Asya'nın bir parçasıdır.²² Orta Asya, coğrafi olarak, çok farklı şekillerde tanımlanabilir: İstanbul'dan Çin'e kadar bir bölgeyi tarif etmek için kullanılabileceği gibi, Amuderya ve Sirderya nehirleri arasındaki bölgeye, yani Meveraünnehir bölgesine karşılık da kullanılabilmektedir. İdari ve siyasi olarak ise Sovyetler Orta Asya'yı Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ile Kazakistan devletlerinin sınırlarını içine alan bölge için kullanmıştır.²³

Etnik çeşitlilik ve büyük güçlerin mücadele ve rekabet alanı olan Balkanlar'dan esinlenerek, "Avrasya Balkanları" adıyla tanımlanan, ancak Balkanlar'a oranla daha kalabalık, dini ve etnik açıdan daha karışık olan Orta Asya, Güney Asya, Basra Körfezi ve Ortadoğu'yu içine alan coğrafi bölge, Brzezinski tarafından, küresel istikrarsızlığın merkezi olarak görülmektedir. Brzezinski'ye göre Avrasya Balkanları'nda bulunan sorunlu 9 ülkeden birisi de Afganistan'dır. Jeopolitik olarak önemli olan bu bölgenin özelliği, güç boşluğu ve güç elde etme imkânının olmasıdır. Bölge önemli bir ekonomik kaynak bölgesi olarak da tanımlanmaktadır. Altın dahil, önemli minerallerin olduğu, doğalgaz ve petrol açısından zengin olan Avrasya Balkanları'na hakim olmak isteği, yayılmacı düşünceleri ortaya çıkarıp, uluslararası mücadeleyi hızlandırmaktadır. Afganistan işte böyle bir hâkimiyet güdüsünün sıçrama tahtası konumundadır.²⁴

XX. yüzyıl başlarında siyasi coğrafya alanında çalışan bilim adamlarınca dünya egemenliğine yönelik birçok teori ortaya atılmıştır. Bu çalışmalardan birisi de "Kara

²¹ Raşid, a.g.e., s. 11.

²² SAREM, a.g.e., s. 1.

²³ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s. 140-143.

²⁴ Brzezinski, a.g.e., s. 140-143.

Hâkimiyet Teorisi”dir. Bu teorinin sahibi John Mackinder,²⁵ dünya coğrafyasını siyasi ve askeri strateji bakımından “Merkez Bölge”, “İç Kuşak” ve “Dış Kuşak” alanlarına ayırmıştır. Macinder’e göre dünyaya hakim olabilmek için denizden gelecek saldırılara karşı korunaklı bir konumdaki, Orta Asya’yı da içeren, Merkez Bölge’de hâkimiyet sağlamak şarttır. Mackinder’e göre, “Doğu Avrupa’ya hakim olacak büyük güç, Orta Asya bölgesini de içine alan Merkez Bölge’ye, Merkez Bölge’ye hakim olan ise, dünya adasına ve daha sonra da tüm dünyaya egemen olabilir.”²⁶ Başka bir deyişle Mackinder, “Merkez Bölge” olarak isimlendirdiği Orta Asya’yı kapsayan geniş ovanın, Asya - Avrupa ve Afrika kıtalarından oluşan “Dünya Adası”nın denetlenebilmesi için mutlaka elde bulundurulması gereken bir bölge olduğunu belirtmiştir.²⁷

Başka bir hâkimiyet teorisi olarak bilinen, Spykman’ın²⁸ “Kenar Kuşak Teorisi”nde de aynı coğrafya kullanılmış, fakat “Dünya adasına egemen olmak için Merkez Bölge’yi çeviren kenar kuşağa yani Türkiye-Irak-Pakistan-Afganistan-Hindistan-Çin ve Kore’ye kadar uzanan bölgeye, egemen olmak gerektiği” savunulmuştur.²⁹ Afganistan, Kara Hâkimiyet Teorisi’nde, dünya hâkimiyeti sağlayabilmek için bir şart ve basamak olarak görülen “Merkez Bölge”nin güneyinde, diğer yandan Spykman’ın Kenar Kuşak Teorisine göre ise dünya hâkimiyeti sağlayabilmek için mutlaka kontrol edilmesi gereken “Kenar Kuşak” ülkeleri arasındadır. Asya’daki önemli konumundan ötürü, İngiliz’lerin “Asya’nın Gözetleme Kulesi” olarak adlandırdıkları Afganistan,³⁰ Orta Asya ile Güney Asya arasında geçiş kapılarından birisidir. Hindistan ve İran gibi aynı özellikte geçiş ülkeleri üzerinden mümkün olmadığı takdirde, Afganistan, Güney Asya’dan Orta Asya’ya tek giriş kapısı konumuna sahip olmaktadır.³¹

²⁵ Sir Halford John Mackinder, 1861-1947 yılları arasında yaşamış olan, İngiliz siyasi coğrafyacıdır, <http://www.britannica.com/eb/article-9049795?tocId=9049795>, (12. 06. 2010).

²⁶ Suat İlhan, “Jeopolitik Gelişmeler ve Türk Dünyası”, **Avrasya Etüdleri**, Sonbahar, 1995, C. 2, S. 3, s. 23; Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, 2003, s. 104-105.

²⁷ Çağrı Erhan, “ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, <http://www.stadigma.com/türkçe/Kasım2003/vizyon>, (18. 05. 2010).

²⁸ Nicholas J. Spykman, 1893-1943 yılları arasında yaşamış olan, Amerikalı jeopolitikçidir, <http://www.britannica.com/eb/article-9049795?tocId=9049795>, (18. 05. 2010).

²⁹ İlhan, a.g.m., s. 23; Davutoğlu, a.g.e., s. 104-105.

³⁰ İrfan Kaya, Ülger, “Taliban: Afganistan’da Pax American’nın İslamcı Militanı”, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar-Kış 98-99, C. 4, S. 3-4, s. 96.

³¹ Anıl Çeçen, “Afganistan’ın Öne Çıkışı”, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar-Kış 98-99, C. 4, S. 3-4, s. 111.

Orta Asya'dan Hint Havzası'na ve açık denizlere inen Hayber, Kocak ve Gomal Geçitleri'nin yanında, Orta Asya-Hint ve Çin arasındaki en stratejik koridor olan Vahan Koridoru'nun bulunduğu Afganistan, iki kutuplu dönemde dünya lideri ülkelerin karşılıklı etki alanlarının temas ve geçiş bölgeleri ile düğüm noktalarını barındırmaktaydı. Soğuk savaşın son çatışmasının Sovyet işgali sonrasında Afganistan'da olması, ülkenin bu anlamda jeostratejik konumuyla bağlantılıdır.³²

Büyük bölümü dağlık olan ve bulunduğu bölgedeki ülkelere oranla, çok zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmayan Afganistan'ın, büyük devletler için önemini artıran başka etkenler de mevcuttur: Afganistan, elinde nükleer güç bulunduran üç ülkenin (Rusya, Hindistan ve Pakistan) oldukça yakınında olması ve Rusya'nın güneye inmesinin önüne set olmasının yanında, Hazar Havzası petrolü ile doğalgazının Hint Okyanusu'na aktarılabilmesi için geçiş güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Planlanan petrol ve doğalgaz hatları sebebiyle Afganistan, bazı ülkelerin kendi menfaatleri için türlü politik oyunlar tezgâhladıkları bir alan olmuştur. Bu politik oyun ve operasyonlara şeriat yanlısı Taliban'ı desteklemek de dahil edilmiştir.³³

Afganistan'ın XX. yüzyılın sonunda bu derece dünya gündeminde olması ve bölgede yaşanan çatışmalar ve mücadelelerin altında Orta Asya'nın doğalgaz ve petrolünün paylaşılmasının yanında, çıkan enerjinin dünyaya aktarımı için gerekli boru hatlarının yapım mücadelesi de vardır. İşte bölge zenginliklerinden menfaat elde etme gayretleri bu coğrafyada Yeni Büyük Oyun'u ortaya çıkarmıştır.³⁴

Alternatif taşıma güzergâhları arasında Afganistan'ın da adının geçtiği Hazar Havzası hidrokarbon potansiyeli, dünya kamuoyunun gündemine 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında girmiştir. Bölge kaynakları her ne kadar Azerbaycan petrolü ve Türkmenistan gazı başta olmak üzere, Sovyetler döneminde de önemli kaynaklar olarak bilinse de, bu kaynaklar SSCB tarafından daha çok Doğu Blok'u içinde kullanılmaktaydı ve dünyanın diğer bölgelerine aktarılması söz konusu değildi. ABD Enerji Enformasyon İdaresi'nin Aralık 1998 tarihli raporuna göre, Hazar

³² Davutoğlu, a.g.e. , s. 113.

³³ Mehmet Atay, “Avrasya'nın Balkanları, Afganistan'da İç Çatışma Dinamikleri”, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar Kış 98-99, C. 4, S. 3-4, s. 23.

³⁴ Raşid, a.g.e. , s. 9.

bölgesinde “İspatlanmış Üretilebilir Petrol Rezervleri” 16 ila 32,5 milyar varildir. Bu miktar ABD’nin rezervleri ile başa baştır. “Olası Rezervler” (235 milyar varil) de hesaba katıldığında, bölgenin petrol rezervi, ispatlanmış üretilebilir dünya petrol rezervlerinin % 24-26’sına karşılık gelmektedir. Hazar Bölgesi doğal gazı da ispatlanmış ve olası gaz rezervleri birlikte dikkate alındığında, 16-19 trilyon m3 olarak tespit edilmiştir. Bu da bugün bilinen üretilebilir dünya gaz rezervlerinin % 11-12’dir. 1999 yılı itibariyle Hazar Havzası ülkelerinin ispatlanmış ham petrol ve doğal gaz rezervlerine bakıldığında, ham petrol rezervleri açısından Kazakistan’ın, doğal gaz rezervleri açısından ise Türkmenistan’ın en zengin ülkeler olduğu görülmektedir. Yapılan tahminlere göre 2011 yılında Orta Asya ve Azerbaycan’dan 100 Milyon ton petrol ve 100 milyar m3 doğal gazı ihraç edilebilecektir. İhraç ile ilgili olarak herhangi bir sınırlama olmasa bile, bu miktarın mevcut petrol ve gaz hatları ile taşınamayacağı değerlendirilmekte ve yeni boru hattı projeleri geliştirilmesi gerekmektedir.³⁵ Bu kadar zengin kaynaklara sahip Hazar Havzası’nın denizlere doğrudan çıkışının bulunmaması sebebiyle, bölge enerji kaynaklarının ihraç potansiyeli ancak komşu ülkelerden geçecek transit boru hatlarıyla gerçekleştirebileceklerdir. Burada önemli olan ve altı çizilmesi gereken konu, boru hatlarının geçeceği ülkeleri uzun süre stratejik açıdan güçlendirmenin yanı sıra, üretici ülke ve uluslararası piyasayla arasında büyük oranda lehinde işleyecek bir bağımlılık ilişkisi doğmasına yol açacaktır.

Dahası, geçiş ücreti gibi bir takım ekonomik kazançlar da elde edeceklerdir. Hazar havzasındaki kaynakların dünyaya aktarılması için önerilen 5 ana boru hattı vardır. Bunlar Kuzey (Rusya), Güney (İran), Doğu (Çin), Batı (Gürcistan, Türkiye) ve Güneydoğu (Pakistan) hatlarıdır. Bu hatlar içerisinde, Hazar Havzasında bulunan en büyük rezerve sahip Türkmenistan’a ait gazın ve petrolünün, Afganistan üzerinden Pakistan’a ve belki Hindistan’a taşınmasını öngören hat “Güneydoğu” hattıdır. Önümüzdeki yıllarda, doğal gaz ve petrol talepleri açısından en büyük pazarın gelişen Asya’da olması, Afganistan’ı, zengin enerji kaynakları ile “en büyük pazar” arasında stratejik geçiş yolu yapmaktadır.³⁶

³⁵ Ertan Efeğil, “Washington ’un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye”, **Avrasya Dosyası**, 2000, C. 6, S. 2, s. 187-190.

³⁶ Davutoğlu, a.g.e. , s. 182; İsmail Hakkı İşcan, “Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye”, **Avrasya Etüdleri**, Bahar 2002, S. 22, s. 87-117; Ariel Kohen, “Yeni Büyük Oyun: Avrasya Boru Hattı Siyaseti”, **Avrasya Etüdleri**, İlkbahar 1996, C. 3, S. 1, s. 2-15.

Afganistan’da meydana gelen çatışma ve güç mücadelelerinin temel sebeplerinden birisi, yukarıda bahsedilen pazar ortamından kaynaklanmaktadır. Hazar kaynaklarının dünyaya ihraç edilmesinde diğer büyük güçlerin çıkarları değerlendirildiğinde;³⁷

- Bu kaynakları güvenli şekilde ve Rusya’nın kontrolü olmaksızın dünya piyasalarına sunabilen Batılı Devletler, petrol ve doğal gaz konusunda hem Rus hem de Ortadoğu hâkimiyetinden ve bağımlılığından kurtulacak,
- Mevcut kaynaklarını dünya piyasalarına sunarak belli bir zenginliğe ulaşan bölge devletleri, dünya devletleri için yeni “Pazar” haline gelecek,
- Ekonomik ve siyasi açıdan kendi egemenliklerini sağlamlaştıran bölge devletleri, Rusya’nın bölge ve kaynakları üzerindeki hâkimiyetini tümüyle kırarak ve Rusya’nın yeniden süper güç olması engellenebilecektir. Son dönemde ABD’nin bu bölgeye yönelik politikasının belirleyicisinin enerji kaynakları, enerji kaynaklarının dünya pazarlarına istikrarlı ve sürekli olarak güven içinde ulaştırılması olduğu, bölge üzerinde istikrarı bozucu unsurları istemediği görülebilmektedir. ABD, Avrasya coğrafyası üzerinde önümüzdeki yıllardaki gelişmelerin dünya üzerindeki yeni düzenin belirleyicisi olacağına inanmakta ve bölgedeki enerji kaynaklarının Rusya-İran tekelinde dünya pazarlarına açılmasını istememektedir. Bu durum değişen dünya düzeninde Afganistan’ın öneminin neden arttığını ortaya koymaktadır.

Günümüz Orta Asya ve Orta Doğu toprakları başka bir ifade ile Afganistan’dan Irak’a Yakın ve Orta Doğu coğrafyası (İran hariç olmak üzere) Amerika’nın kontrolü altındadır. Afganistan’ın işgalinden sonra gündeme getirilen ve Türkiye’nin de taşıyıcı olarak yer aldığı Trans-Kafkasya Petrol ve Gaz Hattı Projesi Amerikan hakimiyetini sağlamlaştırmaya yöneliktir. 1991 Körfez Savaşı, Kafkasya, Irak’ın işgali ve bilhassa Afganistan’da yaşananlar aslında “Chester Projesi”nin yüzyıl sonra uygulamaya konulduğunu göstermektedir.³⁸

³⁷ Efegil, a. g . m. , s. 188.

³⁸ Erdal Açıkse, **Amerika’nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali Chester Projesi**, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları S. 19, Tarih Şubesi Yayınları, S. 16, Elazığ, 2010, s. 191.

Afganistan kendisi yeterli miktarda enerji ve doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen, yıllardır ülkede devam eden kaos ortamı nedeniyle yeterince söz konusu kaynakları değerlendirememiştir.³⁹ Bunun yanında zengin Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarına yakınlığı nedeniyle de önem arz eder görünmektedir. Çünkü enerji kaynakları olan doğal gaz ve petrolün, uluslararası piyasaya en ucuz ve kısa yoldan emniyetli bir şekilde sevk edilmesi hayati öneme sahiptir. Afganistan bu nedenle emniyet faktörü hariç, istenen özelliklere de sahip bir ülkedir.⁴⁰

Bugün ise ABD'nin "Sürekli Özgürlük Operasyonu" ile başlattığı Afganistan'daki terörle mücadelesi, Afganistan'ı tarihte olduğu gibi bugün de büyük güçlerin oyununu sahnelediği bir alana dönüştürmüştür. ABD'nin 11 Eylül sonrası Afganistan operasyonu için bugün çok çeşitli spekülasyonlar ortaya atılsa da; asıl önemli olan Afganistan'ın hiçbir zaman tek başına kalarak kendi sorunlarını çözmesine fırsat tanınmamasıdır.⁴¹ Yeni bir dünya düzeninin ardından koşanlar ile bölgede kendi çıkarları açısından yeni yapılanmalar ardında koşanlar Afganistan'a eskisinden farklı bir gözle bakmaya ve bu kendi halindeki ülkeyi gelecekteki çıkar düzenleri açısından yeni politikalar doğrultusunda kullanmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Son yıllardaki görülen değişiklikler ve yaşanan olguların bu doğrultuda değerlendirilmesi gerçekçi sonuçlara ulaşılması açısından yararlı olacaktır.⁴²

1.3. Etnik yapısı

Tarih boyunca, pek çok devletin ve imparatorluğun hakim olduğu Afganistan'da, Afgan ulusunun ve milli kimliğin oluşumunu geciktiren yoğun bir etnik, kültürel ve dinsel karışım mevcuttur. Yerel ve ulusal düzeyde bütünleşmenin yetersiz ve zayıf

---

Chester Projesi, Avrupa karşısında yalnız ve çaresiz kalan Osmanlı devletinin kendisine bir denge unsuru oluşturmak maksadıyla Osmanlı devleti ile ABD arasında imzalanan bir imtiyaz projesidir. Geniş bilgi için bkz. E. Açıkse, **Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali Chester Projesi**, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları S. 19, Tarih Şubesi Yayınları, S. 16, Elazığ, 2010.

³⁹ "Afghanistan", s. 169; "Background Note: Afghanistan", U. S. Department of State, December 2007, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5380.htm#econ>, (27. 08. 2010)

⁴⁰ Erhan, a.g.m. s. 1

⁴¹ Martin Ewans, **Afghanistan: A New History(Second edition)**, Routledge Curzon Press, London, 2002.

⁴² Anıl Çeçen, **Atatürk ve Avrasya**, Cumhuriyet Kitapları Kulübü, Mart, 1999, s. 191-192.

kaldığı ülkede, ortak bir ulusal kimlik ve ortak milli ideolojinin ortaya konamaması, tarih boyunca zayıf karnını oluşturmuştur.⁴³

Afganistan, bilinen anlamda üniter bir devlet değildir. Bu ülkede, tarih boyunca hiçbir zaman tam olarak bir ulusa ait olma duygusu ortaya çıkmamış ve bir milletten söz edilememiştir. İnsanlar kendilerini, ait olduğu etnik boy veya aşiret ile tanımlamayı tercih etmişlerdir.⁴⁶ Bu coğrafyada yaşayanlar arasında dini kimlikten sonra, kabile kavramı ve etnik milliyetçilik daima ön planda olmuştur. Amerikan müdahalesine kadar geçen dönemde Afganistan’da iktidara sahip olan Taliban hareketinin, etnik milliyetçiliği dini kılıfa büründürüp sahneye çıkararak kısa bir sürede ülkeyi ele geçirmesi, ülkedeki etnik tutuculuğun ne kadar büyük bir boyutta olduğunu göstermektedir.⁴⁴

Bugün Afganistan’ın nüfusunu meydana getiren halkın etnik yapısı oldukça karışık görünmektedir. Bu karışık etnik yapı neticesinde Afgan milletinin teşekkülü çok geç tahakkuk etmiştir. Uygarlık, akın ve göç yollarının birbirlerini kestiği bölgelerde bulunduğu için nüfusu ırk bakımından karışıktır. Yüzde yüz Müslüman olan Afganistan halkının büyük çoğunluğu birkaç küçük kabile haricinde Sünni’dirler. Afganistan halkı koyu Sünni olmaları ile tanındıkları gibi aynı zamanda istiklal ve hürriyetlerine düşkünlükleri ile ve mahir savaşçı olmalarıyla da meşhurdurlar. Birçok etnik grubu bünyesinde barındırmış olmasından dolayı Afganistan’ın 5 bin yılı aşkın zengin bir kültür mirası vardır.

Afganistan’da bahar ve toprak bayramı olan nevruzdan başka üç milli bayram vardır: Bağımsızlık bayramı, Necat-i Vatan bayramı ve Kralın doğum günü. Bağımsızlık bayramında 8 Ağustos 1919’da İngilizlerle imzalanan antlaşma ile Afganistan bağımsızlığının tanınması kutlanır ve bir hafta sürer. Necat-i vatan bayramında, Afganistan tahtının 15 Eylül 1929’da Nadir şah tarafından kurtarılması anılır.⁴⁵

⁴³ Ülger, a.g.m. , s. 95.

⁴⁴ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 12.

⁴⁵ A. Çeçen, “*Afganistan’ın Öne Çıkışı*”, s. 111.

Ülke oldukça farklı kavimleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu çeşitli kavimleri irki olarak bağlayacak bir şey olmamasına rağmen İslam bağı bu değişik ırkları birbirine sınımsıkı bağlamıştır.⁴⁶ Bugün Afganistan’da yaşayan en büyük etnik gruplar; Peştunlar, Tacikler, Türkler, Hazaralar. Ayrıca Nuristanlılar, Beluçlar, Hindular ve Araplar gibi küçük etnik gruplar da bugünkü Afgan toplumunun ayrılmaz birer parçası sayılmaktadır. Ortak soy özelliklerine göre bütün kavimler şu üç ana grupta sınıflandırılabilir:

- Aryan kökenli grup (Peştunlar, Tacikler, Hindular ve Nuristanlılar)
- Türk – Moğol kökenli grup (Özbekler, Türkmenler ve Hazaralar)
- Sami kökenli grup (Araplar)

Ülkedeki etnik unsurların bir kısmı dil ve diğer kültür özelliğini koruyup kendi milli kimliğini korumakla birlikte birtakım kültürel kaynaşmaları da yaşamıştır. Bu kaynaşmalar, bazı kavimlerin milli kimliklerini değiştirmiş ve bazılarının da milli özelliklerinin tamamen kaybolmasına sebep olmuştur. Tarih boyunca Afganistan’ın siyasi değişiklikleri, kültürel ve etnik kaynaşmaların oluşumunda büyük rol oynamıştır. Bir taraftan siyasi iktidarı ele geçiren kabileler kendi kültürel politikalarını bütün ülkede uygularken diğer taraftan, yönetilen kabileler ise kendilerini iktidarın kültürel politikasına uydurmaya mecbur kalmışlardır.⁴⁷ Kalaçlar, bugünkü Afganistanı kuran Abdalılar ve bazı Türk oymakları, bu politikalar çerçevesinde Afganlaşmışlardır.

Milli birliğini ancak XVIII. yüzyılın ortasında Ahmet Sah Dürrani’nin liderliğinde tamamlamış olan ve göçebe yapıdan şehirleşmeye kadar geniş bir yelpazede dağılım gösteren toplumuyla ⁴⁸ Afganistan’ın etnik yapısı dikkatle incelendiğinde; bugünkü komşularının etnik yapısının bir karışımı gibi değerlendirmek çok da fazla abartı olmayacaktır. Afganlı gazeteci Oğuz’un eserinde de belirttiği gibi; Afganlılara “Siz kimsiniz?” diye bir soru yöneltildiğinde alınan cevabın etnik kimliğe göre “Tacik’im”, “Peştun’um”, “Özbek’im” şeklinde olması da “Afgan” kimliğinin ülkede

⁴⁶ Davutoğlu, a.g.e. , s. 113.

⁴⁷ Kıyameddin Barlas, “*Afgan Kabilelerinin Türklük ile Alakaları, Abdalılar Eftalitler (Akhunlar)’ın Torunları mı?*”, **Türk Kültürü Dergisi**, S. 278, Y. 24, s. 362.

⁴⁸ Leon B. Poullada, **Reform and Rebellion in Afganistan, 1919-1929; King Emanullah's Failure to Modernize A Tribal Society**, Cornell University Press, Ithaca N. Y. , 1973, s. 13.

ne anlam ifade ettiğini göstermesi açısından ilginç olacaktır.⁴⁹ Zaten “Afgan” kimliği tarih boyunca daha ziyade Peştunlar için kullanılır olmuştur.⁵⁰

Bu etnik dağılım içinde bir de aşiret ve kabile yapısının bulunması, ülkenin çok renkliliğini daha da artırmaktadır.⁵¹ Afganistan’da kabileler taşıdığı önem ve gücü nedeniyle “kral yapıcı veya kral yıkıcı olarak” adlandırılmaktadır.⁵² Ayrıca Afganistan’ın nüfusunun neredeyse tamamı müslüman ve bunun önemli bir kısmı da Hanefi Sünni mezhebine bağlıdır.⁵³ Etnik yapıya bağlı olarak ülkede çok değişik dil ve lehçeler konuşuluyor olsa da, Farsça’ya çok yakın olan Dari ve Pestunca en çok konuşulan diller olarak ülkenin bugün de resmi dilidir.⁵⁴

Oliver Roy Afganistan’ı ”...Son zamanlar haricinde bir millet kavramının gelişmediği, devletin toplumun dışına düştüğü, halkın esas bağlılık duygularının doğrudan içinde cemaate yönelik olduğu Afganistan gibi bir ülkede tüm halkın müstereken sahip olduğu tek unsur İslam’dır...” şeklinde tanımlayarak, dinin etnik yapısı karışık olan ülkede ne denli önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Roy’un ifadesiyle iki ayrı Afganistan vardır: ilki yeniliklerin çıktığı yer; devlet memurları, askerler, öğretmenler ve komünistlerin yetistği, bütün entelektüellerin, açık başlıların, kafir ve küstahların barınağı olan sehirdir. İkincisi ise dinin, sünnetin ve zamana karşı koyan değerlerin yuvası olan taşradır.⁵⁵

1.3.1. Peştunlar

XVIII. yüzyılda, Afganistan coğrafyasına hakim olan devletlerin zayıflaması sonrasında, siyasi birlik oluşturan ve etkinlik kazanan Peştunlar’ın anayurdu, Hindistan’ın kuzeyi ve Himalayalar’ın etrafı olarak bilinmektedir. XIX. Yüzyıl sonuna

⁴⁹ Poullada, a.g.e. , s. 28.

⁵⁰ Arnold Fletcher, **Afghanistan: Highway of Conquest**, Cornell University Press, New York, 1965, s. 12-20.

⁵¹ Poullada, a.g.e. , s. 32.

⁵² M. Saray, **Afganistan ve Türkler (2. Baskı)**, İstanbul Kitabevi, 1997, s. 25; “Background Note: Afghanistan”, Mayıs 2007, (Çevrimiçi), <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5380.htm#people>, (23. 07. 2010).

⁵³ “Afghanistan”, The World Factbook (12. 10. 2010).

⁵⁴ Oliver ROY, **Afganistan’da Direniş ve İslam**, (Çev. M. Kadri ORAĞLI), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 13.

⁵⁵ Roy, a.g.e. , s. 25-56.

kadar geçen sürede şimdiki Afganistan coğrafyasının tamamına dağılmışlardır.⁵⁶ Peştunlar'ın Orta Asya kaynaklı bir etnik gurup olduğu, X. Yüzyılda Güney Afganistan'da yaşamış olan Halaç Türkleri soyundan geldikleri de iddia edilmektedir. Peştun aşiret adları ve kullanılan bazı Türkçe kelimelerin varlığı, bu iddiaları desteklemektedir.⁵⁷ Afganistan'da en büyük ve hakim etnik gurubunu teşkil eden Peştun'ların kökeni kesin olan ifade edilecek olursa, anayurtları olan Himalaya ve Kuzey Hindistan bölgesinden Afganistan'a geldikten sonra, hem burada yaşayan yerli halkı ile hem de daha sonraları kuzeyden gelen Halaç (Ak-Hun, Eftalit) Türkleri ile karışmaları üzerine, bugünkü Patan-Pathan (Peştun-Pathun) adını aldıkları, yerli halkın tesiri ile de onların konuştuğu Paştu (Peştu) dilini benimsedikleri, böylece bugünkü Peştunlar'ın meydana geldiği kabul edilebilir.⁵⁸

ABD kaynaklı ülke incelemelerinde Peştunlar, fiziksel olarak temelde büyük Kafkas ırkının Akdeniz alt gurubundan kabul edilmektedir. Hint-Avrupa dil ailesinden olan Peştunca ve bu dilin birbirine yakın muhtelif diyalektini konuşurlar, bazıları ise aynı dil gurubundan Darice'yi kullanır. Büyük oranda Hanefi Sünni müslümanlardır, çok az bir kısmı Şii'dir.⁵⁹ 2004 yılı tahminleriyle ülke nüfusunun %42'sini oluşturan 12 milyon Peştun, birçok alt guruptan oluşmaktadır. En büyük olanlar Dürrani ve Gılzaylar'dır. Afganistan dışında Pakistan'da da 14 milyon Peştun olduğu bilinmektedir. Bugünkü Afganistan sınırları dahilinde Peştunlar'ın yaşadıkları bölgeler, kabaca büyük hilal şeklinde ülkenin sınırlarını kapsar.⁶⁰ Peştun sosyal yaşamı ve kültürü Peştunveli denen kurallar bütününe dayanır.

Bu kültür etkisinde yaşayan savaşçı yapılı Peştunlar'ın hala devam eden en katı kuralı kan davasıdır.⁶¹ Peştunlar, Sadozay aşiretinden Ahmet Şah'ın (Dürrani) zamanından bu güne kadar, yani 1747'den itibaren siyasal olarak da Afganistan'da hakim olan guruptur.⁶² Halen ülkenin Devlet Başkanı olan Hamid Karzai de bir Peştun'dur.

⁵⁶ Oğuz, a.g.e., s. 35-36.

⁵⁷ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, 2002, s. 12.

⁵⁸ "A Country Study: Afghanistan", <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/aftoc.html#af0030>, (24. 05. 2010).

⁵⁹ Dursun, a.g.m., s. 50.

⁶⁰ "A Country Study: Afghanistan", <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/aftoc.html#af0030>, (24. 05. 2010).

⁶¹ Oğuz, a.g.e., s. 36.

⁶² Dursun, a.g.m., s. 50.

1.3.2. Tacikler

Büyük çoğunluğu Tacikistan'da yaşayan Fars kökenli Tacik'lerin bir kısmı da Afganistan ve Türkmenistan'da yaşamaktadır.⁶³ Afganistan'da ikinci büyük etnik gurubu teşkil eden Tacikler'in, bu ülkede çok eskiden beri yaşadıkları bilinmektedir. Afgan Tacikleri çoğunlukla Kabil'in kuzeyindeki Penşir Vadisi'nde, Parvan'ın kuzey ve kuzeydoğusunda, Hindukuş Dağları'nın kuzeydoğu kısımlarında bulunan Takhar, Bedaşan ve Baglan ile Samangan'da ve bir kısmı Herat çevresinde yaşamaktadır. Çoğunluğu Sünni Müslümandır.⁶⁴ 2004 tahminlerine göre nüfusları 7.7 milyondur. Hint-Avrupa dillerinden İran ailesine ait bir dil olan Darice konuşurlar.⁶⁵ Etnik kimliği konusunda net bir şey söylenemese de, İranlı(Fars) olduğu daha çok kabul görmektedir. Yaşadıkları yerlerde genelde çiftçilikle uğraşan veya zanaat sahibi olan Tacik'lerin kesin sınırlarla birbirinden ayrılmış alt etnik gurubu yoktur.⁶⁶

Çoğunlukla ülke içinde yaşadıkları coğrafi bölge ismi ile anılan aşiret adları vardır. Tacikler, bazı kaynaklarda "Dağ Tacikleri" ve "Farsivanlar" olarak iki grup olarak ele alınmaktadır.⁶⁷ Taciklerin Delhi'de kurdukları Gur ve yine Güney Asya'da kurdukları Kart Hanedanlıkları, bölgeye gelen Türkler tarafından yıkılmış ve 1928-1929 yılına kadar bölgede başka bağımsız bir devlet kuramamışlardır. 1929 yılında ise Beçei Saka adındaki bir çete reisi 9 ay süren bir dönemde Kabil'de iktidarı ele geçirmiştir. O tarihten beri Tacikler Afganistan'da etkin olmuşlar, ancak siyasi olarak egemen olamamışlardır.⁶⁸

Afganistan tarihinde, her ne kadar çeşitli askeri Tacik liderler öne çıksa da, bunların en ünlüsü Penşirli Ahmet Şah Mesut'dur.⁶⁹ 1992-1996 yıllarında Afganistan İslam Cumhuriyetinin başkanı olan Burhaneddin Rabbani de Tacik'tir. Afganistan'da Tacikler ile Peştunlar arasında kökenleri eskiye dayanan rekabet, ülkenin yakın tarihine ve bugünkü yönetim yapısına da damga vuran bir gerçektir. Afgan tarihinde bu iki

⁶³ Burget, a.g.m. , s. 105; M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, 2002, s. 13.

⁶⁴ "A Country Study: Afghanistan", <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/aftoc.html#af0030>, (24. 05. 2010).

⁶⁵ <http://www.afghana.com/Directories/Facts.htm>, (05. 06. 2010).

⁶⁶ "A Country Study: Afghanistan", <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/aftoc.html#af0030>, (24. 05. 2010).

⁶⁷ Oğuz, a.g.e. , s. 37-38.

⁶⁸ Burget, a.g.m. , s. 105; M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, 2002, s. 13.

⁶⁹ Ülger, a.g.m. , s. 95.

önemli etnik unsur arasında her zaman bir denge sistemi oluşturulmuş, yönetim Peştun olduğunda alt kadrolar Taciklerle dengelenmeye çalışılmıştır.⁷⁰

1.3.3. Türkler

Afganistan'daki Türk varlığı ve hâkimiyeti, bu bölgede M.S. 45-420 yıllarında egemenlik süren Kuşanlar'a veya onlardan önce bölgede bulunan Saka'lara kadar götürülebilir.⁷¹ Bu iki devletin Türk olduklarının tartışmalı olduğu varsayımıyla, bölgedeki ilk Türk hâkimiyeti olarak Akhunlar'ın (Halaç'lar) kabul edilmesi durumunda, M.S. 424 yılından, Milli Afgan devletinin kurulduğu 1747'ye kadar, kısa süreli istisnalar hariç, Afganistan'ın çeşitli Türk devletlerinin hâkimiyetinde kaldığı söylenebilir.⁷²

Türkler, ülkenin üçüncü büyük etnik gurubunu oluştururlar. Doğuda Vahan koridorundan batıda Herat'a kadar, Türklerin yaşadığı Afganistan'ın kuzey bölgeleri "Afgan Türkistanı" olarak bilinir. Bu bölge Hazar denizinden Kaşgar'a, Urallardan Hindikuş dağlarına kadar uzanan Türkistan'ın doğal parçası olarak kabul edilmektedir. Afgan Türkistanı'nın doğusu "Katağan", batı bölümü ise "Türkistan" diye adlandırılmaktadır. Bu coğrafyada at koşturmuş Türk boyları olan Akhunlar, Gazneliler, Göktürkler, Selçuklular, Timur'lar, Şeybani Özbekleri, Harzemşahlar ve Avşarlar'ın Afganistan'da izlerine rastlamak hemen her yerde mümkündür.⁷³

Afganistan'ın en kalabalık Türk Boyları Özbekler ve Türkmenlerdir. Bu iki boydan başka Kazak, Kırgız, Tatar, Avşar, Halaç, Karakalpak gibi Türk toplulukları da mevcuttur. Türklerin yoğun olarak bulunduğu Afganistan'ın kuzey ve kuzeybatısı dışında yaşayan birçok boy asimile olmuştur. Avşarlar, Halaçlar, Aymaklar, çoğu asimile olan topluluklardır. Nuristaniler, Keluçlar, Paşayiler ve Şıñniler de Türk boyları sayılmaktadır.⁷⁴ Afganistan'da yaşayan diğer küçük Türk boyları, Celalabad çevresindeki Karakalpaklar; Akça, Andhoy ve Hanabad bölgesindeki Kazaklar; Özbekler ile Kazaklar arasında yaşayan ve sayıları pek fazla olmayan Kıpçaklar;

⁷⁰ Enver Konukçu, **Kuşan ve Akhunlar Tarihi**, Sevinç Matbaası Yayınları, Ankara, 1973, s. 28.

⁷¹ Burget, a.g.m. , s. 107-110.

⁷² Oğuz, a.g.e. , s. 39.

⁷³ Burget, a.g.m. , s. 106.

⁷⁴ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, 2002, s. 15.

Katağan, Bedahşan, Rustag ve Şehr-i Büzürg çevresinde küçük guruplar halinde yaşayan Karluklar; Herat ile eski Gazne şehri etrafında yaşayan ve küçük bir gurup olan Çağatay Türkleri'dir.⁷⁵ Vahan Koridoru'nun doğusunda, dünyanın ulaşılması en zor bölgelerinden biri olan Pamir dağlarında yaşayan Kırgızlar, Orta Asya kaynaklı başka bir Türk guruptur. Kıpçakça konuşurlar. Yaklaşık 10 bin kişilik Kırgız nüfustan bugün bölgede üç bin civarında bir gurup kalmıştır.⁷⁶

Afganistan'daki etnik dağılım içinde Türklerin durumu ve büyüklüğünün değişik çalışmalarda farklı yorumlandığı görülmektedir. Bu farklılık daha çok Hazara ve Aymakların Türk olup olmadığından kaynaklanmaktadır. Afganistan ve Türkler isimli çalışmasında Saray, bu iki etnik gurubu Türk boyları içerisinde kabul etmektedir.⁷⁷ Benzer şekilde, Dünyada Türkler isimli çalışmasında, Londra Üniversitesi Asya tarihi profesörü Malcolm Yapp, "Türkçe konuşmamasına rağmen Hazara ve Aymakların Türk veya yarı Türk kökenli olduğunun kabul edildiğini" belirtmektedir.⁷⁸ Bu iki yazarın aksine, Afgan Türkmeni gazeteci Esedullah Oğuz ise Afganistan isimli çalışmasında bu iki gurubu Moğol kökenli saymaktadır.⁷⁹ Hazaraların ve Aymakların Türk kökenli oldukları varsayımından hareketle, 1997 yılında Amerikan Kongresi Federal Araştırma Birimi tarafından yapılan ve yayınlanan ayrıntılı Afganistan ülke araştırmasında, Hazaraların %18, Türkmenlerin %2,5, Özbeklerin %6,3 ve Avşar Türklerinin %1'lik oranına bakılırsa, Türkler gerçekten de Peştunlar'dan sonra Afganistan'ın ikinci büyük gurubu olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁰ Ancak, yapılan yeni çalışmalarda Hazara nüfus %18 değil, %9 olarak gösterilmektedir. Günümüzde Türk nüfusun toplamı, Peştun ve Taciklerden sonra üçüncü büyüklükte görünmektedir.⁸¹

Günümüz Türk boylarının en kalabalıklarından biri olan ve adını Altın Ordu Hükümdarı Özbek Han'dan alan Özbekler, kendi bağımsız ülkeleri haricinde, birçok ülkede olduğu gibi, Afganistan'da da yaşamaktadırlar. Kuzey ve kuzeydoğuda Afgan

⁷⁵ Oğuz, a.g.e. , s. 43.

⁷⁶ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, 2002, s. 12-15.

⁷⁷ Malcolm Yapp, "*Afganistan'da Türk Halkları*", **Dünyada Türkler**, Say Yayınları, İstanbul, 1995, s. 50.

⁷⁸ Oğuz, a.g.e. , s. 43-46.

⁷⁹ <http://countrystudies.us/afghanistan/38.htm>, (24. 05. 2010).

⁸⁰ <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/>, (12. 10. 2010); <http://worldfacts.us/Afghanistan>". htm, (07. 05. 2010).

⁸¹ "A Country Study: Afghanistan", <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/aftoc.html#af0030>, (24. 05. 2010).

Türkistanı bölgesinde yaşayan bu boy daha çok ticaret, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Ülkede yaşayan en tanınmış Özbek, Taliban karşıtı koalisyon cephesinin lideri ve 1992'den beri kuzeydeki etkili güç odaklarını kontrol eden General Abdürraşid Dostum'dur.⁸²

Türklerin tarih boyunca yayıldıkları ve devletler kurdukları ülkelerden birisi olan Afganistan'da Türkler, girdikleri devreden itibaren 18. yüzyılın ortasına kadar bu ülkeye ve onun siyasi ve sosyal yapısına hakim olmuşlardır.⁸³

Afganistan'daki diğer büyük Türk grubu Türkmenlerdir. Türkmenistan dışında, Türkmenlerin en yoğun yaşadıkları yer Afganistan'dır.⁸⁴ Türkmenler, Teke, Yamut, Herat, Maymana, Maruçak ve Andhoy, Taş-Kurgan, Mezar-ı Şerif, Belh, Akça, Katagan, Bedehşan ve Balamurgab'da yaşamaktadır. Nüfuslarının 600.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Büyük çoğunluğu hayvancılıkla uğraşan Türkmenler, yetiştirdikleri hayvan ürünleri ile Afganistan'ın ihracatında önemli bir yer işgal etmişlerdir. Afganistan'daki üçüncü büyük Türk grubunu Şii Türkleri teşkil etmektedir. Şii Türkleri Herat ve Kabil arasında yaşamaktadır. Nüfusları 400.000 olarak tahmin edilmektedir. Afganistan'daki bir diğer Türk grubu Kırgızlardır, Afgan Pamiri ve Vahan'da yaşayan Kırgızların nüfusu 100.000'i geçmektedir. Afganistan'da yaşayan Vahan Kırgızları 12 Eylül sonrasında dönemin Cumhurbaşkanı Kenan EVREN tarafından Türkiye'ye getirilmiştir. Kırgızların hanı Rahmankul Han'ın da aralarında bulunduğu boy, topluca Van yöresindeki birkaç köye yerleştirilmiştir.⁸⁵

Afganistan'daki diğer küçük Türk grupları ve yaşadıkları yerler şu şekildedir:

Karakalpaklar: Celalabad'da

Kazaklar: Akça, Andhoy ve Hanabad bölgesinde

Kıpçaklar: Özbekler ile Kazaklar arasında

Karluklar: Katagan, Bedehşan, Rustak ve Şehr-i Büzürg çevresinde

Çağatay Türkleri: Herat ile eski Gazne şehri etrafında yaşamaktadırlar.⁸⁶

Hazara Türkleri: Bamyan, Parvan, Kabil, Meydan, Gazne, Hor, Kunduz, Belh(Mezar-ı Şerif) şehirlerinde çoğunluk olarak yaşamaktadırlar.

⁸² Erdoğan Merçil, "Afganistan Türkleri", **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976, s. 1154.

⁸³ Fuat Bozkurt, "Afganistan Türkleri", **Toplumsal Tarih Dergisi**, C. 8, S. 46, 1997, s. 38.

⁸⁴ Bozkurt, a.g.m., s. 45.

⁸⁵ Ali Güler, Suat Akgül, Atilla Şimşek, **Türklük Bilgisi**, Tamga Yayınları, Ankara, 2001, s. 520.

⁸⁶ Bozkurt, a.g.m., s. 45.

Yakın zamanlara kadar Türk - Moğol karışımı kabileler olarak bilinen, Hazara ve Aymak(Oymak) Gruplarının son yapılan araştırmalarla tamamıyla Türk oldukları anlaşılmıştır. Hazara halkı genellikle ticaret ve serbest meslekle uğraşmaktadır. Ayrıca Kuhistan ile kabil vadisinin kuzeyinde ve küh – daman bölgelerinde yaşayan küçük Türk grupları da vardır. Uygurlar, Fayzabad'da yaşamaktadır. Nüfuslarının 3.000 ile 5.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bilindiği gibi Uygurların ana vatanı Doğu Türkistan'dır. Ancak eski tarihlerden itibaren Afganistan sığınmacılara ev sahipliği yapmıştır. Uygurların konumu da böyledir.⁸⁷

1995 yılında 8 milyona yaklaşan Türk nüfusunun, Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgal edilmesinden sonra, 1 milyona yakını Pakistan'da göçmen olarak yaşamaya başlamıştır. Bu göçmenlerden o dönemde ancak 5 bin kişilik bir grup Türkiye'ye getirilerek iskân edilmiştir.⁸⁸ Bu konuda değişik kaynaklarda değişik dağılımlar göze çarpmaktadır. Bu dağılımda özellikle de Türk nüfusun fazla oynaklık göstermesi ilginçtir. Bu farklılıkta, Hazaralar gibi önemli sayılabilecek bir unsurun bazı Türk kaynaklarında Türk gösterilmesi, yabancı kaynaklarda ise ayrı veya Moğolların bir alt unsuru gibi gösterilmesi de etkili olmuş olabilir.

1.3.4. Hazaralar

Bu etnik grup Afganlılardan oldukça farklı olup, çoğunlukla ülkenin merkezinde yer alan, Hazaracat denen Kabil'in batısındaki dağlık alanlarda yaşarlar ve büyük oranda hayvancılıkla geçinmektedirler.⁸⁹ Konustukları dil, Türkçe ve Moğol eklemelerle oluşan ve Darice'nin değişik bir biçimi olan Hazaragidir.⁹⁰ Şii mezhebine bağlı olan Hazaralar'ın, bazı kaynaklarda Moğol soyundan geldiği ifade edilse de, neticede Hazaraların konustukları dilin Türkçeye yakın olması nedeniyle Türk soyundan olma ihtimalleri azımsanamaz.⁹¹ Bazı çalışmalar Hazaralar'ı Cengiz Han'ın Afganistan ve Hindistan seferleri esnasında bölgede kalan Moğol askerleri olarak kabul ederken,⁹²

⁸⁷ Mehmet Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 165.

⁸⁸ W. K. Fraser-Tytler, *Afghanistan: A Study of Political Developments in Central Asia*, Oxford University Press, London, 1950, s. 38.

⁸⁹ *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C. 1, Ana Yayıncılık, s. 37.

⁹⁰ M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, 1997, s. 25.

⁹¹ Oğuz, a.g.e., s. 43.

⁹² Yapp, a.g.e., s. 50; M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, 2002, s. 15.

bazı yazarlar Hazaralar'ı Moğol ordusu içindeki Türklerin soyundan olduğunu iddia etmektedir.⁹³

Tahmini nüfusları bugün yaklaşık 2,6 milyondur. Bu nüfus toplam nüfusun % 9'una karşılık gelmektedir.⁹⁴ Hazara liderler, mir veya kaan olarak adlandırılır. En etkili şahsiyetleri, topluluğun dini ihtiyaçlarına hizmet eden Seyyidlerdir. Aşiret içi her türlü sorun, geleneksel kurallara göre ve liderleri vasıtasıyla giderilmektedir.

Hazaralar Abdurrahman Han döneminde büyük baskı görmüş olması nedeniyle özellikle de Pestunlardan hiç hoşlanmazlar. Emir Abdurrahman zamanında Hazara liderlerin toplum içindeki güçlü statüleri önemli derecede azaltılmıştır. Bu dönemde Pestun iktidar, atadığı yerel yönetimler vasıtasıyla, Hazara bölgelerinde sert vergi politikaları uygulamış ve verimli otlaklar da dahil olmak üzere birçok araziye Pestun göçebelerine dağıtmıştır.⁹⁵ Afganistan'da yaşayan Hazaralar, ülkede etkin bir konuma gelmeleri için maddi ve siyasal yönden İran tarafından desteklenmektedirler. Bu yardımlar günümüzde de yoğun olarak sürmektedir.⁹⁶

1.3.5. Diğer Etnik Gruplar

Afganistan'da yaşayan bu büyük etnik grupların yanında daha küçük ve dağınık grupların varlığı da bilinmektedir: Beluciler, Nuristaniler ve Brahuiler'in yanında, büyük çoğunluğunu Pakistan'da yaşayan, 25 bin Sünni Pencabi, 20 bin civarında Sünni Kürt, 18 bin civarında asıl anavatanı Hindistan olan Gujurlar, Arap kökenli olmalarına rağmen Taciki diye de bilinen, sayıları yaklaşık 5 bin olan Araplar, ülkede yaşayan küçük gruplardır. Diğer taraftan müslüman olmayan bazı etnik gruplar da mevcuttur. Hindu dinine inanan yaklaşık 10 bin kişilik Sihler'in birçoğu Afganistan'ın büyük kentlerinde yaşarlar, tüccardırlar. 1978'de sayıları yaklaşık 30 bin iken birçoğu Taliban yönetimi döneminde ülkeyi terk etmiştir.⁹⁷

⁹³ Burget, a.g.m. , s. 106.

⁹⁴ Dursun, a.g.m. , s. 51; "A Country Study: Afghanistan", <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/aftoc.html#af0030>, (24. 05. 2010).

⁹⁵ Atay, a.g.m. , s. 23.

⁹⁶ www.joshuaproject.net (05. 05. 2010); "A Country Study: Afghanistan", <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/aftoc.html#af0030>, (24. 05. 2010).

⁹⁷ Dursun, a.g.m. , s. 53.

Afganistan’da yaşayan yaklaşık 300 bin kişilik batı Beluciler, 8 milyona yakın sayıdaki tüm Beluciler’in, alt kolu ve en büyük grubudur. Pakistan, Güney Afganistan ve İran sınırını birleştigi Sistan Bölgesi’nde ve ayrıca bu üç ülkede yaşarlar. Beluci dili konuşurlar, diğer taraftan birçoğu Darice ve Peştuca da konuşur. Beluci guruplar konuştukları dilleri nedeniyle Doğu, Batı ve Güney Beluciler diye ayırt edilmektedir. Batı Beluciler, Rakşani diye de adlandırılan Beluci dilinin bir lehçesini konuşurlar. Sünni Müslüman’dırlar.⁹⁸ Afganistan’da Kuzeybatı Faryab eyaletinde Beluci yoğunluklu yerleşim alanları olsa da, Beluciler’in Afganistan’daki anayurtları güneybatıda seyrek yerleşim olan Hilmand eyaletinin çöl ve yarı-çöl alanlarıdır. Göçebe olan bu toplum deve yetiştiriciliği ile ünlüdür. Beluciler’in %70’i Pakistan’da yaşar. Pakistan’ın 4 eyaletinden birisi Belucistan’dır. Burada 7 milyon Beluci yaşamaktadır. Beluci sosyal yaşamı kabile düzenine göre kurulmuştur ve “Serdar” denen kabile reisleri güçlü ve otoriterdir.⁹⁹ Pakistan-Afganistan sınırında yaşayan Beluciler’in durumu, Peştunlarla birlikte, Afganistan İngiliz ilişkilerinde sürekli sorun olmuştur. Özellikle, İngilizlerin Hindistan’dan ve bölgeden çekilmesi sonrasında, Afganistan-Pakistan arasında bu iki etnik gurubun yaşadığı yerlerde sınır sorunları devam etmiş ve uzunca bir süre ülkelerin dış politikalarının esasını teşkil etmiştir.¹⁰⁰

M.Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender’e eşlik eden tarihçilerin, Afganistan’ın doğusunda, kültürel ve dini özellikleri ile bölgedeki diğer insanlardan ciddi olarak ayrılan bir topluluktan bahsettikleri bilinmektedir. Bu gurup, uzun süre “Kâfirler” diye bilinen, Hint ırkının karışımı olan bir ırktan gelen, Nuristaniler’dir.¹⁰¹ Afgan Emiri, Abdurrahman Han’ın orduları, o zamanlar “Kâfiristan” olarak bilinen bölgeyi işgal ettiğinde, orada yaşayan insanlar Müslümanlığı kabul etmişler ve Emir bölgenin adını “Nuristan” olarak değiştirmiştir.¹⁰² Kabil’in doğu ve kuzeydoğusunda, Laghman, Nangahar ve Kunar eyaletlerinde yaşarlar.¹⁰³ Nuristaniler, sık ormanlık ve engebeli olması nedeniyle sadece yaya olarak ulaşılabilen doğudaki Pakistan-Afganistan

⁹⁸“A Country Sudy: Afghanistan”, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/aftoc.html#af0030>, (24. 05. 2010); www.turkishembassy.org.pk, (25. 06. 2010); www.turkishweekly.net, (25. 06. 2010).

⁹⁹ Özgür Çınarlı, “Afganistan’ın Dünü Bugünü”, www.hirc.hacettepe.edu.tr, (22. 10. 2010).

¹⁰⁰ “A Country Sudy: Afghanistan”, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/aftoc.html#af0030>, (24. 05. 2010).

¹⁰¹ Oğuz, a.g.e., s. 45.

¹⁰² <http://www.afghana.com/Directories/Facts.htm>, (18. 06. 2010).

¹⁰³ “A Country Sudy: Afghanistan”, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/aftoc.html#af0030>, (24. 05. 2010).

sınırında 8 bin kilometrekarelik bir bölgesinde, vadilerde yaşar ve yaşadıkları yerlerin coğrafi isimleri ile adlandırılırlar. 1990'lardaki nüfusları 125 bin olarak tahmin edilmekteydi, fakat Nuristaniler 300 bin civarında olduklarını iddia ederler.¹⁰⁴ Yaşadıkları bölgenin yapısı nedeniyle ülkede izole bir yaşam süren bu etnik grup ülkedeki diğer gruplardan, kültür ve gelenek açısından oldukça farklı özellikler taşımaktadır.

---

¹⁰⁴ Oğuz, a.g.e. , s. 45-46.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİR ROL MODEL OLARAK TÜRKİYE-AFGANİSTAN İLİŞKİSİ (KRAL EMANULLAH HAN DÖNEMİ (1919-1929))

2.1. Türkiye- Afganistan İlişkilerinin Genel Tarihsel Süreci

2.1.1. Afganistan'ın Genel Tarihi ve Bağımsızlık Süreci

Afgan adının kökeni, M.Ö. Üçüncü yüzyılda Sasanilerce kullanılan “Abgan” sözcüğüne değin uzanır. Müslüman kaynaklarda Afganlardan ilk kez M.S. 982’de söz edilir. Bugün Afganistan diye adlandırılan toprak parçası binlerce yıl Ortadoğu, Orta Asya, Güney Asya ve Uzakdoğu kültürlerinin buluşma alanı olmuştur.¹ Asya kıtasının istila yollarının üzerinde bulunması nedeniyle Afganistan, eski çağlardan bu yana çeşitli orduların gelip geçtiği bir yer olmuştur. Bu durum Afganistan’a günümüze kadar sürecek olan stratejik bir önem yüklemiştir.² Afganistan’ın bu stratejik durumundan ilk istifade edenler eski İranlılar olmuştur. M.Ö. V. yüzyılda İran hükümdarı Dara’nın orduları bu ülkeyi işgal etmişlerdir. Afganistan’da ortaya çıkan ilk Türk devleti MÖ II. yüzyılda yaşayan Sakalardır. Sakalardan sonra MS 40’larda Kuşaniler bütün Afganistan ve hatta Hint topraklarını ele geçirmeyi başarmışlardır.³ Kuşanilerin egemenliği, diğer bir Türk kabilesi olan Akhunların ortaya çıkışı ile MS 425 yılında yıkılmıştır. Akhunlar MS 480’den itibaren Belh, Taharistan, Kabil, Gazne, Zabul ve Kandahar’ı içine alan muazzam Afganistan Akhun Eftalit Devletini kurmuşlardır.⁴

---

¹Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, s. 121.

²Mehmet Saray, “Afganistan”, **İslam Ansiklopedisi (Cilt I)**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1988, s. 404; W. K. Fraser-Tytler, **Afghanistan: A Study of Political Developments in Central Asia**, Oxford University Press, London, 1950 s. 15-22; **Encyclopedia Britannica**, s. 172-174.

³Kıyameddin Barlas, “Afgan Kabilelerinin Türklük ile Alakaları, Abdalılar Eftalitler (Akhunlar)’ın Torunları mı?”, **Türk Kültürü Dergisi**, S. 278, Y. 24, s. 363; Erdoğan Merçil, “Afganistan Türkleri”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976 s. 1154; Sadri Maksudi, **Türk Tarihinin Ana Hatları, (1-İskitler – Sakalar)**, 1933, s. 42.

⁴Maksudi, a.g.e. s. 42; A. Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş En Eski Devirlerden 16’ıncı Asra Kadar**, C. 1, İstanbul Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970, s. 42.

VII. yüzyılın sonlarına doğru, Afganistan toprakları Arap ordularının istilasına uğramış ve kısa süre içinde İslamiyet Afganistan’da yayılmıştır.⁵ 640’dan itibaren Arap Valileri egemenliklerini Herat, Zemindevar ve Bakteria’da sürekli yaygınlaştırmışlardı. Arapların memlekette uzun zaman kalmamalarına rağmen İslamiyet Afganistan sakinleri arasında hızla yayılmaya devam etmiştir. Arap istilasından sonra ülkede büyük bir kuvvetin hâkimiyetini kuramadığını, ahalinin kendilerine “Şah” unvanı veren kabile reisleri tarafınsan idare edildiğini görmekteyiz.⁶ Bu dağınık durum, İran’da kurulan Samani Devleti’nin IX. yüzyılın ikinci yarısında Afganistan’ın büyük kısmını işgal etmesine kadar sürmüştür.⁷ Afganistan’da, X. yüzyılın sonlarına doğru Samanilerin zayıflaması sonucu ordunun önemli kısmını teşkil eden Türkler, Gazne Şehri merkez olmak üzere Sebük Tegin önderliğinde Gazneli Devleti’ni kurarlar. Gazneli Mahmut döneminde ülke en geniş sınırlara ulaşır. Ancak Gazneli hâkimiyeti de Afganistan’da çok uzun sürmeyecek; 1040 yılındaki Dandanakan Savaşı’nda Büyük Selçuklulara yenilmesiyle ağır bir darbe alacaktır. Afganistan’da yaklaşık yüzyıl daha Selçukluların baskısı altında hüküm sürseler de, yavaş yavaş eski gücünü kaybedip tarih sahnesinden çekilecektir.⁸

Afganistan’da Gazneliler’le birlikte Selçuklu hâkimiyeti XII. yüzyılın ortasına kadar devam etmiştir. Gazneliler’den sonra ise Safevilere kadar sırasıyla su devletlerin hâkimiyeti görülmüştür: Gurlular, Harizmsahlar, Moğollar ve Babürlüler. Babürlüler döneminde Afgan kabilelerinin de bağımsız hareket ederek isyan etmeleri, millî bir devlet olma yolunda ilk önemli adımlar olarak nitelenebilir.⁹ 1505’den sonra ise Afganistan, Safeviler ve Babürlüler gibi iki büyük Türk devleti arasında paylaşılmıştır. Babürlerin ardından 1734-1747 yılları arasında asıl olarak Türkmen olan Nadir (kulu) Şah, Afganistan’a hakim olmuştur. Nadir Şah’ın en önemli başarısı, tarihte ilk defa modern anlamda bir Afganistan ülkesi ve devleti ortaya çıkarmasıdır.¹⁰ Tarihte zaman zaman İskender, Napolyon veya Timur ile mukayese edilen Nadir Sah bir Türk olmasına karşın, Türk Devletleri olan Osmanlılara verdiği zararlar batıda Rusların işini,

⁵ Muhammed Asif Yoldaş, “*Afganistan Türklerinin Dünü-Bugünü ve Yarını*”, 2023 Dergisi, S. 34, 2004, s. 71.

⁶ A. M. Manzar, *Afganistan Üzerinde Kızıl Bulutlar*, Çev: İsmail Bosnalı, Öncü Yayınları-2, s. 37.

⁷ M. Saray, “*Afganistan*”, s. 404.

⁸ Fraser-Tytler, a.g.e., s. 25-26.

⁹ M. Saray, *Afganistan ve Türkler (2. Baskı)*, İstanbul Kitabevi, 1997, s. 31.

¹⁰ Barlas, a.g.m., s. 364.

Babürlülere yaptığı tahribatla da doğuda İngilizlerin işini kolaylaştırdığı şeklinde nitelendirilmektedir.¹¹

Nadir Şah'ın ölümünden sonra yönetime onun ordusunda komutanlık görevi yapan Afgan Abdali kabilesinin lideri Ahmet Han Abdali geçmiş ve Ahmet Han Abdali yeni kurulan bu devlete ilk defa Afganistan adını vermiştir.¹² Afganistan'ın ilk hükümdarı olan Ahmet Han Abdali'nin Dürrüd-Dürre (inciler incisi) unvanı almasıyla Abdali (eftalit) kavmi Dürrani olarak adlandırılmıştır.¹³ Ahmet Han Abdali (Şah Dürrani) kısa zamanda Kandahar, Gazne, Kabil ve Sind bölgelerini işgal ederek Afganistan Devletinin hudutlarını genişletmiştir. Hindistan'a, Horasan'a ve Türkistan'a yaptığı seferler ile bu devleti kısa zamanda bir imparatorluk haline getirmiştir.¹⁴ Afgan İmparatorluğu XVIII. Yüzyılın yarısında, Osmanlı Devleti'nden sonra ikinci büyük İslam devleti haline gelmiştir.¹⁵

Dürrani'nin 1773'de ölümünden sonra yerine oğlu Timur Sah geçmiştir. Timur Şah öldüğünde, ülkede kargaşa ve taht kavgaları artmıştır. Taht kavgaların artması daha sonra Afganistan'ın parçalanmasına sebep olmuştur.¹⁶ Bu karışlıklar XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar sürdükten sonra, Dost Muhammed'in yönetime geçmesi ile ülkedeki birlik tekrar sağlanmıştır. Ancak bu dönemde ise Kuzey Hindistan, Afgan birliğini zayıflatma çabası içine girmiştir. Bu yıllarda İngilizlerin yavaş yavaş Hindistan'ı hakimiyetleri altına aldıkları gözlenmektedir. İlk Afgan-İngiliz ilişkisi, Kuzey Hindistan'da Peşaver sorununun çözümünde İngiliz hakemliği ile olmuştur. Arkasından 1839-1842 yılları arasında süren ilk İngiliz-Afgan Savaşı patlak vermiştir. Dost Muhammed, ülkesi İngilizlerce işgal edilmesine rağmen 1863'te Kabil'e dönerek tekrar Afgan birliğini sağlamıştı. Dost Muhammed'in 1863'te ölmesi ile Afganistan, tekrar iktidar mücadelesine sürüklenmiştir. Şir Ali'nin 1868'de iktidarı ele geçirmesiyle bu mücadele durulmuştur.

¹¹Azmi Özcan, “*Nadir Şah ve Afganistan*”, **Afganistan Üzerine Araştırmalar (Der. Ali Ahmetbeyoğlu)**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 50.

¹²Barlas, a.g.m., s. 363.

¹³Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi , İlk Çağlardan Gürkanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar (1526)**, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 6.

¹⁴¹⁴ Mehmet Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 185.

¹⁵Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 15.

¹⁶Halil Şimşek, “*Türk-Afgan İlişkileri ve Türkiye'nin Afgan Politikası*”, www.hsimsek.com. (08. 09. 2010).

Zamanla Afganistan'ın Ruslara yaklaşma politikası, İngilizlerin 1878'in son aylarında Afganistan'ı işgal etmesine neden olmuştur. İngilizler, Rusların güneye doğru yayılma politikasını endişeyle izlemekteydiler.¹⁷ Rusya'nın Afganistan üzerinden daha güneye inmesine mani olmak isteyen İngiltere, İkinci İngiliz-Afgan Savaşı'nın sonunda Afganistan ile imzaladığı bir antlaşmayla Afganistan'ı nüfuz ve himayesine almıştır.¹⁸ Afganistan tahtına da, Yakup Han ile girdiği mücadeleyi kazanan, Sir Ali'nin yeğeni Abdurrahman Han geçmiştir. "Demir Emir" lakaplı Abdurrahman Han zamanında İkinci İngiliz-Afgan Savaşı yaşanmıştır (1878-1880). Bu savaş sonunda ülke, büyük çapta harap olmuş ve milli birlik zayıflamıştır. Abdurrahman Han, İngilizlerle bir antlaşma yaparak sürekli sorun olan Afgan-Hindistan sınırını bugün de geçerli olacak şekilde belirlemiştir. Durand Hattı¹⁹ (Bknz.: Resim-2) olarak geçen bu sınır, birçok Afganlının ülkesinin sınırları dışında kalmasına neden olmuştur.

Abdurrahman Han'ın 1901'de ölmesiyle başa geçen Habibullah Han döneminde İngilizler, XX. yüzyılın başında değişmeye başlayan dünya siyasi ortamı içinde Ruslarla uzun yıllar süren çatışmasını bitirerek, 1907 yılında bir ittifak antlaşması imzalanmıştır.²⁰ İki büyük güç arasındaki "Büyük Oyun"u bitiren bu antlaşma, Afganistan'ı da tam anlamıyla bir İngiliz sömürgesi durumuna düşürmüştür. Habibullah Han bu antlaşmayı onaylamayı reddetse de, iki süper güç tarafından bu durum göz ardı edilmiştir. Habibullah Han'ın 1919 Şubatında bir av partisi esnasında öldürülmesinden

¹⁷ Tarihçiler tarafından "Büyük Oyun", Orta Asya'ya yönelik Rus-İngiliz mücadelesi olarak adlandırılmaktadır. XIX yüzyılda her iki imparatorluk Asya, 'da hızla genişlemeye başlamıştır. Afganistan'ın İngiltere için çok önemli bir yeri vardır. XIX. yüzyılın ortalarında başlayan bu mücadelede Afganistan, İngiltere tarafından adeta bir tampon devlet olarak kullanılmıştır. Zaten bu dönemde de iç işlerinde Afganistan'ı kendisine bağlayacaktır. Bkz: David Seddon, "Imperial Design: A Deep History of Afghanistan", *Critical Asian Studies*, V. 35, N. 2, 2003, s. 180-186; Fraser-Tytler, a.g.e., s. 75-81.

¹⁸ 26 Mayıs 1879 tarihinde imzalanan antlaşma, Gandamak Antlaşmasıdır. Antlaşma ile İngiltere Afganistan'a her yıl para yardımı yapacak ve Afganistan'ın dış işlerini kendisi yürütecektir. The World Factbook, <http://worldfacts.us/Afghanistan.htm>, (10. 11. 2010); s. 176; Fraser-Tytler, a.g.e., s. 146.

¹⁹ 12 Kasım 1893'de İngiliz Henry Mortimer Durand ile Afgan Emiri Abdurrahman Han tarafından imzalanmıştır. "Afghanistan", a.g.m., s. 176. Antlaşmanın maddeleri için bakınız: Mehmet Cevat, **Afganistan**, Ankara, 1934, s. 93-96. Fraser-Tytler, "Durand hattı belki şartlar içinde mümkün olan en iyi sınır olmasına karşın, çok az avantaja ve birçok kusura sahipti." diyerek hattın her iki taraf için de istenen sonucu vermediğini belirtmektedir. Bkz: Fraser-Tytler, a.g.e., s. 188.

²⁰ Bu ittifak antlaşması, Rusların Japonya ile 1904-1905 yılları arasında yaptığı savaş kaybetmesi sonrası imzalanmıştır. Bu antlaşma ile üç konu olan İran, Afganistan ve Tibet hakkında bir karar alınmış, Afganistan İngiliz nüfuz bölgesine dâhil edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Fahir Armaoğlu, **20. YY. Siyasi Tarihi 1914-1980**, Tisa Matbaası, Ankara, 1983, s. 34-36 ve s. 93-96.

sonra da yerine oğlu Emanullah Han geçmiştir. Emanullah Han'ın iktidara gelince ilk işi, 1880'de İngilizlere karşı ülkenin kaybedilen bağımsızlığını kazanmak için mücadele etmek olmuştur.²¹ Afganistan; 1919 Mayıs'da başlayan, üç ay süren ve muharebe alanında tam bir kazananın olmadığı Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı sonrası 8 Ağustos 1919'da yapılan Ravalpindi Antlaşması²² ile bağımsızlık yolunda önemli bir adım atmıştır.²³ Afganistan 22 Kasım 1922'de yapılan kesin barış antlaşmasıyla da İngilizlere karşı tümüyle bağımsızlığını kazanmıştır.²⁴ Emanullah Han'ın kendisi de kazandığı bu başarıyla önemli bir toplumsal destek ve popülarite kazanmıştır.²⁵ Uzun süre monarsiyle yönetilen Afganistan'ın ilk anayasası, 1923 yılında Kral Emanullah Han tarafından getirilmiştir.²⁶ Bu anayasa ile "Emir" aynı zamanda, "Kral" unvanını almıştır.

Emanullah Han emir olduktan sonra, özellikle kayınpederi Mahmut Tarzi Bey'in yardımıyla ülkenin iç teşkilatını yeniden düzenlemiş ve İngiltere ile yapılan antlaşma sonrasında hızla ülkesinin bağımsızlığının tanınması çalışmalarına girişmiştir. Bu amaçla Muhammed Veli Han ve yanındaki bir heyet, bir takım antlaşmalar yapmak ve ülkesinin tanınmasını sağlamak maksadıyla Avrupa ve Amerika'ya gönderilmiştir.²⁷

Afganlılar İngilizlerden bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk antlaşmayı Bolşeviklerle yapmıştır. 28 Şubat 1921'de Moskova'da imzalanan on maddelik antlaşma ile her iki ülke de birbirini tanımaktadır.²⁸ Antlaşma ayrıca, Rusların Afganistan'a başta askeri malzeme olmak üzere bir takım yardımlarını da içermekte; ayrıca Orta Asya'daki bir kısım Türk Cumhuriyetlerinin özgürlüğünden bahsettiği gibi,

²¹ Emanullah Han'ın bu konudaki çeşitli beyanatları için bakınız: Cevat, a.g.e., s. 125-130.

²² Bugün Pakistan sınırları içinde yer alan bir şehirdir. Antlaşmanın maddeleri için bakınız: Cevat, a.g.e., s. 140-142.

²³ İngiltere savaşta kaybetmemesine rağmen Afganistan'ın bağımsızlığını, Sovyet Rusya tehdidine karşı kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu konudaki bir çalışma için bakınız: Mehmet Koçer, "Bolşevik İhtilali Sonrasında Afganistan Üzerinde İngiliz-Rus Mücadelesi", **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 9:1, 2004, s. 79-86, (çevrimiçi), www.firat.edu.tr/ilahiyat/DergiYazilari/09-1_2004/05_MehmetKocer.pdf, (15. 06. 2010)

²⁴ "Afghanistan", a.g.m., s. 176, Y. Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi (Cilt III) (2. Baskı)**, Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 532-533.

²⁵ M. Nazif Shahrani, "King Aman-Allah of Afghanistan's Failed Nation-Building Project and its Aftermath (Review Article)", **Dranian Studies**, V. 38, N. 4, 2005, s. 622, (Çevrimiçi) <http://ebshost.com/>, (19. 07. 2010).

²⁶ Anayasa'nın İngilizce metni için bakınız: "Constitutions of the Past (1923), *Afganistan Online*", (Çevrimiçi), <http://www.afghan-web.com/history/const/const1923.html>, (11. 04. 2010).

²⁷ Y. Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi (Cilt III) (2. Baskı)**, Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 532-537; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, s. 35-42.

²⁸ H. Bayur, **Hindistan Tarihi (Cilt III)**, s. 533-535.

geçen asırda Afganistan'dan alınan toprakların geri verilmesi de taahhüt edilmektedir. Sovyet Rusya ile imzalan antlaşmadan bir gün sonra, Moskova'da bulunan Afgan Heyeti ile aynı tarihlerde orada bulunan Türk Heyeti, hazırladıkları on maddelik Türk-Afgan Antlaşmasını 1 Mart 1921'de karşılıklı olarak imzalamıştır.

Afganistan'ın tarihi süreci bir bütün olarak incelendiğinde, doğu-batı ve kuzey-güney arasında bir mücadele alanında yer alması nedeniyle sürekli olarak değişik zamanlarda değişik devletler arasında el değiştirdiği görülmektedir. Özellikle XIX. yüzyıl boyunca, Rusların ve İngilizlerin doğal yayılma alanlarının tam ortasında yer alması ve “Büyük Oyun”un bir parçası olması nedeniyle, bu iki ülkenin baskısını sürekli üzerinde hissetmiştir.

2.1.2. Osmanlı Döneminde İlişkiler

XVIII. Yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Afganistan ilişkilerine dair çok fazla kayıt bulunmamaktadır. Osmanlı topraklarında Afganistan'a ait izler, Afganistan'dan İstanbul'a gelen “Mücerret Kalenderler” yani bekâr ve seyyah dervişler tarafından bırakılmıştır. Devleti-âli onların barınmaları için 1792–1793 tarihleri arasında Üsküdar'da Çinili Camii yakınına Afgani kalender hanesi olarak anılan bir Nakşibendî tekkesi kurulmuştur. Bunun yanında XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Seyyahları Afganistan coğrafyası, halkı ve tarihi ile ilgili bilgiler aktarmaya başlamıştır. Örneğin 1907 yılında Mısır'dan Afganistan'a seyahat eden Mehmet Fazlı adında bir Osmanlı seyyahı, Afganistan hakkında şu kayıtları tutmuştur: “Afganistan: Asya'nın bu genç ve dinç hükümeti hakkında bütün cihanı İslamiyet'te bir teveccüh, bir muhabbet vardır. Özellikle Osmanlılar, umumiyetle bu diyar ve hükümet için pek büyük bir his takdiri teveccüh ve ihtiram beslerler.”²⁹

XVIII. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde Milli Afganistan devletinin kurucusu Ahmed Şah Dürrani (1748-1772), hâkimiyeti altında bulunan Horasan'a karşı İranlıların gösterdiği husumet ve ülkenin batı cephesinde sürekli kuvvetlenen Şii tehdidine karşı üç kişilik bir elçi heyetini İstanbul'a göndererek yardım istemiştir. Elçi heyeti ile gönderilen ve 24 Kasım 1762 tarihini taşıyan mektupta Ahmet Han Abdali, III.

²⁹ **Afganistan'a Bakış Dergisi**, Afganistan Büyükelçiliği, S. 2, Mart-Nisan, 2006, s. 5.

Mustafa'dan İran üzerine bir sefer düzenlemesini istemiştir. Sultan III. Mustafa, bu mektuba 1763 yılının başlarında yani mektubu alışından sonra beş hafta içinde cevap vermiştir. Sultan III. Mustafa'nın cevabında “İran’la barışı bozup buraya sefer yapmanın doğru olmayacağını” söylemiştir. Bu doğrultuda Ahmet Han Abdali, İran tehlikesine karşı Osmanlı Devleti ile birlikte mücadele etmek istemiş ancak başarılı olamamıştır.³⁰

Bu mektuplaşmalardan sonra uzunca bir müddet taraflar arasında bir ilişki olmamıştır. 1839’da İngilizler Afganistan’ı işgal ettikten sonra Herat Hakimi Yar Muhammed Han ile Kandahar Hakimi ve Dost Muhammed’in kardeşi Kühendil Han 10 Ağustos 1850 yılında Muhammed Azim Han başkanlığında bir heyeti İstanbul’a göndererek Osmanlı Hükümeti’nden Afganistan’a bir ferman ve Vali göndermesini istemişlerdir. Böylelikle İngilizlere ve İranlılara, buranın bir Osmanlı toprağı olduğunu göstererek bağımsızlıklarını kazanmayı düşünmüşlerdir. Ancak Osmanlı Devleti, Afganistan’ın çok hükümetli yapısının kıskançlık yaratacağı gerekçesiyle bu teklifi reddetmiştir.³¹

1877-1878 Osmanlı–Rus Savaşı sırasında Padişah II. Abdülhamit Afganistan’a Fevkalade Sefir Şirvanizade Ahmet Hulusi Efendi ile sır kâtibi Mektubizade Ahmet Bahai Molla’dan oluşan bir elçilik heyeti göndermiştir. Heyet ile Sultan II. Abdülhamit, Afgan Emiri Şir Ali Han’a 1877’de başlayan Türk – Rus Harbi sırasında Afganistan’ın da Rusya’ya karşı harekete geçerek Hiva ve Buhara gibi İslam memleketlerini kurtarması, bu suretle Osmanlıya yardım etmesi ve İngiltere ile dostça ilişkiler kurmasını tavsiye eden mesaj iletilmiştir. Emir tarafından teklif soğuk karşılanarak, “İngiltere’ye güvenmediği, Rusya ile şimdilik ilişkilerini kesmek istemediği, Hiva ve Buhara’yı kolay kurtarılamayacağını ancak İran, Osmanlı Devleti’ne savaş açarsa Afganistan’ın derhal Osmanlı Devleti’nin yanında savaşa gireceği” cevabı verilmiştir.³²

XX. yüzyılın başlarında, Habibullah Han (1901 – 1919) döneminde Afganistan-Türkiye ilişkileri Türk eğitimciliğinin etkisi altındadır ve Afganistan kültür ortamının

³⁰ Hikmet Bayur, “Nadir Şah Afşar’ın Ölümünden Sonra Osmanlı Devleti’ni İran’a İstilaya Kışkırtmak İçin Yapılan İki Deneme”, **Belleten Dergisi**, C. 7, S. 46, 1948, 411 – 416.

³¹ Mehmet Saray, **Türk-Afgan Münasebetleri**, Veli Yayınları, İstanbul, 1984, s. 8.

³² Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2002, s. 10.

şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle bu dönemde Afganistan'da Türkiye dostluğunun temellerini ikinci Abdülhamit rejiminden kaçıp Mısır'a yerleşen doktor, mühendis, maliyeci, ressam kişiler atmıştır. Örneğin Afganistan'ın ilk gazetesi Seracal Ahbar-ı Afganiya, Mahmut Tarzi tarafından kurulmuştur. Tarzi, öğrenimini Türkiye'de gören, uzun yıllar Türkiye'de kalarak özgürlük ve yenileşme düşüncelerinden etkilenmiş bu doğrultuda da Afganistan'a döndüğünde bağımsızlığı ve içeride yenileşme konularına değinmiştir. Ayrıca Mahmut Tarzi Habibullah Han'ı Türkiye'de yaşayan ya da Osmanlı siyasetine muhalif olan ve yabancı ülkelerde mülteci olarak yaşayan birçok kişiye mektup yollayıp onları Afganistan'da çalışmak için davet etmesi konusunda ikna etmiştir. Bunun sonucunda eski Vali Hasan Hüsnipek, Dr. İzzet Münir, makinist Ali Rıza, ressam Muhammet (Mehmet) Fazlı, Ali Fehmi gibi isimlerin de yer aldığı bir grup Türk uzmanı Rusya ve İran üzerinden Afganistan'a gelmiştir. Zaman geçtikçe bu kişilerin sayıları artmış içtimai hayatta önemli yerlerde yer almışlardır. Örneğin bir devlet kurumu olan makinehanede çalışan Türk uzmanlarının itibarı günden güne yükselmiş, Makinehaneye bağlı basımevi teknisyenleri Muhammet Hasan Efendi, Muhammet Nadir Efendi ve Muhammet (Mehmet) Fazlı'ya kendi alanlarında en az beş yerli çırak yetiştirme görevi dahi verilmiştir.³³

Afganistan milli edebiyatının kurucusu ve ideolojik lideri Mahmut Tarzi'nin dünyaya bakışının şekillenmesinde Türkiye'deki kültürel ortam önemli rol oynamıştır. Anadolu'ya hızlı bir şekilde girmekte olan Avrupai medeniyet unsurları Mahmut Tarzi'nin ilgisini çekmiş ve Batı'dan Türkçeye tercüme edilen Batı edebiyatı örneklerini ilgiyle takip ederek kendi dili dariceye çevirip Afgan halkının hizmetine sunmuştur.³⁴

Mahmut Tarzi'nin dünya anlayışının şekillenmesinde, Türkiye'deki kültürel ortamın önemli ölçüde rol oynadığını onun seyahatnamelerinden de anlamak mümkündür. "İstanbul'a Seyahat" adlı ilk eseri 1888 yılında İstanbul'a yaptığı seyahatten hareketle yazılmıştır. Babası ile 1891 yılında İstanbul'a ve Mısır'a yaptığı ikinci seyahatin anlatıldığı "Üç Kıta Üzerinde 29 Günlük Gezi" adlı ikinci eseri 1914 yılında Kabil'de yayımlanmıştır. Tarzi'nin üçüncü eseri "İstanbul Seyahatnamesi" de 1932 yılında gerçekleştirdiği Türkiye seyahatinin izlenimlerini içermektedir. Mahmut

³³ Rahmanhoca İmamhodayev "Afganistan ve Türkiye", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2001, s. 264 – 265.

³⁴ İmamhodayev, "Afganistan ve Türkiye", s. 265.

Tarzi özellikle dönemin fikir hayatındaki yenilikleri anlattığı seyahatnameleri aracılığıyla vatandaşları arasında milliyetçilik fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Mahmut Tarzi 1904'te ailesi ile Afganistan'a dönmüştür. Kızı Süreyya, Afgan Kralı Emanullah Han ile evlenmiştir. Afganistan Dışişleri Bakanı ve Afgan kralı Emanullah Han'ın kayınpederi olarak Mahmut Tarzi 1927 yılı Temmuz ayında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. ATATÜRK'ün de öğüt ve tavsiyelerini aldıktan sonra ülkesine dönmüştür.³⁵ Mahmud Tarzi, 1929 yılı ocak ayında Afganistan'da hükümetin isyancılar tarafından ele geçirilmesi üzerine ülkeden ayrılmak zorunda kalmış ve 1933 yılında İstanbul'da hayata gözlerini kapamıştır.³⁶

1907'nin sonlarında Mahmut Tarzi'nin davetiyle Afganistan'a gidenler arasındaki Muhammet (Mehmet) Fazlı isimli eğitimli Osmanlı gencinin bir yıldan biraz fazla bir süre Afganistan'da kalmış ve II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a dönmüştür. Resimli Afgan seyahati adıyla kaleme aldığı Afganistan anıları (Afganistan'da Bir Jöntürk" adıyla yayımlanan kitabında Mehmet Fazlı Bey'in Afganistan'a gelişi üzerine Afganistan Emiri Habibullah Han, içinde bulunduğu heyetle birlikte onu huzurunda kabul ettiği yer almaktadır. Kitaba göre heyette bulunan Ali Fehmi Bey tarafından bir konuşma yapılmıştır. Ali Fehmi Bey bu konuşmada: "Bütün Osmanlıların Afganistan hakkında beslemiş oldukları samimi hislerden ve güzel temayüllerden emin olmalarını Emir Hazretlerinden istirham ederim. Bu samimi duygu ve sevgi, bizleri Afgan kardeşlerimizle birlikte çalışmak ve bu İslam toprağını ikinci vatanımız tanımak için biz aciz kulları bu Müslüman yurda sevk etmiştir." Sözleriyle heyetin duygularını dile getirmiştir.

Emir Habibullah Han yaptığı cevabi konuşması ise döneminin Osmanlı Devleti'ne bakış açısıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir: "Afganistan, Osmanlı Devleti'nin bir küçük kardeşi yerinde ve Doğu siyasetinde sağ kolu gibidir. Bundan dolayı Afganistan'ın kuvvetlenmesi, Türkiye'nin ağırlığının ve görkeminin artmasının asli sebeplerinden biri olabilir. Bu sebeple her Osmanlı'nın böyle büyük bir maksadın meydana gelmesi için son derece samimi bir his ve âlicenaplıkla çalışması doğal olup

³⁵ Rahmanhoca İmamocayev, "Afgan Aydını ve Yazarı Mahmut Tarzi ve Osmanlı – Türkiye", Çev. Osman Mert, **Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 20, Erzurum, 2002, s. 347 – 351; Süleyman Özmen, **Mahmut TARZİ'nin Hayatı, İnkılapçılığı ve Faaliyetleri**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 22.

³⁶ Özmen, a.g.e., s. 67.

buna güvenim tamdır. Asırlardan beri gaflet ve tembellik uykusuna dalmış İslam kavimlerinin acınası durumlarına çok fazla üzülmekteyim. Biz öyle olmayalım. İslam'ın ve İslam âleminin ilerlemesi, yükselmesi ve hakiki İslam medeniyetlerinin yayılması için hiçbir çaba ve gayreti esirgemeyeceğime sizler de emin olunuz. Vatanım İslam vatanıdır. Hep birlikte çalışalım. Tanrı gayrete âşıktır.”³⁷

Afganistan'ın ilk çağdaş eğitim kurumlarından sayılan “Habibiye”, “Harbiye” liseleri ve diğer devlet kurumlarının büyük bir kısmı Türk uzmanlardan oluşmuştur. Harbiye-i Siraciye” adıyla bilinen Harp Okulunun müdürlüğünü Mahmut Salim Bey adında bir Osmanlı Paşası yapmıştır. Bunun yanında Biri Habibullah Han'ın özel doktoru olan iki Türk doktorun idaresinde ve ekibini Hintlilerin oluşturduğu ilk devlet hastanesi Afganistan'da 1913'te kurulmuştur. Hastane, personel ile araç ve gereçlerin yetersizliğine rağmen önemli hizmetler vermiştir. Ayrıca yine 1913 yılında eğitim alanında önemli rol oynayan Prens İnyetullah Han başkanlığında düzenlenen “Eğitim Konferansı”nın dokuz üyesinden üçünün Türk uzmanları olması da Afganistan kültür yaşamında Türk aydınlarının ne kadar önemli rol oynadığının göstergesidir.³⁸

2.1.3. Birinci Dünya Savaşı Döneminde İlişkiler

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi üzerine, Rus tehdidine karşı bir müttefik olarak Afganistan'ı Osmanlı Devleti ve Almanya yanına savaşa girmeye ikna etmek amacıyla Türk ve Almanlardan oluşan iki ayrı heyet oluşturulmuştur. Afganistan'a gönderilecek Türk heyeti Bahriye Binbaşı Hüseyin Rauf Bey'in başkanlığında Bağdat'tan katılması planlanan subaylarla 25 kişidir. Türk heyeti başkanın isminden yola çıkarak Rauf Bey Müfrezesi adıyla da anılmaktadır. Alman heyeti ise Von Van Muss başkanlığındaki Alman heyeti de yüzbaşı Oskar Von Niedermayer, Doktor Von Hentig'le beraber 20 kişidir. Afgan Hanını etkilemek amacıyla Türkler, yanlarına Padişah hediyesi olan kılıç, Kuran-ı Kerim ve sancak, Alman heyeti ise silah ve altın almıştır. Heyetlerin İstanbul'dan birlikte hareket ederek Halep – Bağdat üzerinden İran'a oradan da Afganistan'a geçmesi planlanmış ancak yolculuk esnasındaki antlaşmazlık nedeniyle yollarını ayırarak yolculuğa devam

³⁷ Mehmet Fazlı, **Afganistan'da Bir Jöntürk**, Çev. Kenan Karabulut, Yaylacık Matbaacılık, İstanbul 2007, s. 59-60.

³⁸ İmamhocayev, “*Afganistan ve Türkiye*”, s. 265.

etmiş, Türk heyeti İran’da faaliyet göstererek Afganistan’a geçememiş, Alman heyeti ise Afganistan’a ulaşmış ancak Habibullah Han’ı ikna edememiştir.³⁹

Ayrıca Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti ve Almanya tarafından Şeyhülislam’a bir cihat fermanı yayınlatarak, Teşkilat-ı Mahsusa ve Alman elemanları ile 7 Eylül 1915’te Afganistan’a olmak üzere, bütün İslam topluluklarına ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu fermanı iletmek üzere kabile gelen Yüzbaşı Kazım Bey ile Yüzbaşı Niedermayer başkanlığındaki Türk-Alman Kurulu saygıyla karşılanmış, Nasrullah Han, Emanullah Han, Mahmut Tarzi ve diğer ileri gelen kişiler tarafından Şeyhülislam’ın cihat fermanını desteklemişlerdir. Ancak Emir Habibullah Han tarafından Türk-Alman Ordusu bölgeye gönderilirse Hindistan’a karşı bir askeri harekâta girişebileceğini bildirmiştir. Bu sırada Türkiye’nin İngiliz ve Ruslara karşı savaşa girdiği haberi Afganistan’da büyük bir heyecan yaratmış ve Seracal Ahbar gazetesi gibi gazeteler yaptıkları yayınlarla halkı heyecanlandırmışlardır. Ancak Habibullah Han, savaşta tarafsız kalarak, İngilizlerden bazı faydalar sağlayacağını düşünerek tarafsızlık politikasını hiç bozmamıştır.⁴⁰ Bu doğrultuda ise Osmanlı Padişahı ve İslam dünyasının halifesinin başlattığı “cihat”a, katılmama kararı vererek savaşta tarafsız kalmayı başarmış ancak savaş süresince Rusya ile İngiltere arasındaki çekişmenin merkezi olmuştur.⁴¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında tarafsızlık politikası güden Habibullah Han, Afgan ileri gelenleri tarafından eleştirilmiş, itibarını yükseltmek için bazı girişimlerde bulunmuş ancak 19 Şubat 1919’da faili meçhul bir şekilde öldürülmüştür. Habibullah Han’ın yerine Kabil’de kendisine vekâlet eden oğlu Emanullah Han (1919 – 1929) Afganistan emirliğine getirilmiştir.⁴² Emanullah Han ülkede tam denetimi sağladıktan

³⁹ K. Tuncer Çağlayan, “*Afganistanda Bir Türk – Alman Heyetinin Faaliyetlerine Karşı İngiltere’nin Politikaları*” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 17, S. 50, Temmuz 2001, s. 410 – 411; Halil Bal, **Afganistan – Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları, İstanbul, 2002, s. 248’de kabile gönderilen Türk – Alman heyetinin İran Üzerinden maceralı bir yolculuktan sonra 1915 Ekim ayını ilk günlerinde kabile ulaştıklarını büyük ihtimalle karşılandıklarını, heyetin Osmanlı Padişahının cihat ilan ettiğini bildirdiğini ve Afganistan’ın Hindistan’da İngilizlere karşı harekâta girişmesinin istendiğini, Afgan ileri gelenlerinin çoğunun uygun bulduğu bu teklifi Habibullah Han’ın kabul etmediği belirtilmektedir.

⁴⁰ Z. Sarihan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, s. 18-19

⁴¹ Ayşe Çavdar, “*Türk Paşası Afganistan’da*”, **Atlas Dergisi**, S. 115, 2002, s. 140.

⁴² Bal, a.g.e. , s. 248-249

sonra Afganistan'ın tam bağımsızlığı, reform hareketleri ile ilgilenmiş bu doğrultuda da Türkiye ile ilişkileri üst seviyede tutmuştur.⁴³

2. 2. Kral Emanullah Han Dönemi (1919–1929)

2.2.1. Atatürk ve Kral Arasındaki İlk Yazışmalar ve Diplomatik Sürecin Başlaması

Emanullah Han bağımsızlık savaşı sonrası ülkesinin tanınması çabaları içindeyken, aynı tarihlerde Mustafa Kemal Paşa da ülkesinin bütünlüğü ve bağımsızlığı için savaş ve siyaseti birlikte başarıyla götürmektedir. Bütün bu benzer gelişmeler içinde er ya da geç iki liderin yollarının kesişmesi de sürpriz olmayacaktı. Sonunda ilk resmi girişim Mustafa Kemal Paşa tarafından başlatılacaktır.⁴⁴ TBMM'nin açılısının ardından Mustafa Kemal Paşa, bir antlaşma metni hazırlatıp Bolşeviklerle imzalamak için Sovyet Rusya'ya heyet gönderdiği gibi, Afganistan ve Azerbaycan için de birer temsilci görevlendirmiştir.⁴⁵ Afganistan'a gönderilen Yüzbaşı Abdurrahman Samadani Bey'in ataması 18 Ağustos 1920 tarihinde yapılmıştır. Abdurrahman Samadani Bey, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusunda gönüllü asker olarak savaşmaya gelmiş Afganlı bir subaydır.⁴⁶ Mustafa Kemal Paşa, Abdurrahman Bey ile birlikte Afgan Emiri Emanullah Han'a 18 Ağustos 1920'de kaleme alınmış bir mektup göndermiştir.

Bu mektupta Mustafa Kemal Paşa içinde bulunulan durumu Emanullah Han'a şöyle değerlendirmektedir. “Savaşın bütün milletler az çok barışa kavuştukları halde, Batılı Hristiyan milletler, İslam halifeliğinin ülkesi Türkiye Devleti'ne karşı Büyük savaşı hala sürdürmektedirler. Bu savaşın başından beri ortaya çıkan apaçık gerçek şudur ki İngiltere devleti bizim amansız ortak düşmanımızdır. Hindistan'a el koydukları

⁴³ Özmen, a.g.e. , s. 50.

⁴⁴ Bal, a.g.e. , s. 256.

⁴⁵ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 38. İngiliz istihbarat raporlarında ise Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta, İran, Afganistan ve Hindistan gibi Müslüman ülkelerin delegeleri ile Pan-İslamcı bir konferans düzenleyeceği iddia edilmektedir. Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 58-60.

⁴⁶ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 39-40; Abdülvehhab Tarzi, “*Efganistan: Son Devir*”, **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1964, s. 72. Atama emri için bakınız: Bilal Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları (Cilt I)**, Türk Tarih Kurumu, 1993, s. 5.

o uğursuz günden beri, kimi zaman hile ve entrika ile kimi zaman da zor ve şiddet kullanarak kendi bencil emelleri ve amaçları için bütün Asya dünyasına boyun eğdirmiş ve özellikle İslam halklarını sonu gelmeyen zulümleriyle rahatsız etmeye çalışmış... Osmanlı Türklerinin milli ve siyasi varlığını yok etmeye kalkışmışlardır...” Bu mektup ATATÜRK ile Afganistan hükümdarı arasındaki ilişkilerin başlangıcıdır.⁴⁷

Afganistan, bağımsızlığını kazanır kazanmaz gözlerini Türkiye’ye çevirmiştir. Afgan Kralı Emanullah Han, Mustafa Kemal Paşa’ya 1920 yılı sonları veya 1921 yılı başlarında yazılmış bir mektup göndermiştir. Emanullah Han mektubunda Afgan Devletinin askeri ilişkilerini tanzim etmek üzere bir askeri heyet gönderilmesini de rica etmiştir. Bu mektup, Emanullah Han’dan Mustafa Kemal Paşa’ya gelen ilk mektuptur.

Mustafa Kemal Paşa Afgan Kralına 19 Mayıs 1921 de cevap yazmıştır bu Mustafa Kemal Paşa’nın Emanullah Han’a gönderdiği ikinci mektuptur. Mektupta özetle Mustafa Kemal Paşa; iki ülke ilişkilerinin gelişmesinin memnuniyet verici olduğunu, Moskova’da imzalanan antlaşmanın ilişkileri daha da sağlamlaştırdığını, Afgan Elçisi’nin Anadolu’da çok sevildiğini ve Afganistan’a Türk Elçisi ile birlikte uzmanlar ve öğretmenlerden oluşan bir heyetin yollanacağını söylemiştir.⁴⁸

16 Şubat 1922 günü Afgan Kralı Emanullah Han Gazi Mustafa Kemal’e bir mektup daha göndermiştir. Emanullah Han kendisine gönderilen Mümessil Abdurrahman Samadani Bey’in Kabil’e ulaştığını uzun yıllardan beri süren bekleyişin sona erdiğini bundan memnun olduğunu bildirmektedir. Emir, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ve aziz biraderinin (Mustafa Kemal’in) Afganistan hakkındaki içten duygularından dolayı mutludur, Türkiye ile Afganistan arasındaki bağların sarsılmaz olduğuna inanmaktadır. Emanullah Han bazı Türk zabitlerinin zaman zaman Afganistan’a gelerek yararlı hizmetlerde bulunduklarını da bildirmekte ve İslamın ittifak ve birliğine dua ederek sözlerine son vermektedir.⁴⁹

⁴⁷ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 42-43.

⁴⁸ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 71-73.

⁴⁹ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 68-78.

Afganistan'a tam yetkili Türk elçisi olarak ilk kez Korgeneral Ömer Fahrettin (TÜRKKAN) Paşa⁵⁰ atanacaktır.(Bknz.:Belge-1) 12 Mart 1922'de itimatnamesini⁵¹ alan Korgeneral Ömer Fahrettin Paşa, yeni görevine gitmek üzere 4 Nisan 1922 günü İnebolu'dan Dalmaçya vapuru ile Batum'a hareket edecektir. Korgeneral Ömer Fahrettin Paşa yanında Ataşemiliteri Yarbey Şerif Bey, elçilik katibi İdris Sabih Bey (GEZMEN) ve elçiliğin diğer personeli ile birlikte üç aylık bir yolculuktan sonra 25 Haziran 1922 günü Kabil'e ulaşacak ve orada olağanüstü gösterilerle ve törenlerle karşılanacaktır.⁵² Mustafa Kemal Paşa, Ömer Fahrettin Paşa'nın Afganistan'a atanışını 18 Mart 1922 tarihli bir mektupla Emanullah Han'a bildirirken Türk – Afgan ilişkileri hakkında da bilgi vermektedir: “TBMM tarafından Afganistan'a mümessil olarak gönderilmiş olan Abdurrahman (Samadani) Bey'in orada iki kardeş ulus arasındaki dostluk ilişkilerini güçlendirmek yolundaki çalışmalarıyla Emir Hazretlerinin güvenini ve takdirlerini kazanmış olmasından dolayı memnunum. Ankara'daki Afgan elçisi Sultan Ahmet Han da iyi ilişkileri daha da geliştirmek için çalışmaktadır. Türkiye – Afganistan ilişkileri güçlüdür. Afganistan ve Türkiye'nin amacı insanlık haklarını savunmaktır. Bu ortak amaca doğru yürürken ilişkilerimizi pekiştirmesi için Medine'yi savunmuş olan ünlü Ömer FahrettinPaşa Kabil'e tam yetkili elçi olarak atanmıştır. Kendisinin Emir Hazretleri tarafından da destekleneceğine inanıyoruz...”⁵³

⁵⁰Ömer Fahrettin Paşa (TÜKKAN) (RUSÇUK, 1868-İstanbul, 22 Kasım1948) Mondros Mütarekesi'nden sonra teslim olmayıp Medine'yi 72 gün daha savunan komutandır. Medine Müdafii Türk Kaplani, Çöl Kaplani, Medine Kahramanı adları ile anılır. 1868'de Bulgaristan'da doğmuştur. Şam Askeri Lisesi'ni bitirdikten sonra 1885'de Harp Okuluna girerek, 1888'de okuldan teğmen olarak mezun olmuştur. 23 Mayıs 1891'de de Harp Akademisi'ni bitirerek Kumay Yüzbaşı olarak Osmanlı ordusuna katılmıştır. 15 Kasım 1901'de Kurmay Binbaşı, 15 Kasım 1906'da da Kurmay Yarbey, 24 Eylül 1910'da Kurmay Albay, 29 Kasım 1914'de de Tuğgeneral olmuştur. 1915'de 4. ordu Komutan Vekilliğine getirilmiştir. 1916'da da 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa tarafından Medine'ye gönderilmiştir. Elindeki kısıtlı imkanlara rağmen aldığı tedbirler sayesinde Medine'yi 2 yıl 7 ay savunmuştur. Mondros Mütarekesi'nin 16. maddesine göre teslim olması gerekirken şehri savunmaya devam etmiştir. Bu nedenle Medine Müdafii Türk Kaplani, Çöl Kaplani, Medine Kahramanı adları ile anılmıştır. 10 Ocak 1919'da teslim olmuş ve Malta'ya götürülmüştür. 30 Nisan 1921'de Mısır'dan serbest bırakılan arasında yer almıştır. 24 Eylül 1921'de Ankara'ya gelmiştir. Kabil Büyükelçiliği'nden sonra Askeri Temyiz Mahkemesi İkinci Başkanlığı'nı yapmıştır. Korgeneral iken 1936'da emekliye ayrılmıştır. Feridun Kandemir, **Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler (Medine Müdafaası)**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 42. Hülya Tokur, Nurcan Fidan, **Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri**, Genelkurmay (Gnkur) Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı (Bşk.) lığı Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2004, s. 134-135. **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, “Fahrettin Paşa” Maddesi, s. 3952-3953.

⁵¹ Ömer Faruk Şerifoğlu, “Medine Müdafii Fahrettin Paşa'nın Afganistan Yılları”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, C. 16, S. 95, TATAV Yayını Numune Matbaacılık, 2001, s. 6.

⁵² Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. 3, Erol Matbaacılık, 1986, s. 495.

⁵³ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 80.

Türkiye elçisi Ömer Fahrettin Paşa'nın Kabil'de güven mektubu sunup 29 Haziran 1922 tarihinde resmen göreve başlamasıyla Türkiye ile Afganistan arasında elçilikler düzeyinde diplomatik ilişkiler süreci tamamlanmıştır.⁵⁴ Ömer Fahrettin Paşa, 1926'ya kadar Kâbil'deki görevini sürdürmüştür. Kâbil'de bulunduğu dört yıllık süre içinde Anadolu ve Afganistan'daki gelişmelerin yanı sıra Rusya'nın baskısına maruz kalan Türkiye'nin faaliyetlerini de titizlikle takip etmiştir. Kabil'e gelenlere gerekli yardım ve kolaylığı göstermenin ötesinde pek çoğuna ev sahipliği yapmıştır.⁵⁵

Mustafa Kemal Atatürk, Afganistan politikasını Meclis kürsüsünden şöyle ifade etmiştir: 1 Mart 1923: "Afgan ve İran gibi kardeş büyük devletlerle aramızda cayigir bulunan münasebeti samimiye ve dostaneyi takviye, nuhbei amalimizdir." 1 Mart 1924: "Afgan ile münasebetimiz dostane olmakla berdevamdır."⁵⁶

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk, her zaman Afganistan'a özel bir ilgi göstermiştir. Bu dönemde de Afganistan ile yakından ilgilenmiştir. Atatürk'ün Afganistan'a gösterdiği yakın ilgi, Afganların da Mustafa Kemal'e ve onun yaptığı yeniliklere ilgili davranmalarını beraberinde getirmiştir. Atatürk'ün Afganları öven açıklamalar yapması üzerine onlarda Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne saygı gösteren açıklamalar yapmışlardır. Bunun üzerine diplomatik ilişkilerin yanı sıra birçok alanda iki ülke arasında yeni ilişkiler kurulmuş ve karşılıklı olarak heyetler ve Ataşeler gönderilmiştir.⁵⁷ Türkiye ile Afganistan arasındaki dostça ve kardeşçe ilişkiler Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam etmiştir.

2.2.2. Cemal Paşa'nın Türk –Afgan İlişkilerine Etkisi

Eski Dördüncü Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Türkler ile Afganistanlılar arasındaki dostluğun gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Cemal Paşa 1920-1921 yıllarında Afganistan'da faaliyet göstermiştir. Cemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı sonunda, Almanya üzerinden Rusya'ya geçtiğinde Türkler ile Sovyetlerin ortak düşmanı olan İngiltere'ye karşı savaşmak istediğini söylemiş, Rus liderlerinden izin

⁵⁴ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 100-105.

⁵⁵ Şerifoğlu, a.g.e., s. 7.

⁵⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s. 291.

⁵⁷ Anıl Çeçen, *Atatürk ve Avrasya*, Cumhuriyet Kitapları Kulübü, Ankara, 1999, s. 173.

olarak Türkistan yolu ile 1920 yazında Kabil'e gelmiştir. Afgan Kralı Emanullah Han tarafından gayet iyi karşılanan Cemal Paşa, Afgan Kralının isteği ile bir örnek Alay (Kıt'ayı Numune) kurma işine girişmiş ve çok kısa bir zamanda Afgan ordusuna modern bir hava getirmiştir.

Cemal Paşa Afganistan'a geldiği andan itibaren bir Rus-Afgan antlaşmasına büyük önem vermiştir. Bunun yanında İngilizlere karşı da sürekli ve şiddetle cephe alıyordu.⁵⁸ Cemal Paşa'nın Hindistan planını gerçekleştirmek için Türkistan Türklerini de Afgan ordusunun çatısı altında toplamaya yönelik çabalarının olduğunu Zeki Velidi Togan'ın 'Hatıralar' isimli eserinde görmek mümkün.⁵⁹ Cemal Paşa elindeki olanaklarla Ziya Paşa⁶⁰ vasıtasıyla bir Numune Alayı kurmayı başarsa da, özellikle de siyasi konularda ülkenin önde gelen kişileriyle sorun yaşadığı anlaşılmaktadır.

Cemal Paşa, Avrupa ülkelerinin özellikle Almanya ve Fransa'nın Afganistan'ı tanınması hususunda girişimlerde bulunmuş ve bunu sağlamıştır. Cemal Paşa, Avrupa ülkelerinden yardım sağlamak maksadıyla 1921 yılı Eylül ayı içinde Afganistan'dan ayrılarak Ekim ayında Moskova'ya varmıştır.⁶¹ İlk girişimlerini de Moskova'da Ruslarla yapacaktır. Cemal Paşa Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'e verdiği ve bir suretini Mustafa Kemal Paşa ve Emanullah Han'a da gönderdiği uzun yazılı bir açıklamasında; Afganistan'daki faaliyeti için ihtiyaç duyduğu silah ve mühimmatı ayrıntılı olarak belirtip Bolşeviklerden istemiştir.⁶² Zaten yeni imzalanan ve onaylanan Afgan-Rus Antlaşmasının maddelerinde de askerî yardım sözü verilmiş bulunuyordu.⁶³ Ancak ilerleyen zamanda Rusların bu konuda çok da istekli davranmadıkları açıkça görülecektir.⁶⁴

⁵⁸ M. Saray, **Afganistan ve Türkler (2. Baskı)**, s. 167.

⁵⁹ Bu konuda Togan'ın Cemal Paşa'ya yazdığı bir mektup için bkz: Zeki Velidi Togan, **Hatıralar**, Tan Matbaası, İstanbul, 1969, s. 378-379.

⁶⁰ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, s. 82-83.

⁶¹ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, s. 92; Bal, a.g.e., s. 255.

⁶² Ayrıntılı inceleme için bkz: Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1955, s. 289-296.

⁶³ M. Saray, **Afganistan ve Türkler (2. Baskı)**, s. 158.

⁶⁴ Bolşevik Rejimi, Afganistan'a silah yardımı yapılırsa eğer bu silahların İngilizlerin bir kıskırtmasıyla kendi üzerine çevrilmesinden endişe etmiş de olabilir. Bkz: Yusuf Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1974, s. 341.

Afganistan'daki Türk nüfuzunun derinliği, Emanullah Han ile Cemal Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdıkları mektuplardan anlamaktayız. Cemal Paşa, Afganistan'da yaptığı ve yapmak istediği işler hakkında devamlı olarak Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vermiştir. Cemal Paşa, 16 Haziran 1920 tarihli Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı uzun mektubunda ; “ Kardeşim Mustafa Kemal Paşa, “... Benim Türkistan, Afganistan ve Hindistan dâhilinde faaliyet göstermekliğim, Rusya hükümeti tarafından kabul olundu, ben o taraflarda, Halil Paşa da İran taraflarında faaliyet göstererek asırlardan beri zulüm ve istimdat altında yaşamakta olan şark kavimlerini kurtarmaya çalışacağız...” demiştir.⁶⁵ Cemal Paşa, Herat'tan 29 Eylül 1920'de Mustafa Kemal'e yazdığı “İslam'ın tarih yıldızı Doğu'dan doğmak üzeredir.” diye başlayan mektubunda “Afganistan'a gelişinin Han tarafından iyi karşılandığını, Kabil'e davet edildiğini, Afgan gazetelerinin onun gelişine önem vererek gelişini birinci sayfadan haber yaptıklarını” belirtmiştir.⁶⁶

Cemal Paşa, gönderdiği mektuplarda Mustafa Kemal Paşa'dan Afganistan ordusu için askeri yardım istemiş ve isteklerini sıralamıştır. Bu husus Cemal Paşa'nın daha sonraki mektuplarında da ısrarla tekrarlanacaktır.⁶⁷ Mustafa Kemal Paşa, 27 Ekim 1920 tarihli mektubunda Cemal Paşa'nın faaliyetlerini takdir etmekle beraber Afganistan'da yeterli derecede askeri kuvvet meydana getirebilecek ciddi bir teşkilatın lüzumunun kendisi tarafından da takdir edildiğini belirtmiştir. Bunun için her türlü yardımın yapılmasını canı gönülden istediğini; ancak dört tarafı düşmanla sarılan anavatanın savunulmasının her şeyden üstün olduğunu vurgulamıştır. Anadolu'ya geçen subayların ihtiyacı ancak karşılayabilmeleri sebebiyle şimdilik subay isteğini karşılamamanın mümkün olamayacağını ifade etmiş, Afganistan ve Hindistan'daki faaliyetlerinin de Ankara'nın bilgisi ve talimatı doğrultusunda olması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁸

Cemal Paşa'nın Afganistan'daki çalışmalarının Türk-İslam dünyası için faydalı olacağına inanan Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'ya olumsuz yanıt vermekle birlikte

⁶⁵ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 44.

⁶⁶ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri*, s. 77.

⁶⁷ Salim Çöhçe, “*Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri*”, *Atatürk 4. Uluslar Arası Kongresi Bildirileri*, C. 2, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 25-29 Ekim 1999, Türkistan-Kazakistan, Ankara, 2000, s. 1136.

⁶⁸ Çöhçe, a.g.e. , s. 1137.

21 Aralık 1920’de Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa (Çakmak)’ya Cemal Paşa’dan gelen bir mektubu da ekleyerek verdiği yazılı talimatta, Afganistan’a yardım yapılmasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu talimatta şöyle demiştir: “Müdafaa ve Maliyemiz icabati ile mümkün olduğu takdirde Afgan ordusunu teşrik etmek için bir heyet ile zabitanın nizamını çok önemli ve elzem görmekteyim.”

Mustafa Kemal Paşa talimatında “Orta Asya’da kuvvetli bir orduya sahip olmanın Anadolu için çok önemli olduğunu, Orta Asya’daki o ordu sayesinde Hindistan’daki İngilizlerin oyalanıp Anadolu’dan uzakta tutulabileceğini” açıkça ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ayrıca, Afganistan’a gönderilecek Türk subaylarının görevlerini ve dikkat etmeleri gereken hususları şu şekilde sıralamıştır:

- Bu heyetin hiçbir şekilde katiyen siyasetle uğraşmayarak yalnız askeri görevini yerine getirmesi ve kendisini gerek Afgan, gerek Türkistan ve Buhara halkı ve askerlerine fevkalade sevdirmesi,
- Giden subayların görünüşte Afgan hükümetinin adamları olmuş gibi görünmekle beraber daima ve her durumda Türk hükümetinin bütün emirlerine bağlı olacak ahlak ve dayanıklılığa sahip olmaları ve bunu bir dereceye kadar sağlamak için Afganistan hizmetinde bulundukları müddetten terfi ve başka konularda Türk ordusu kadrosunda bulundurulmaları,
- Bu heyetle telli veya telsiz telgraf haberleşmesinin kurulmasına çalışılması,
- Afganistan yetkilileri ve yöneticileri yabancı entrikalar sayesinde İslamiyet ve Türklüğün menfaatine aykırı bir surette hareket etmeye hazırlandıkları takdirde, bizim heyetimizin, mahalli Özbek ve Türkmen grupları ile ittifak ederek bu suretle hareketlerine mani olabilecek ve Türk çıkarlarına uygun bir Afgan partisini iktidara getirebilecek kadar kuvvetli bir mevki edilmesi.”⁶⁹

Cemal Paşa, Afganistan’a maddi yardım sağlama çabası altında, Avrupa’daki çalışmalarını tamamlayarak Moskova’ya harekete sırasında, 21 Temmuz 1922 günü yanında yaverleri Nusret ve Süreyya Bey’le birlikte, Tiflis’te bir sokak ortasında silahla

⁶⁹ Atatürk’ün Milli Dış Politikası, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 218-219; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, s. 112-113; Çöhçe, a.g.e., s. 1137; Bal, a.g.e., s. 253-254.

vurularak öldürülmüştür.⁷⁰ Cemal Paşa'yı kimin ne için vurduğu konusunda hâlâ daha net bir bilgi olmamasına karşın, Bolşeviklerin öldürttüğüne dair yorumlar ağırlık kazanmaktadır.⁷¹ Çünkü Neticede Cemal Paşa Sovyetler adına artık görev ve fonksiyonunu tamamlamıştır. Çünkü Sovyet Rusya 1921 yılı içinde hem İngilizlerle hem de Afganlılarla birer antlaşma yaparak istediklerini bir nebze de olsa almıştır. Dolayısıyla Enver Paşa ile zaten meşgul olan Sovyet Rusya'nın, bir de Cemal Paşa'nın Enver Paşa tarafına geçme riskiyle uğraşmaya hiç niyeti yoktur.

2.2.3. Türk – Afgan Dostluk Antlaşması

Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin açılışından sonra yoğunlaşan dış politika uygulamaları çok yönlü olarak devam ederken, bu bağlamda Afganistan ile de ilişkiler hız kazanmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Afganistan ile ilgilenmeye başladığı bu dönemde, Cemal Paşa da Moskova üzerinden Afganistan'a geçmiş bulunuyordu. İki ülke arasında doğrudan telli irtibatın olmaması nedeniyle, bağlantının diğer ülkeler üzerinden telgraf veya mektup yoluyla yapılıyor olması önemli bir sorundu. Yine de bu tür olumsuzluklara rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler hızla gelişmiş ve 1921 yılında bir antlaşmayla sonuçlanmıştır. Meclisin açılışını takiben dış destek sağlamak amacıyla Moskova'ya giden Türk heyeti ve yine Rusya ile bir antlaşma yapmak üzere Moskova'da bulunan Afgan heyetine yönelik Atatürk'ün yönlendirmeleri ve Cemal Paşa'nın çalışmaları⁷² sonucu antlaşma yapılmıştır. İki ülke arasındaki bu ilk Antlaşma, sonunda 1 Mart 1921 tarihinde heyetler arasında Moskova'da karşılıklı olarak imzalanmıştır.⁷³ (Antlaşma metni için bkzn.:Belge-2)

⁷⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa: 1914-1922 (Cilt III)**, İstanbul, 1972, s. 646-648.

⁷¹ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için Prof. Dr. Hikmet Özdemir'in verdiği bir konferans metnine bakınız: Hikmet Özdemir, "*Cemal Paşa Cinayeti*", **Başkent Üniv. Stratejik Arş. Mer. (Konferans)**, 2006, (Çevrimiçi), <http://www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/10mart2006.pdf>, (28.05.2010).

⁷² Sovyet Rusya Moskova'da sırasıyla; 26 Şubat 1921 tarihinde Dran ile, 28 Şubatta Afganistan ile, 16 Martta da Türkiye ile dostluk antlaşması imzalamıştır. Yani, Sovyetler Rusya, İran, Afganistan ve Türkiye orada herhalde tesadüfen bulunuyorlardı. Ayrıca adı geçen dört devlet de o dönem İngiltere için sıkıntı yaratıyordu. En önemlisi, işin merkezinde görünürde Sovyetlerin olması da tesadüf olmasını zorlaştırıyor. Kaldı ki Rıza Nur'un adı geçen eserinde, Mustafa Kemal Atatürk'ü ve İsmet İnönü'yü mesnetsizce eleştirmesi de taraflılığını ortaya koymaktadır. Rıza Nur'un anılarını yazdığı eserleriyle ilgili bütün tutarsızlıkları oldukça güzel şekilde özetleyen Turgut Özakman'ın eseri bu yönüyle incelenebilir. Bkz: Turgut Özakman, **Dr. Rıza Nur Dosyası**, Bilge Yayınevi, Ankara, 1995.

⁷³ Antlaşma giriş bölümü ile birlikte on maddeden oluşmaktadır. Antlaşmanın Türkçe tam metni için bakınız: İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945) (Cilt I) (2. Baskı)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s. 25-26.

Antlaşma, Moskova’da bulunan Türk delegeleri Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Rıza Nur beylerle Afganistan’ın Moskova olağan üstü elçisi Veli Han arasında imzalanmıştır.⁷⁴ Bu antlaşma ile Afganistan, Ankara hükümetini tanıyan ilk ülke olmuştur.⁷⁵ diğer bir deyişle bu antlaşma, “İki büyük kardeş ve bağımsız devlet arasında imzalanan ilk antlaşma’dır.”⁷⁶ 10 maddelik bu antlaşmaya göre taraflar bütün doğu ülkelerinin tam bağımsızlık hakkına sahip olduğunu onaylamışlardır. Bu antlaşmayla tarihte ilk kez doğu uluslarının uyanışından, onların bağımsızlık ve özgürlüğünden bahsedilmektedir. Bu, Mustafa Kemal Paşa’nın uluslararası alanda açtığı çıkırın ilk somut sonuçlarındandır.

Antlaşmanın Türkiye için en önemli özelliği; aslında onaylanmamış olan Gümrü Antlaşması bir yana bırakılırsa, Ankara Hükümeti’nin imzalamış olduğu uluslararası ve hukuksal ilk antlaşma olmasıdır.⁷⁷ İki ülke arasında dostluk ve işbirliğine vurgu yapan bu antlaşma, uzaklık ve bir takım zorluklar nedeniyle kuramsal kalsa da; dört ve besinci maddesinde “Emperyalist devletlere karşı” bir ittifak bağı yarattığı için “dayanışma” veya “ittifak” Antlaşması olarak kabul edilebilir.⁷⁸ Antlaşmanın bir diğer önemi: Ankara Hükümeti, yani Türkiye, Afganistan’ı Sovyetlerden sonra tanıyan ikinci bir devlet olduğu gibi; Afganlılar da Ankara Hükümeti’ni Anadolu’nun tek temsilcisi olarak tanıdığını bildiriyordu.⁷⁹ Antlaşma ayrıca, ilk defa olarak ikinci maddesinde açık şekilde yazılan; “...Bağıtlı Yüksek Taraflar, tüm Doğu uluslarının kurtuluş, bütünüyle özgürlük ve bağımsızlık hakkına sahip olduklarını ve bunlardan her ulusun istediği herhangi bir rejim ve hükümet biçimi ile kendisini yönetmekte özgür olduğunu açıklar; Buhara ve Hive Devletlerinin bağımsızlığını tanırlar...” ifadesiyle Doğu uluslarının uyanışından, onların bağımsızlık ve özgürlüğünden bahsetmektedir.⁸⁰ Antlaşmanın bir diğer dikkat çekici özelliği; yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ilk defa olarak bir Doğu ülkesine

⁷⁴ Özmen, a.g.e. , s. 59.

⁷⁵ Armaoğlu, a.g.e. , s. 331; Salahi R. Sonyel, “*Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız (Nisan 1920-Mart 1921)*”, **Belleten Dergisi**, C. XLI, S. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1977, s. 717-718.

⁷⁶ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, s. 597.

⁷⁷ Soysal, a.g.e. , s. 24; Çöhçe, a.g.e. , s. 109.

⁷⁸ Soysal, a.g.e. , s. 24; B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 57; Bal, a.g.e. , s. 257-258.

⁷⁹ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 56-57; Çöhçe, a.g.e. , s. 108; Soysal, a.g.e. , s. 24.

⁸⁰ Soysal, a.g.e. , s. 24; B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 57; Çöhçe, a.g.e. , s. 109.

eğitim alanında yardım yapmasını, subay ve öğretmen göndermesini öngörmesidir (yedi ve sekizinci maddeler).⁸¹

Türk-Afgan Antlaşması TBMM’de 21 Temmuz 1921 tarihinde onaylanmıştır.⁸² Antlaşmanın altıncı maddesine göre iki ülkenin karşılıklı olarak elçi⁸³ ataması gerekiyordu. Afganlılar bu maddeye dayanarak ve Antlaşmanın onaylanmasını bile beklemeden ilk elçiyi hemen atayarak Anadolu’ya göndermiştir. Sultan Ahmet Han adındaki Afgan Elçisi, 9 Nisan 1921 tarihinde Hopa’dan Anadolu’ya giriş yapmıştır.⁸⁴ Sultan Ahmet Han Türkiye’ye geldiğinde İkinci İnönü Zaferi de yeni kazanılmıştır. Zafer Anadolu’da tüm coşkusıyla yaşanırken, ilk mesajını telgrafla Hopa’dan Mustafa Kemal Paşa’ya çekmiştir. Mesajda Anadolu’ya geldiğini bildirdiği gibi, Türk Ordusu’nun İkinci İnönü Zaferi’ni de içtenlikle kutlamaktaydı.⁸⁵ Mustafa Kemal Paşa Afgan Elçisi’ni 25 Nisan 1921 tarihinde huzuruna kabul ederek güven mektubunu almıştır.⁸⁶ Afgan Elçiliği bizzat Mustafa Kemal Paşa’nın de katıldığı ve Afgan Bayrağı’nı göndere çektiği bir törenle, 10 Haziran 1921 tarihinde Cuma günü açılmıştır.⁸⁷ Afgan Elçisi ve Mustafa Kemal Paşa açılışın ardından karşılıklı birer konuşma yapmıştır. Konuşmanın en dikkat çeken yanı; İngiliz istihbarat raporlarına da yansıyan, bir Türk-Afgan ve Rus ittifakından da bahsedilmesidir.⁸⁸ İngilizlerin dikkatini çeken bu ifade Elçi Sultan Ahmet Han tarafından su şekilde dile getirilmiştir: “...Batı emperyalistleri Doğu veya İslam milletlerine baskılarına hiç ara vermediler ve bütün güçleriyle Müslümanları yok etmeye çalıştılar. İnşallah Doğu dünyasını ezip çiğnemeyi başaramayacaklardır. Türk, Afgan ve Rus ittifakı Doğu’yu istila emeli besleyenlerin

⁸¹ Soysal, a.g.e. , s. 24; B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 58; Çöhçe, a.g.e. , s. 109.

⁸² Çöhçe, a.g.e. , s. 109; Soysal, a.g.e. , s. 24. Ancak Afganistan’ın bu antlaşmayı onaylaması çok daha geç olmuştur. Antlaşma 22 Ekim 1922 tarihinde Afganistan tarafından onaylanmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın o günün basın mensuplarına verdiği demece göre Afganlıların bu antlaşmayı geç imzalamasının sebebi, Afganistan’ın Ruslar ve İngilizlerle yaşadığı gelgitli ilişkisi gibi görünüyor. Bkz: Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, s. 125.

⁸³ “Büyükelçi” statüsü karşılıklı olarak daha sonra verilecektir. O tarihe (1928 yılı) kadar da “elçi” sıfatıyla bulanacaktır.

⁸⁴ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 62. Sultan Ahmet Han Ankara’da bir gazeteye yaptığı açıklamada, kendisinden çok önce gönderilen iki heyetin olduğunu, ancak Anadolu’ya ulaşamadığı için sonunda kendi heyetinin ulaştığını söylüyor. Bkz: Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, s. 145.

⁸⁵ Bu mesaj için bakınız: Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri** , s. 130.

⁸⁶ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 63; Bal, a.g.e. , s. 259; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, s. 149.

⁸⁷ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 66.

⁸⁸ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Mustafa Kemal Paşa (Cilt 3)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s. 486-488. Bu tür haberler sonraki yıllarda sürekli gündeme gelecektir.

ellerini kıracaktır...”. Mustafa Kemal Paşa’nın buna cevabı ise şu şekilde olmuştur: “...Sizin de güzel ifade buyurduğunuz gibi, Türkiye Afganistan ve Sovyet Rus Cumhuriyeti ittifakı, Doğu dünyasında baskı altında bulunanlar için bir mutluluk kaynağıdır. İnşallah bu ittifak daha bol sonuçlar verir...”.⁸⁹

Afgan Elçisi Türkiye’ye gelmiş olmasına karşın Ankara Hükümeti’nin görünürde resmi olarak Afganistan’a atanmış tek yetkilisi, Antlaşma imzalanmadan çok önce gönderilen Yüzbaşı Abdurrahman Samadani Bey’dir. Tam yetkili elçinin atanması biraz zaman almıştır. Bu gecikmenin sebebi, mevcut temsilcinin halen orada olması olabileceği gibi, uygun bir elçinin bulunamayışı da olabilir.⁹⁰ 1921 yılı Anadolu için çok önemli bir tarihtir. Yunanlıların Ankara istikametine doğru başlattığı tehlikeli ilerleyişi ve ardından Sakarya Meydan Savaşı’nın yapılmış olması bağlamında baktığımızda; Mustafa Kemal Paşa’nın Afgan Elçiliğini ölüm kalım savaşının yapıldığı bu yoğunluk içinde bir oldu bittiyle aceleye getirmek istememiş de olabilir. Neticede tüm bu bilinmezin sonunda Mustafa Kemal Paşa Afganistan’a elçi atanacağını Moskova’da bulunan Ali Fuat Paşa’ya çektiği bir mesajla bildiriyordu. Mustafa Kemal Paşa’nın 26 Kasım 1921 tarihli bu mesajıyla, Afganistan Elçiliği’ne Medine Muhafızı Korgeneral Fahrettin (Türkkan) Paşa’nın atandığı kesinlik kazanıyordu.⁹¹ Uzun bir bekleyişten sonra, Birinci Dünya Savaşı’nda Medine’nin savunulmasında büyük kahramanlıklar göstermiş olan Korgeneral Fahrettin Paşa’nın⁹² Afganistan Elçiliği’ne atanmasıyla Türkiye ile Afganistan arasındaki diplomatik ilişki de daha sağlam temeller üzerine oturtuluyordu. Bu esnada Ankara Hükümeti de Sakarya Zaferi’nden sonra Anadolu’da hâkimiyetini perçinlediği gibi, birtakım devletlerarası Antlaşmaları da ardı ardına yapmaya başlamıştır. Millî Mücadele tüm hızıyla devam ederken Türkiye, Afganistan,

⁸⁹ Her iki konuşmanın Türkçe tam metinleri için bakınız: B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 66-68.

⁹⁰ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 93.

⁹¹ Mesaj için bakınız: Cebesoy, a.g.e., s. 298.

⁹² Fahrettin Paşa, Ali Münif Bey’le birlikte Malta’dan serbest bırakılarak Almanya ve Rusya üzerinden Anadolu’ya giriş yapmıştır. Fahrettin Paşa, 1868 yılında Rusçuk’ta doğmuş ve öğrenimine İstanbul’da devam ederek askerî okula geçmiştir. 1888 yılında birincilikle süvari teğmen olarak mezun olduğu harp okulundan sonra 1891 yılında da kurmay subay olarak mezun olmuştur. Daha sonra ordunun çeşitli kademelerinde görev aldıktan sonra sırasıyla; 31 Mart Olayının bastırılması, Trablusgarp, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’na iştirak etmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda Dördüncü Ordu bölgesinde görev almış ve harbin son yıllarında kendisine Medine Muhafızlığı görevi verilmiştir. Bu görevi 1918 yılı Ekiminde Mondros Mütarekesi ile sona ermesine rağmen kenti itilaf devletlerine terk etmemiş, Distanbul’un ikna çabaları ile ancak 10 Ocak 1919 yılında İngiliz ve Arap kuvvetlerine teslim olmuştur. Ardından da harp esiri olarak önce Kahire’ye ardından da Malta’ya gönderilmiştir. Fahrettin Paşa, kentin savunulmasında gösterdiği başarıları ile “Medine Müdafii” diye Müslüman halk arasında büyük bir ün salmıştır. B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 94-98.

İran ve Sovyet Rusya arasındaki yakınlaşma İngiltere'yi zaten endişelendirirken; bir de Afganistan'a İslamî referansları yüksek bir Türk subayının elçi olarak atanması İngiliz istihbarat raporlarından da anlaşıldığına göre bu endişeyi büsbütün artırdığı gözlenmektedir.⁹³ Türkiye'nin Afganistan Elçisi Fahrettin Paşa, yanında görevlendirilen elçilik heyetiyle birlikte güven mektubunu da alarak Nisan 1922 tarihinde İnebolu'dan Afganistan'a hareket etmiş; Haziran 1922 tarihinde Kabil'e ulaşmıştır.⁹⁴ Fahrettin Paşa 29 Haziran 1922 tarihinde Afgan Kralı Emanullah Han'ın huzuruna çıkarak güven mektubunu sunmuştur.⁹⁵ Böylece iki ülke arasındaki diplomatik ilişki tam anlamıyla kurulmuş oluyordu. Türkiye'nin Afganistan'a elçiyi göndermesi ve daha sonra da Afganistan'ın geç de olsa 1921 Antlaşması'nı onaylamasıyla, iki ülke arasındaki ilişkilerde küçük pürüzler de ortadan kalkmış görünüyordu.

Türkiye ile Afganistan arasında başlayan yakınlaşma özellikle İngiltere'yi tedirgin etmiştir. Londra hükümeti emperyalizme karşı savaş veren Türkiye'nin sömürge durumundaki İslam ülkelerine örnek olmasından bu arada kendi aralarında çatışan Hindularla Müslümanların İngiltere'ye karşı birleşmesinden korkuyordu. Nihayetinde bu korku da gerçekleşmiştir.⁹⁶ Hem Türkiye'ye hem de Afganistan'a İngiliz emperyalizmine karşı dayanma gücü veren ve bu iki ülkenin bağımsızlık mücadelesindeki başarı şansını artıran dış olgu Sovyet devrimidir. Sovyet devrimi ile Türkiye doğusunu ve kuzeyini güvenceye almış ve bu devrimden maddi ve politik destek görmüştür. Afganistan ise Sovyet devrimi ile kuzeyinde dost bir ülke ve müttefik kazanmıştır. İki ülke de İngiliz emperyalizmi ile hesaplaşmaya başlarken Sovyetler tarafından tanınmışlar ve dostluk yardım antlaşmaları yapmışlardır.

⁹³ İngiliz İstihbarat raporlarında, Fahrettin Paşa'nın Hindistan'da bir takım eylem hazırlığı içinde olduğu söylenmektedir. Buna göre Paşa, Hint Hilafet komitesi aracılığı ile Gandhi'ye bir mektup vereceği gibi, Hindistan Müslümanları Derneğine de Ankara'nın teşekkürlerini iletacaktır. Ayrıca İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatının Afganistan'daki çalışmaları hakkında da bilgi toplama ve İngiliz taraftarı Afganlı yöneticileri ortaya çıkarma gibi görevleri de vardır. Bkz: Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Mustafa Kemal Paşa (Cilt 4)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 242-243. Fahrettin Paşa'nın Afganistan'da başına gelen bir olay ilginçtir. Afgan toplumunda 'sakal' çok önemlidir. Cemal Paşa da sakallı olduğu için kolay kabul görmüştür. Fahrettin Paşa bir gün camide hutbe okurken Cami imamı kendisine neden sakalsız olduğunu sorar ve sakalın sünnet olduğunu, kendisinin halkı aldattığını söyler. Bunun üzerine de Fahrettin Paşa şu cevabı verir: "İmam efendi, mukaddes cihada katılmak İslam'da nedir? Farz değil midir? Sen bu farzı yaptın mı ki ben de sünnet arıyorsun? . . .". Esat Arslan, *"Mustafa Kemal Atatürk'ün Yaptığı İnkılapların İran ve Afganistan'da Yansımaları"*, s. 53.

⁹⁴ Çıkış ve varış tarihleri çeşitli kaynaklarda farklı farklı kullanıldığı ve net bir bilgi olmadığı için sadece aylar esas alınmıştır. B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 102-104; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, s. 212-221.

⁹⁵ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 105.

⁹⁶ **Türkiye Ansiklopedisi**, 1923-1973, C. 1, s. 46-47.

2.2.4. Kurtuluş Savaşının İlişkilere Etkisi

Türk Kurtuluş Savaşı önderlerinin diğer Doğu uluslarıyla olduğu gibi Afgan politikasına yön veren temel bakış açısı, Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne kavuşabilmesi için durumun elverdiği yerlerde İngilizlere karşı sıcak cephelerin açılması şeklinde olmuştur. O yıllarda İngilizlere karşı kaynaşmaların olduğu yerlerden biri de Afganistan'dır.⁹⁷ Mustafa Kemal Paşa, 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresini açarken yaptığı konuşmada Mısır, Hindistan, Afganistan, Suriye, Irak, Rusya, Kuzey Kafkasya, Azerbaycan ve Gürcistan'daki olaylara değinmiştir. Bu konuşmada Afganistan'la ilgili bilgileri: "Afganistan ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı savaşıyor. İngilizlerin bel bağladıkları sınır kabilelerinin de Afganistan'a katıldığını ve bu yüzden İngiliz askerlerin içeriye çekilmek zorunda olduğunu gazeteleri itiraf ediyor."⁹⁸ şeklinde özetlemiştir.

Afganlılar Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye ile yakından ilgilenmiş ve tepkilerini resmi olarak da dile getirmişlerdir. Batılılar, Türkiye'deki azınlıklara zulüm yapıldığı yolunda iddialarda bulunmuşlar ve Türkiye hükümetine notalar vermişlerdir. Yunanların başlangıçta İzmir'i ve arkasından geniş çevreyi işgal ederken ileri sürdükleri işgal gerekçelerinden biri de buradaki Rum nüfus üzerindeki Türk baskısına son vermektir. Nitekim Yunanlılar işgal ettikleri bölgedeki Türk nüfusa karşı insanlık suçu işlemişlerdir. Ankara Hükümeti Yunanlıların işledikleri bu suçlarla ilgili notalar vermiş bildiriler yayınlamış ve dost devletlerin de dikkatlerini çekerek onlardan diplomatik destek istemiştir. Afganistan Hükümeti, bu konuyla ilgili olarak İngilizlerin dikkatini çekmiş ve İngilizlerden bu facialara engel olmasını istemiştir. Afganistan'dan Türkiye'ye ulaşan resmi bilgilere göre Afganistan Dışişleri Bakanı ile İngiliz delegesi Henry Hays arasında notalar gidip gelmiştir. Notaların konusu Yunanların Türkiye'de yaptıkları zulümlerdir.

Afganistan Dışişleri Bakanı, 14 Eylül 1921 tarihli notasında şöyle demektedir: "Yunanlıların Türkiye'de yaptıkları zulümlerin ve faciaların haberleri Afganistan'a kadar gelerek bütün devlet ve milleti mateme boğmuştur. Bu münasebetle İngiltere

⁹⁷ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, s. 45.

⁹⁸ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, s. 43-44.

hükümetinden Yunanlıların bu haksız ve gayri meşru saldırılarına İngiltere'nin katılıp katılmadığını hükümetim adına sorarım. Eğer Britanya hükümeti arzu ettiğimiz gibi bu faciaya katılmıyorsa Yunanistan'la sırdaş sınırdaş olmayan Afganistan hükümeti, Müslümanları giriftar ve İslam duygularını inciten bu zulümlere ve facialara son vermesini, evvelce de bu hususta vaki olan girişimlere karşı verilen vaat gereğince adım atmasını Britanya hükümetinden yeniden talep ile iftihar ederim.” İngiliz delegesi verdiği yanıtta notayı hükümetine arz ettiğini bildirmiş, hükümetinden aldığı yanıtı aktarmıştır. Buna göre Britanya hükümeti Türk-Yunan savaşına doğrudan veya dolaylı olarak hiçbir şekilde katılmamış ve Yunanistan'a yardım etmemiştir. Savaşa son verilmesi için hayırlı girişimlerde bulunmaktadır. Anadolu Ajansı, Afganistan'ın verdiği notayla ilgili olarak şu yorumu yapmıştır. “Anadolu Ajansı, bu belgeleri aynen yayımlarken şurasını düzeltmeye lazım görür ki Afganistan'ın notası, İslam milletleri arasındaki dayanışma ve dostluğun belirgin bir örneği olmak bakımından bütün Türk milletini ve İslam dünyasını minnettar ettiği gibi İngiltere'nin Yunan zulümleri ve facialarının ve Anadolu savaşının devam etmesine tek sevk edici bulunduğu ve Yunanlılara her türlü yardımı yaptığına şüphe kalmamış olan İngilizlere (...) açıktır. Hakimiyet-i Milliye ve Açıksöz gazetelerinden yayımlanan bu haberler Türk kamuoyunda Afganistan'a duyulan sevgiyi bir kat daha artırmıştır.”⁹⁹

Anadolu'da 1922 yılının Eylül ayında zafer kesinleştikten sonra, Emanullah Han Türkiye'nin zaferinin şerefine 10 Ekim 1922 akşamı bir ziyafet vermiştir. Kabil'de bulunan Türk ve yabancı elçilik heyetlerinin de katıldığı ziyafete davet edilmesine rağmen İngiliz Elçilik Heyeti katılmamıştır. Afgan Kralı Emanullah Han'ın bir konuşma yaptığı bu ziyafette, Mustafa Kemal Paşa'ya Afganistan'ın en büyük devlet nişanı, zaferde emeği geçen diğer Türk komutanlarına da çeşitli rütbelerde nişan ve madalyalar verilmiştir.¹⁰⁰ Görüldüğü gibi Türkiye'nin zaferi Afganistan'da da büyük bir coşku ve içtenlikle kutlanmıştır. Afganistan daha sonra ayrıca, Türkiye'nin Lozan Barış Görüşmeleri'nde de aktif olarak destek olmaya çalışmıştır.¹⁰¹ Anadolu'daki Millî Mücadele'ye, Afganistan da dâhil olmak üzere tüm Müslüman dünyasında büyük bir sempati ve destek daha başından itibaren göze çarpmaktaydı. Kuskusuz bunda, ortak

⁹⁹ Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, s. 63-65.

¹⁰⁰ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, a.g.e. s. 115; Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, s. 243; Bal, a.g.e. , s. 260.

¹⁰¹ Çöhçe, a.g.e. , s. 128.

payda olan İslam ile birlikte Osmanlının Halifelik makamını elinde tutması ve de ortak kültürel değerler etkili olmaktadır.

3 Mart 1924 tarihinde halifelik müessesinin kökten tarihe gömülmesiyle birlikte son aşama da gerçekleşmiş; müslüman dünyası içinse bir başka şaşkınlık ve hayal kırıklığı yaşanmaktadır. Ancak zaman içinde olayların seyri Türkiye'nin itibarını azaltmak yerine, tüm müslüman dünyasında özenilecek bir devlet olarak kalmasını sağlamıştır. Afganistan ile ilişkiler artık bundan sonra dinsel öğeler yerine, ortak kültürel ve çağdaş değerler üzerinde oturtulmaya başlayacaktır. Afganistan ile Türkiye arasında, Millî Mücadele Dönemi'ne kıyasla 1923 ve 1928 yılları arasında gündemi belirleyecek çapta önemli bir gelişme olmamıştır. İki ülke lideri ülkelerinin önemli günlerinde ve millî bayramlarda aynı heyecan ve samimi duygularla birbirlerine kutlama mesajı göndermeye devam etmiştir.¹⁰² Bu dönemde iki lider de ülkelerinin kalkınması için geniş çaplı reform hareketlerine girişmişti; yani ikisi de çok yoğundur. Ne tesadüfidir ki bu dönemde; 1925 yılında Türkiye Şeyh Said İsyanı ile, 1924 yılında da Afganistan Host vilayetinde bir kabile ayaklanmasıyla meşgul olmak zorunda kalmıştır. İkisinin de ortak bir noktası dikkati çekmektedir: yeniliklere karşı gerici bir ayak direme olması. Host Ayaklanması Afganistan'da dört yıl sonra yaşanacakların habercisi ve ayak sesleri gibidir bir nevi. İki ülke arasında Emanullah Han'ın tarihî Türkiye ziyaretine kadar gerçekleşen bir takım önemli olaylar sırasıyla şu şekildedir:

- 30 Ocak 1926 tarihinde Afganistan'ın yeni elçisi Gulam Ceylani Han, Sultan Ahmet Han'ın yerine göreve başlaması.¹⁰³
- 16 Haziran 1926 tarihinde Fahrettin Paşa'nın yerine Nebil (Batu) Bey Türkiye'nin yeni Kabil Elçisi olarak atanması ve güven mektubunu Afgan Kralına vermesi.¹⁰⁴

¹⁰² Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa ve Emanullah Han birbirlerine imzalı resimlerini de gönderdiği gibi, Atatürk tarafından Emanullah Han'ın ölen oğlu için de bir başsağlığı mesajı çekilmiştir. Bu konuda Şimşir'in eserinde geniş şekilde karşılıklı yazışmalar yer almaktadır. Bkz: B. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları (Cilt I)**.

¹⁰³ Gulam Ceylani Han, Afgan Kralının güvendiği önemli bir generaldir. B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 136.

¹⁰⁴ Nebil Bey'in ataması 25 Kasım 1925 yılında olmuştur. 1888 yılında İstanbul'da doğan Nebil Bey, mülkiye mezunu olarak başladığı meslek hayatında Mustafa Kemal Paşa döneminden başlayarak aralıksız 28 yıl dışişlerinde diplomatlık yapmıştır. Bkz: B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 141-144. Şimşir eserinde, Afgan Kralının Türk elçisine yönelik cevabı konuşmasının, Mustafa Kemal

- 1927 yılı Temmuz ayında Afgan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi Bey'in Türkiye'yi ziyareti.¹⁰⁵ Afganistan'da etkisi çok büyük olan Mahmut Tarzi'nin Türkiye ziyareti, bir yıl sonra gerçekleşecek olan Afgan Kralının Türkiye ziyaretinin ön hazırlığı gibi olmuştur..¹⁰⁶

2.2.5. Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye Ziyareti

Emanullah Han memleketinde başlattığı öğrenme ve yenilik seferberliği devam ederken diğer memleketlerdeki gelişmeleri bizzat yerinde görmek ve mümkünse oralardan teknisyen ve âlimler getirmek ümidiyle 1927 Aralığı sonlarında bir dünya turuna çıktı. Sırasıyla Mısır'ı, Fransa'yı, Belçika'yı, İsviçre'yi, Almanya'yı, İngiltere'yi ve Rusya'yı ziyaret eden Emanullah Han her gittiği ülkede büyük bir itibar gördü.¹⁰⁷

Mustafa Kemal ATATÜRK, daha Kurtuluş Savaşı yıllarında kendisine ve ülkesine büyük yakınlık gösteren, destek olan Afgan Kralı Emanullah Han'ın bu gezisine büyük önem vermekteydi. Bunun nedeni, kişisel dostluk kadar Afgan Kralının Türkiye Cumhuriyeti'ni resmî olarak ziyaret eden ilk devlet adamı olmasıydı. O tarihte aslında Türkiye, Batı dünyasından bakıldığında, belirli bir yalnızlık içindeydi. Çeşitli çevreler Türkiye'nin bu yalnızlığını, 'Türkiye, Batı dünyasında yerini alamıyor' şeklinde yorumlarken, Mustafa Kemal de bunun sıkıntısını yaşıyordu. Ankara'nın başkent oluşunun üzerinden tam 5 yıl geçtiği halde, bazı yabancı büyükelçilikler bunu kabullenmemiş ve Ankara'ya taşınmamışlardı. İşte 'sevindirici haber' tam da o günlerde geldi: Eşi Kraliçe Süreyya ile birlikte, yaklaşık 6 ay süren bir Avrupa gezisine çıkmış olan Afgan Kralı Emanullah Han, Türkiye'ye gelmek istiyordu. Afganistan'da bazı dönüşümler gerçekleştirme emelleri peşindeki Kral, Mustafa Kemal'in Yeni Türkiye'sini yerinde görmek istemişti. Kralın isteğine olumlu cevap verilirken, karşılama ve ağırlama hazırlıkları da, kısa sürede adeta bir seferberliğe dönüştü. Kral, eşi ve maiyeti Sivastopol'den gemiyle alınıp İstanbul'a, oradan da trenle Ankara'ya getirildi.¹⁰⁸

Paşa'nın Afgan elçisine olan konuşması ile kıyasla oldukça kısa olduğunu belirterek ilginç bir saptamada da bulunuyor.

¹⁰⁵ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 145-146.

¹⁰⁶ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 146.

¹⁰⁷ M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 118

¹⁰⁸ www.forumti.com/Tarih/23945-ulkeler-tarihi-html (03. 09. 2010)

O güne kadar hiçbir yabancı Devlet Başkanının Ankara'ya gelmemiş olması bir yana, Türkiye'de görevli bazı yabancı elçiler bile Ankara'ya gelmemek için ayak sürüyor hatta Ankara'yı boykot etmeye kalkışıyorlardı. Ankara'nın başkent oluşu yabancı elçilikler sorununu bile gündeme getirmişti. Özellikle İngiltere aylar öncesinden hazırlıklar yapmış Ankara'ya karşı bir cephe oluşturmak için gizli diplomatik girişimlerde bulunmuştu.¹⁰⁹ İşte böyle bir zamanda Afgan Kralı Emanullah Han Ankara'ya resmi bir ziyaret yaptı. (Ziyaret programı için bkz: Belge-3)

Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Afgan Kralının ziyareti sırasında kendisine bir kılıç vermesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁰ Yirmi Mayıs 1928 günü Ankara ya ulaşan Emanullah Han ve Kraliçe Süreyya, Ankara İstasyonunda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ATATÜRK tarafından karşılanmıştır. Karşılama töreni ayrıca Kazım ORBAY, İsmet İNÖNÜ, Genelkurmay Başkanı Fevzi ÇAKMAK Paşa, Bakanlar Kurulu üyeleri, kuvvet komutanları, yüksek yargı oranları başkanları, Cumhuriyet Halk Parti Genel Sekreteri ile Türkiye Cumhuriyetinin tüm üst düzey yöneticileri katılmışlardır.

Mustafa Kemal ATATÜRK, Emanullah Han ve Kraliçesine büyük ilgi ve dostluk göstermiş, Afgan kralı ve eşi şerefine aynı günün akşamı yeni açılan devlet konuk evinde bir ziyafet vermiş, bu yemek sırasında yaptığı konuşmada Afgan Kralı ve milletine olan duygu ve düşüncelerini özetle şu sözlerle dile getirmiştir. (Konuşma metni için bkz: Belge-4)

“Kral Hazretleri,

Türk milleti ve Cumhuriyet Hükümeti ve ben, Zat-i hükümdârlarını ve kraliçe hazretlerini Türkiye de görmekten pek ziyade memnunuz. ...bugün kardeş Afgan milletine asil ve kıymetli şahıslarında temsil eden has biraderim Kral Hazretlerine ve muhterem Kraliçe Hazretlerine hükümet merkezimiz Ankara'da Türk milleti ve devleti adına şahsen selamlamakla bahtıyırım.

¹⁰⁹ Bilal N. Şimşir, **Ankara, Bir Başkent'in Doğuşu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 250

¹¹⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), S. 6504, D. 234 – 36, F.K.: 30. 18. 1. 1, Y.N.: 28. 25. 19.

Afgan milleti ile menşei orta Asya olan ecdadımız arasındaki münasebetler ve kardeşlik bağları çok eskidir. Tarihin silinmez sahifeleri o münasebetlerin ebedi hatıraları ile doludur. İki eski ve kahraman milletin bugünkü evlatları, bizleri uyandıran o sahifeleri büyük alaka ile mütalaa etmeliyiz. Orada Afgan milleti ile Türk milletinin bir safta, yan yana aynı gayeye yürüdüğü ve müşterek şanlar ve zaferler kazandığı görülecektir. Tarihin o ölümsüz kayıtları bize kardeş hislerini ve bağlarını kıymetli bir ortak miras olarak bırakmış olan Afganistanlı ve büyük Türk babalarımızın bugünkü siyasi hudutlarımızın haricindeki sahalarda dahi, devletler kurmakla yek diğerine halef selef olduklarını göstermektedir.

İşte bugünkü Afgan ve Türk milletleri sayısız asırların ve büyük kıtaların içine hatıralar ve ananeler salan büyük milletlerin evlatlarıdır...”¹¹¹

Mustafa Kemal ATATÜRK yine aynı konuşmasında:

“... Tarihin ne garip tecellileri, dünya olaylarının ne manalı tesadüfü benzerlikleri vardır. Hükümdar olarak siz 1919 da kahraman Afgan milletinin başında Asya’nın ortasında, istiklal için mücadeleye atılırken bizde aynı tarihte burada bütün medenî cihanın gözleri önünde istiklal ve hürriyetimize vurulan darbelere göğüslerimizi siper ederek dövüşüyorduk...”¹¹² diyerek çekilen ızdırapların daima hatırlanmasını istemiştir. Konuşmasının bir yerinde Hindistan da ki Türk devletlerine işaret edilir ki o dönemde çok az bilinen bu konunun dile getirilmiş olması Mustafa Kemal ATATÜRK’ün tarih bilgisi ve şuurunu göstermesi bakımından çok önemlidir.¹¹³

ATATÜRK’ün konuşmasında belirttiği hususlar ve tavsiyeler ve onun Türkiye’de yaptığı devrimler Emanullah Han üzerinde büyük bir tesir yapmıştır. Nitekim Emanullah Han “Ağabeyim” dediği ve örnek saydığı Atatürk ile çok çabuk dost olmuş ve kendisine yapılan nasihatleri tamamıyla benimseyip kabul etmiş ve onları tatbik edeceğini söylemiştir. Atatürk’ün ona yaptığı nasihatlerin başında kuvvetli bir ordu kurmak ve bütün diğer işlere ondan sonra başlamak geliyor.¹¹⁴ Mustafa Kemal

¹¹¹ M. Saray, **Afganistan veTürkler**, s. 142; Özmen, a.g.e. , s. 165 – 167.

¹¹² M. Saray, **Afganistan veTürkler**, s. 143.

¹¹³ Çöhçe, a.g.e. , s. 1151.

¹¹⁴ M. Saray, **Afganistan veTürkler**, s. 122

ATATÜRK'ün ve Afganistan Kralı Emanullah Han'ın 20 Mayıs 1928 günü akşamı yemek ziyafetinde yapmış oldukları konuşmalar Fransızca'ya çevrilip yabancı büyükelçiliklere ve basına da verilmiştir.

Türkiye'deki İngiliz Büyükelçisi George Clerk, 22 Mayıs günü bu çevirileri Londra'ya gönderirken Atatürk'ün konuşması hakkında bazı yorumlarda bulundu. özetle şunları söyledi : “Gazi'nin konuşması, kardeş millet yararına bazı ilkeleri içereceği, bu nedenle Gazi'nin buna özellikle önem verdiği bir süredir söyleniyordu. Konuşmada kanının son damlasına kadar bağımsızlığını savunması gerektiği Afganistan'a hatırlatıyor. Kral'a da, terakki yolunda Gazinin cesareti ve kararlılığı ile yürümesi salık veriliyor. Ancak Mustafa Kemal, Türk ve Afgan kardeşliğini vurgularken Afganistan'ın Asya, Türkiye'nin ise Avrupa olduğu gerçeğini belirtme gereği duyuyor. Konuşmasında, Afganistan'a doğrudan yapılacak yardımlara da değinen Gazi, ancak bu yardımların Türkiye'nin imkânları ölçüsünde olacağını belirterek sınırlandırılmasına da özen gösteriyor. Cumhurbaşkanı, Afganistan'ın coğrafi durumuna ve dolayısıyla ülkenin ciddi ve nazik siyasi şartlarına imada bulunuyor ve açıkça Hindikuş'tan söz ediyor. Buna bakarak konuşması İngiltere aleyhtarı bir tonda imiş gibi görülebilir. Ankara'daki Rus Büyükelçisi Bay Suritz belki bunu böyle okuyup keyiflenecektir. Ama ben böyle bir yoruma katılamam. Gazi, Afganistan'ın iki büyük ve güçlü devlet arasında zor bir yolda olduğunu söylemek istemiştir. Gerek Mısır'ın gerek Afganistan'ın önündeki engel İngiltere'dir. Bu durum Gazi'nin İngiltere ile ilişkilerini de etkilemez. Çünkü o, İngiltere ile olan kendi zorluklarını halletmiştir. Gazi'nin İngiltere yanlısı olduğunu söylemek istemiyorum. Ama bugün onun İngiltere ve Batılı devletler ile mümkünse yakınlaşmaya çalıştığı kanısındayım. Tarih araştırmacıları için şu nokta da ilginç olabilir: Gazi'nin ve Emanullah Han'ın konuşmasında İslam kelimesi bir defa bile geçmiyor.” İngiliz Büyükelçisi'nin değindiği noktalar bunlardır.¹¹⁵

Atatürk konuşmalarında, Emanullah Han'ın Afganistan'da gerçekleştirmeye çalıştığı yenilikleri “pek ziyade haz ve takdirle” izlediğini söylemiş ancak Afganistan toplumunun tutucu özelliğine de Kral'ın dikkatini çekmiştir. Afganistan Türkiye'ye pek benzemiyordu, aynı evrimi yaşamamıştı. Türkiye Cumhuriyete gelinceye kadar neler görüp geçirmişti? Nizamı Cedit, Tanzimat, ıslahat, Birinci Meşrutiyet, ikinci Meşrutiyet

¹¹⁵ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 173-175

ve nihayet Anadolu ihtilali. Afganistan tarihinde ise bu devreler, evreler ve onların bıraktığı kurumlar, tecrübeler, birikimler ve hatıralar hemen hiç yok gibiydi. İpek yolu kervanlarından bu yana sanki içe kapanıp kalmış bir ülke gibiydi. Afganistan ve Afgan toplumunda kökleşmiş örf ve adetler hassasiyetler vardır. Atatürk bunların önemli olduğunu, gözden kaçırılmaması gerektiğini vurgulamıştır. O kadar ki bu örf ve adetler girişken insanların önünü kesebilir, hatta onlara hükmedebilirdi. Emanullah Han'da girişken bir Kral idi, reform yanlısıydı. Ama dikkatli olmak durumundaydı, yoksa o kökleşmiş örf ve adetler, o hassasiyetler ciddi sorun yaratabilirdi. Fakat toplumun aydın evlatları da vardı. Onların yardımıyla doğru yolu göstermek, iyi önderlik etmek etkili ve verimli olabilirdi.¹¹⁶

Mustafa Kemal ATATÜRK, Türkiye Cumhuriyetinin başkenti Ankara'da ilk defa bir hükümdar ağırlamaktan mutlu olmuştur. Afgan Kralı ve Kraliçesi Ankara da bir hafta kalmıştır 26 Mayıs 1928 tarihinde Ankara istasyonunda yapılan kalabalık bir halk topluluğunun katıldığı bir törenle İstanbul'a uğurlanmışlardır. Kral Emanullah Han'a İstanbul'a kadar TBMM Başkanı Kazım Bey refakat etmiştir. Kral ve maiyeti İstanbul'da görkemli bir karşılama töreninden sonra Haydarpaşa İstasyonundan "Söğütlü" yatıyla ikametine tahsis edilen Dolmabahçe Sarayı'na gönderilmiştir.¹¹⁷

Emanullah Han, Mustafa Kemal ATATÜRK'ün tavsiyelerini Afganistan'da gerçekleştirmek ümidi ve heyecanı ile 1 Haziran 1928 tarihinde ülkesine dönmek üzere Türkiye'den ayrılmıştır. Ayrılık sırasında gazetecilere verdiği demeçte: "Türkler Afganistanlıların ağabeyleridir; bize daima küçük kardeş nazarıyla bakacaksınız, benim iki gözüm var; biri sizsiniz biride Afganistanlılardır. İşte ben sizin muhabbetinizi Afgan milletine götürüyorum." demiştir.¹¹⁸

Afgan kralı Emanullah Han, ilk resmi ziyaretinin ardından 1930 ve 1933'te de Türkiye'ye gelecek ve bir devrik kral olarak Mustafa Kemal'den talepleri olacaktı. Son gelişi ise Atatürk'ün cenazesi içindi.¹¹⁹

¹¹⁶ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 176-178

¹¹⁷ Oğuz Hamşioğlu; **Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880 – 1933)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 247

¹¹⁸ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 189.

¹¹⁹ Ertan Ünal, "Cumhuriyet'in İlk Resmi Konuşu", **Popüler Tarih Dergisi**, S. 78, 2007, s. 4

2.2.6. Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye Ziyaretinin Sonuçları ve Reform Hareketleri

Afgan lideri Emanullah Han'ın ziyareti sırasında, 1 Mart 1921de imzalanan “Türk-Afgan ittifak muahedesi”ne ek olarak 25 Mayıs 1928 tarihinde “Türkiye ile Afganistan Arasında Dostluk ve İş Birliği Antlaşması” adıyla yeni bir antlaşma imzalanmıştır.¹²⁰ (Antlaşma metni için bkz.: Belge-5) İki devlet arasında “ebedi” dostluk kuran bu antlaşma, esas itibarıyla 1921 antlaşmasından pek farklı değildir.¹²¹ İlk Türk-Afgan temel antlaşmasından sonra, iki ülke ilişkilerini daha üst düzeye getirmeyi amaçlamaktadır.

Bu antlaşmada iki devletin birbirleri ile dost oldukları, düşmanlarına karşı ortak tavır alınması ve ilerlemek için gerekenleri sağlamada imkânları iyi olan tarafın diğerine yardımcı olması gibi esaslar yer almıştır. Buna göre Türkiye Cumhuriyeti: ilmi, hukuki, askeri alanlardaki uzmanlarından bir kısmını Afganistan'da görevlendirmeyi taahhüt etmiştir. Bu yönü ile antlaşma, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin imzaladığı ilk teknik yardım antlaşmasıdır.

Antlaşmanın birinci maddesi süresiz ve diğer maddeler on yıl için imzalanmıştır. Birinci madde iki ülke arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarına vurgu yapmaktadır.¹²² Bu madde bugün bile geçerli olduğuna göre aynen şu şekildedir:

“Madde 1. Türkiye Cumhuriyeti ile Afgan Krallığı arasında ve, bunun gibi, iki ulus arasında bozulmaz bir barış ile içten ve sonsuza dek dostluk olacaktır.” İki ve üçüncü maddeler ise iki ülkenin tarafsızlığına vurgu yapmaktadır. Antlaşmanın özellikle dört ve besinci maddeleri Türkiye'nin Afganistan'a yapacağı çeşitli yardımlara atıfta bulunmaktadır. Altıncı maddesi ise ticaret ve oturma koşullarında tarafların birbirilerine gösterecekleri kolaylıları düzenlemektedir. Dokuzuncu madde ise antlaşma

¹²⁰ Abdülhâat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 194

¹²¹ Armaoğlu, a. . g. e. , s. 331.

¹²² Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Mustafa Kemal Pasa ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s. 86; Soysal, a.g.e. , s. 329.

maddelerinin süresini belirtmektedir.¹²³ Antlaşma Türkçe ve Farsça olarak hazırlanıp imzalanmıştır.

Yabancı basın da Kral'ın ziyareti sırasında imzalanmış olan Türk-Afgan Antlaşması üzerinde epeyce durmuştur. Bazı Avrupa gazeteleri bu antlaşmayı bir Türk-Afgan ittifakı olarak görmüştür. Avrupa'nın büyük gazetelerinde Emanullah Han'ın Türkiye gezisi ve Türk-Afgan Antlaşması üzerine makaleler, baş makaleler, yorumlar çıkmıştır. 29 Mayıs 1928 tarihli Le Temps gazetesinde, aynı tarihli Daily Telegraph gazetesinde, 2 Haziran günlü Deutche Allgemeine Zeitung gazetesinde yazılar, baş yazılar yayınlanmıştır.¹²⁴ Amerikanın büyük gazetesi The New York Times da Afgan Kralının Türkiye gezisi ve Türk-Afgan Antlaşması üzerine uzun bir makale yayınlamıştır. Makalenin başlığı ve alt başlıkları şöyledir: “Türkiye, Emanullah Han'ın ziyaretinden hoşnut kaldı.” “Hoşnutluğun nedeni imzalanan kapsamlı antlaşmadır.” “Başka ülkeler buna gıpta ettiler.” “Afgan hükümdarının davranışı Kabil’de Türk etkisini olağanüstü artıracaktır.” Makalede özetle şu görüşler dile getiriliyordu : ‘Afgan Kralı’nın tarihi gezisinin en başarılı bölümü Türkiye bölümü oldu. Çünkü Kral, ziyaret etmiş olduğu bir dizi Başkent içinden Ankara’dan bir antlaşma imzalayarak ayrıldı. Cumhuriyetçi Türkiye, yeni başkentini boşuna Asya’ya kaydırmamıştır.

Afgan ordusunu modernleştirmek amacıyla yeni imzalanan Türk Afgan antlaşması doğrultusunda Kazım ORBAY Paşa başkanlığında Albay Hidayet, Nuri, Reşit, Cemil, Muharrem, Binbaşı İzzet ve Halim, Yüzbaşı Raşit ve Kazım Beylerden oluşan Türk askeri uzmanlar heyeti 21 Ekim 1928 tarihinde Afganistan’a gönderilmiştir. Kazım ORBAY Paşa, Emanullah Han tarafından Afganistan Genelkurmay Başkanlığına getirilmiş ve Afgan ordusunu modernleştirmek için ciddi bir çalışmaya girişmiştir. Kazım Paşa ve arkadaşları, perişan bir duruma gelmiş olan Afgan ordusunu düzeltmek için Kabil’e ulaşmış ve Kabilin ilerisinde ki bir cepheyi teftiş etmişlerdir.

Kral Emanullah Han'ın Türkiye ziyareti sonrasında ilk somut sonucu Kabil’deki Türkiye elçiliğinin ve Ankara’daki Afgan elçiliğinin büyük elçilik düzeyine yükseltilmesi kararı olmuştur. Bir ay sonrada Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Yusuf

¹²³ Soysal, a.g.e. , s. 329.

¹²⁴ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 191.

Hikmet BAYUR Bey Afganistan’a Büyükelçi olarak atanmıştır. Başbakan İsmet İNÖNÜ, 13 Eylül 1928’de Malatya’da verdiği demeçte Afganistan ile münasebetlerimiz hakkında şunları söylemiştir: “Afgan Hükümdarları Hazretlerinin memleketimize büyük sevinç veren kıymetli ziyaretleri esnasında Afganistan’la bağtladığımız muahede, sulh ve kalkınma yolunda samimiyetle ve bütün kuvvetiyle çalışmak isteyen iki memleketin nasıl hayırhane bir işbirliği azmi ve hissi ile dolu olduklarının kanaat verici bir örneğidir. Afganistan’ın milletlerarası ailede kuvvetli bir medeniyet kitlesi olması azmindeki kuvvet, Fahir ve meserret vermektedir. Afganistan Hükümdarı Hazretlerinin reform isteyen ve seven gayret ve icraatlarının muvaffakiyetle bezeneceğine tam ve kâmil itimadımız vardır.”¹²⁵

Hikmet Bey’in Afganistan’a gitmesini müteakiben yaşanan bir olay Afganistan’ın Türkiye’ye verdiği önemi ve Türkiye’nin de Afganistan’a olan etkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. İki ülke, elçiliklerini büyükelçilik seviyesine yükseltmeden önce Afganistan’da başka büyükelçilik bulunmuyordu. Türkiye’nin bu girişiminden sonra SSCB de elçisini değiştirip büyükelçi göndermiştir. Teamüllere göre ilk önce kim güven mektubunu sunarsa, o büyükelçi/elçi diğer bütün elçilerin kıdemlisi olarak duayen¹²⁶ olmaktadır. Türk ve Sovyet Büyükelçisi arasındaki güven mektubunu sunma yarışını, bizzat Afganlıların araya girmesiyle Sovyet Büyükelçisine bir saat geç olarak güven mektubu sundurmaları sonucu Türk Büyükelçisi kazanmıştır.

Tarihi çok iyi bilen Mustafa Kemal ATATÜRK, Emanullah Han’a ziyareti sırasında Afganistan’da gerçekleştirmeye çalıştığı yenilikleri yakından izlediğini söylemiş; ancak Afgan toplumunun tutucu özelliğine de dikkat çekmiştir. Afganistan ve Afgan toplumunda kökleşmiş örf ve adetler, hassasiyetler vardı. Bu örf ve adetler girişken insanların önünü kesebilirdi. Emanullah Han da reform yanlısı bir hükümdardı ancak dikkatli olmalıydı. Gerçekten de Emanullah Han Türkiye’deki yeniliklerden çok etkilenmiş, kendi krallığını da yepyeni bir geleceğe götürme kararlılığı içerisine girmiştir. Hala Orta Çağ karanlığında yaşayan ülkesini aydınlığa çıkarmak için köklü reformlar yapmaya karar vermiştir. Bu doğrultuda Mustafa Kemal ATATÜRK’ün her şeyden önce kuvvetli bir orduya sahip olması gerektiği hususunda ki tavsiyesini yerine

¹²⁵ Akşin, a.g.e. , s. 192.

¹²⁶ Duayen konumundaki bir elçi, kordiplomatlığın başı, temsilcisi ve sözcüsü olmaktadır. Protokolde de en önde yer almaktadır. B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 206.

getirmek üzere işe başlamıştır. Ancak aynı süreçte reformlara girişirken dikkatli olması yolunda ATATÜRK'ün verdiği dost öğütlere pek aldırış etmemiştir. Türkiye'de gördüklerini Afganistan'da alt yapı hazırlamadan doğrudan uygulamaya girişmiş, Afganistan'ın şartlarının farklı olduğu yeterince hesaba katmamıştır. Nitekim Afganistanlı yazar Esedullah OĞUZ bu konuda yaptığı değerlendirme de “Afganistan ve Türkiye her ne kadar Müslüman ülkeler olarak bazı ortak değerleri paylaşırsalar da iki ülkenin içinde bulunduğu şartlar farklıydı. Bununla birlikte Emanullah Han Müslüman bir ülke olarak genç Türkiye Cumhuriyetini gerçekleştirdiği atılımların Afganistan için iyi bir örnek olduğuna inanıyordu.” demektedir.¹²⁷

Bir devlet için her şeyden evvel dâhili teşkilata lüzum olduğunu anlayan Emanullah, devlet teşkilatına modern bir şekil vererek, Afganistan'da ilk defa nezaretler kurdu ve hariciye nezaretini Mahmut Tarzi'ye tevdi etti. Afganistan Dışişleri Bakanı olan Mahmut Tarzi Han 1927 yılının Temmuz ayında Ankara'yı ziyaret etmiştir. Dışişleri Bakanı, Ankara'da Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey tarafından karşılanmıştır. Afganistan Dışişleri Bakanı'nın Türkiye ziyareti, Atatürk'ün 1919'dan beri ilk defa İstanbul'a geldiği günlerine rastlamıştır. 1 Temmuz 1927 günü İstanbul'a gelen ve Dolmabahçe Sarayı'na inen Cumhurbaşkanı konuklarını bir süre burada kabul etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk 10 Temmuz 1927 günü Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi'yi de İstanbul'da kabul etmiştir. Konuk bakan Atatürk'ün öğütlerini ve tavsiyelerini aldıktan sonra ülkesine geri dönmüştür.¹²⁸ Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi'nin Temmuz 1927 yılında yaptığı bu ziyaret bir bakıma inceleme gezisi niteliğinde olduğu söylenebilir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Devleti bütün İslam ülkeleri için örnek bir ülke durumundaydı. Özellikle Afganistan, Türkiye'yi örnek almak isteyen ülkelerin başında geliyordu.¹²⁹

2.2.7. Emanullah Hanın Tahtan İndirilmesi ve Türkiye'nin Emanullah Han'a Yardım Çabaları

Kral Emanullah Han'ın dokuz yıl süren saltanatı, ülkesinde en önemli reformların yapıldığı dönemdir. Henüz daha tahta çıktığının ilk günlerinde bir

¹²⁷ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 211.

¹²⁸ Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri*, s. 246-247.

¹²⁹ A. Çeçen, *Atatürk ve Avrasya*, s. 193.

konuşmasında, asıl hedefinin Afganistan'ı modern bir devlete dönüştürmek olduğunu açıkça söylemiştir. Bu ifadesi şu şekildedir:

“...Allah'ın bir lûtfuyla, yüce Devletimiz, faydalı ve uygun olduğu kanıtlanan bazı yenilikleri ülke ve millet için kullanacaktır, böylece Afganistan devleti ve milleti medeni dünyada ün kazanmış olacak ve dünyanın medeni güçleri arasında uygun yerini alacaktır. Geri kalanlar için, Allah'ın yardım ve merhameti için dua ediyorum ve bütün Müslümanlar ve insanlığın refah ve mutluluğu için yardım diliyorum. Allah'tan bana yol göstermesini ve dualarımı kabul etmesini diliyorum.”¹³⁰ Emanullah Han'ı reform yapmaya sevk eden önemli gelişmeler, özellikle dışarıdan gelen bir takım etkiyle tahtının ilk yıllarında olmuştu. Emanullah Han tahta çıkarken İngiliz karşıtlığı ve yüksek Müslüman kimliğiyle ön plana çıkmış; Üçüncü İngiliz Afgan Savaşı sonrası ülkesine bağımsızlığını kazandırması ise halkın gözünde itibarını daha da artırmıştı.¹³¹ Emanullah Han'ın tahta çıktığı dönemde Bolşevik rejimi tüm eski Çarlık Rusya topraklarına (Emanullah Han'ın etki alanı olan Batı Türkistan da dâhil) hâkim olmaya başlamış, İngiltere de Hindistan'da kontrolü tekrar sağlamıştı. Sonuçta dışarıda meydana gelen bu durum Emanullah Han'ı iç işleriyle daha çok ilgilenmeye sevk ederek üç aşamalı bir modernizasyon planını uygulamaya koymuştur.¹³² Planın ilki 1919-1923 arası dönemdir.¹³³ Bu dönemde özellikle, devletin ana çatısı şekillendirilmeye çalışılmıştır. İkinci dönem, 1924 yılında Host'daki isyanın da etkisiyle sönük geçen 1924-1928 arası dönemdir. Bu dönemde, çok az yeni şey yapılabilmektedir. Üçüncü dönem ise 1928 sonrası yapılanlardır. Bu son evre, Kral Emanullah Han'ın ilk yurt dışı gezisi sonrası ülkede en kapsamlı yenileşme hareketlerini yaptığı, ancak isyan nedeniyle yalnızca altı ay süren bir dönemdir.

Emanullah Han'ın ülkesinde yaptığı yenileşme hareketleri dört ana başlık altında incelenebilir: Sosyal reformlar, siyasi reformlar, dinî reformlar ve ekonomik reformlar. Sosyal reformlar ana hatlarıyla; halkın gelenek ve görenekleriyle ilgili, eğitimle ilgili ve

¹³⁰ Vartan Gregorian, **The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization 1880-1946**, Stanford University Press, A 1969, s. 239; Aktaran Hamşioğlu, a.g.e., s. 200.

¹³¹ Emanullah Han'ın bilinen bu hayali, önce Cemal Paşa'nın, ardında da Basmacı Hareketine katılan Enver Paşa'nın tasfiye edilmesiyle sonuçsuz kalmıştır.

¹³² B. Leon, Poullada, **Reform and Rebellion in Afganistan, 1919-1929; King Emanullah's Failure to Modernize A Tribal Society**, Cornell University Press, Ithaca N.Y. 1973., s. 67- 69.

¹³³ Emanullah Han bu dönemin başında dinî bir anlam içeren “emir” yerine “kral” unvanını kullanmaya başlamıştır. Böylece yapacağı reformların içeriğini de göstermiştir. Shahrani, a.g.m., s. 662.

kültürel konularla ilgili olmuştur. Bu konuda en dikkat çekici yenileşme hareketleri; kadın ve erkek giyiminde düzenlemeler yapılması, kadın haklarında düzenleme yapılması, çok eşliliğin resmi olarak yasaklanması, evlenme yaşında düzenleme, ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi, kızların okutulmasına yönelik çabalar, kız öğrenci de dâhil olmak üzere yurtdışına öğrenci gönderilmesi, basın yayında artış, sanatsal bir takım faaliyetlerde gelişme vs. Siyasi reformları ise; genel hükümet reformları, yasamaya ilişkin reformlar, yargı reformları, yürütme reformları ve askerî reformlardır. Bu konuda yapılanların en dikkat çekici olanlarıysa; ilk anayasanın yapılması, bakanlıkların kurulması, kimlik kartı sisteminin uygulanması, yasama meclisinin kurulması, bağımsız yargının ilk defa kurulması, mahkemelerdeki davalarda laik uygulamanın öne çıkması, dış ilişkilerin geliştirilmesi, kabile reislerinin bir takım haklarının kısıtlanması, ulusal bayrağın değiştirilmesi, orduda seçme sistemi yerine kura sistemine geçilmesi, Askerî Akademinin (Harp Okulu) geliştirilmesi, Afgan Hava Kuvvetlerinin kurulması vs.dir. Dinî reformlar ise; mollalara yapılan maddi yardımların azaltılması, mollalar için okullar açılması, yargıda laik yapının seri uygulamaları ikinci plana itmesi, laik hukuk okullarının açılması, haftalık resmi tatil gününün cumadan perşembeye kaydırılması, ordudaki pir ve mürit sisteminin terk edilmesi, bazı vakıf gelirlerinin millileştirilmesi vs.dir. Ekonomik alanda yapılan yenileşme hareketleri ise; vergi sisteminin düzenlenmesi, ilk kez hükümet bütçesi oluşturulması, haberleşme ve ulaşım altyapısında çalimsalar yapılması vs.dir. Yapılan yenileşme hareketlerinde tek bir ülkeyi örnek almak yerine, her ülkeden farklı alanlarda yararlanıldığını görmek mümkün. Örneğin yönetim sistemi Türk modeline göre oluşturulmak istenmiş ve bu amaçla da Türkçe ikinci dil olarak öğretilmiştir.¹³⁴ Yine askerî alanda Türkiye’den destek alındığı gibi İtalya, Fransa ve Rusya’ya da dayanılmıştır. Eğitim sisteminde de Alman ve Fransız okulları dikkati çekmektedir.¹³⁵ Anayasa İran’ın anayasası esinlenerek hazırlanmıştı. Ancak Emanullah Han’ın reform çabaları içinde en önemlisi eğitim olmuştur.

Emanullah Han’ın eğitime verdiği önemin göstergesi; onun saltanatı sırasında “Eğitim Madalyası”nın krallıktaki sivil veya askerî en yüksek nisan olması

¹³⁴ Hamşioğlu, a.g.e., s. 204.

¹³⁵ George Macmunn, **Afghanistan: From Darius to Emanullah**, G. Bell and Sons Ltd., London, 1929, s. 291 ve s. 321-322.

gerçeğidir.¹³⁶ Kral'ın eğitim reformları paralelinde genç kızlar ve kadınların eğitilmesi konusunda da çok özel bir çabası olmuştur.¹³⁷ Yine Afgan Anayasası'nın yapımında Türk uzmanların görev aldığı görülüyor. Nizamname-i Esasi-yi Devlet-i Ali-yi Afganistan (Yüce Afganistan Devleti'nin Temel Kanunları) adını alan Anayasa 9 Nisan 1923'te yürürlüğe konulmuştur. Bu belgenin aslında bir Anayasa olduğuna şüphe yoktur ancak Şeriat'ın yerini aldığı izlenimine yol açmasın diye de “Temel Kanunlar” şeklinde adlandırılmıştır. Kral Emanullah Han'ın ülkesinde yaptığı yenileşme hareketlerinden bir diğeri olan ordunun modernleştirilmesi konusu çok daha karışık görünmektedir. Afgan Ordusu Emanullah Han'a kadar, kabilelerin desteğiyle ve toplumun ileri gelenleri tarafından köyün veya kabile hayatının dışlanmışlarından ve yaşlılardan seçiliyordu.¹³⁸ Kral bu sistemi değiştirerek kura usulünü getirmiş ve askerliği toplumun tümü için uygulamaya çalışmıştır. Emanullah Han ordunun modernleşmesinde Türk Askerî Danışmanlardan destek almıştır.¹³⁹ Emanullah Han'ın yukarıda bahsedilen ve birçoğu kaçınılmaz sonunun gelmesinde de etkili olan reformları, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da yaptığı yenileşme hareketleriyle çoğu yönden benzeşmektedir. Zaten Emanullah Han'ın toplumsal refleksi de beraberinde getiren kapsamlı ve hızlı yenileşme hareketlerinin birçoğu, 1928 yılındaki Avrupa ve Türkiye'yi de kapsayan uzun yurtdışı gezisinin ardından yapılmıştır.

Afgan Tarihi'nin belki de en büyük reformcusu olan Emanullah Han'ın –ki kendisi de sahsını “Devrimci” diye tasvir eder- dramatik sonu, Büyük Avrupa Turundan sonra ülkesine dönüşünü takip eden altı ay gibi kısa süre içinde gerçekleşti. Kralı başarısızlığa iten bu etmenlerin genelde bunların iki noktada sonuçlandığı anlaşıyor: Birincisi Kralın kendi hataları, ikincisi de Afgan toplumunun kendi iç dinamikleridir. Afganistan'da o dönem Türkiye'nin Kabil Büyükelçiliğini yapmış, kısa süre de olsa Emanullah Han'ı yakından görme fırsatı bulmuş olan Yusuf Hikmet Bayur'un kralla ilgili tespitleri ilginçtir. Bayur, Kral'ın en büyük yanlışının herkesçe kabul gören, güçlü bir orduya önem vermemesi olduğunu söylemektedir. Hatta Kral kendisi, Türkiye'den istediği askerî heyete bile güvenmemiştir. Bir diğer hatası, güven kırıcı davranışlarıdır. Bayur'a göre Kralın bu hataları oldukça fazladır ve bir örnek olarak da şunu

¹³⁶ Poullada, a.g.e. , s. 89.

¹³⁷ Hamşioğlu, a.g.e. , s. 206-207.

¹³⁸ Poullada, a. g. e, s. 114-115.

¹³⁹ Bu kişiler olarak Cemal Paşa, Fahrettin Paşa ve Kazım Orbay Paşa gösterilmektedir. Bkz:Poullada, a.g.e. , s. 112.

vermektedir: Kral olmadan önce halkın güvenini kazanmak için vergileri kaldıracağını söylemesine rağmen aksine daha sonra arttırmıştır. Kralın bir başka hatası, artan rüşvet olaylarına karşı ilgisizliğidir. Örneğin yeni açılan okullara öğrenci almak için okul müdürleri ailelerden para aldığı gibi, bu durum daha sonra Mollaların propagandalarında kullanmalarıyla sorun olacaktır. Bir başka hatası Kralın; yapılan yeniliklerin halkın gözünde “din elden gidiyor” diye algılamasına karşı çözüm getirememesidir.¹⁴⁰ Emanullah Han ve danışmanlarının politik yönden tecrübe eksiliğine vurgu yapıyor. Diğer bir husus, Kralın ülkesinin kendi iç dinamiklerini ve özelliklerini tanımada gösterdiği yetersizliktir. Kralın modernleşmeyi her şeye rağmen ve hatta tahtını kaybettiğinde bile düşünmesi, aslında milliyetçi ve cesur kralın bir nevi körleşmesini de göstermektedir. Öte yandan başarısız olan reformların temel sebebi, merkezi yönetim ve otorite gücünün birleşmesine karşı kabilelerin direnişinin yarattığı politik parçalanmadır. Burada da aslında Emanullah Han’ın kabileleri iyi tanımadığı görülmektedir. Çünkü kendisi kabileler üzerinde etkin bir propaganda faaliyetinde bulunamamıştır. Bir diğer sorun, toplumun iki etnik parçaya bölünmesi: Pestunlar ve Pestun olmayanlar. Bu bölünme ise kendi içinde de daha küçük parçalara bölünerek çok daha parçalı bir görünüm oluşturmaktadır.

Gerçekten Emanullah Han’ın etrafındaki kişilerin yetersizliğinden öte, onların kötü niyetli çalışmaları da onun başarısızlığında belirleyici olmuştur. Kralın reformlarına karşı toplumsal ilk tepki 1924 yılında Host¹⁴¹ bölgesinde meydana geldi.

İsyana karşı koymaya çalışan Afgan Ordusunun yetersizliği sonucu isyancılar, Logar Vadisini de geçerek Başkent Kabil’e yaklaşık 60 km. mesafeye kadar geldi. İsyancıların arasına Hindistan’da bulunan eski Emir Yakup Han’ın oğlu Abdal Kerim’in de katılması, isyana siyasi bir boyut kattığı gibi İngilizlerin işin içinde olduğuna yönelik çeşitli şüpheleri de arttırmıştır.¹⁴² Çevredeki diğer kabilelerin desteği ve Rus pilotların kullandığı iki savaş uçağının isyancıları bombalaması sonucu isyan daha fazla büyümeden durdurulabildi.¹⁴³ Aslında bu isyanın dinî içerikten çok, siyasi bir anlam

¹⁴⁰ H. Bayur, **Hindistan Tarihi (Cilt III)**, s. 595-597.

¹⁴¹ Host Vilayeti bugünkü Pakistan ile sınır olunan ülkenin doğu bölgesinde yer almaktadır. Etnik yapısı Pestunlardan oluşmaktadır.

¹⁴² Tarzi, a.g.e., s. 173.

¹⁴³ Fraser-Tytler, a.g.e., s. 204-205; Arnold Fletcher, **Afghanistan: Highway of Conquest**, Cornell University Press, New York, 1965, s. 205. Bazı kaynaklarda da Alman Pilotların da uçakları kullandığı

kazanması Emanullah Han'a diğer kabile ve dinî liderlerin desteğini almada büyük bir kolaylık sağlamıştır.¹⁴⁴ Afgan reformlarına karşı yapılan bu ilk ve ciddi toplumsal tepki sonucu Kral Emanullah Han, reformlarında bir takım geri adımlar atmak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda Yapılan anayasal düzenlemelerle dinin ağırlığı belirgin bir şekilde artırılarak, devletin mezhebi de açıkça Sünni Hanefî şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca Müslüman olmayan Hindu ve Musevilerin giyimlerinin de ayırt edici şekilde olması gerektiği anayasal zorunluluk haline getirilmiştir.¹⁴⁵ Bunun yanında; Afgan toplumunda, özellikle Pestunlar'da rahatsızlık yaratan kadınlara geniş haklar tanıyan anayasal güvenceler gevşetildi. Emanullah Han'ın reformlarındaki gönülsüzce bu geri adım, onun halkın gözündeki onur ve saygınlığını da sarsmıştır.¹⁴⁶ Sonuç olarak bu isyanla birlikte halkın Emanullah Han'ın saltanatının gücüne ve sarsılmazlığına olan inancı yıkılmış ve halk arasındaki çalkantının yolu iyice açılmıştır.¹⁴⁷ Alınan uçaklarla ülke ekonomisini zayıflatmasının yanında belki de en önemli etkisi, devletin çatısını zayıflatarak dört yıl sonra gerçekleşecek büyük isyanın önünü açmasıdır.¹⁴⁸ Neticede Host ayaklanması Kral Emanullah Han için "pandoranın kutusu"nu açmıştır.

Afgan Kralı Emanullah Han, isyanın da etkisiyle yavaşlayan köklü siyasi ve sosyal reformlara, kayınpederi Mahmud Tarzi'nin bütün uyarılarına rağmen ve Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'de yaptığı gibi güçlü bir ordu ile merkezi idareye dayanmadan, 1928 yılı ikinci yarısında yeniden hız verecektir.¹⁴⁹ Bu yeni reform çabaları Kralın uzun bir yurt dışı gezisi sonrasında başlatılmıştır. Kralın 1927 Aralık ayında başlayıp 1928 Temmuz ayında biten uzun gezisi kendisinde çok daha fazla ülkesinde yenilik yapma heyecanı ve isteği yaratmıştır.¹⁵⁰ Çünkü ilk defa ülkesini terk eden Kral Emanullah Han¹⁵¹ Batı medeniyetini de daha yakından görme fırsatı yakalamıştır. Bu konuda Fraser-Tytler ise, asıl Türkiye ve İran'a olan son iki ziyaretin Kralın yazgısını tayin

---

iddia edilmektedir. Bkz: Martin Ewans, *Afghanistan: A New History* (Second Edition), Routledge Curzon Press, London, 2002., s. 94.

¹⁴⁴ Poullada, a.g.e., s. 122-123.

¹⁴⁵ Özellikle de devletin mezhebinin açıkça Sünni olarak tanımlanması Şii olan Hazaralar ve diğerleri için büyük bir ayrımcılık yaratmıştır. Bkz: Poullada, a.g.e., s. 123.

¹⁴⁶ Fraser-Tytler, a.g.e., s. 205; Ewans, a.g.e., s. 94.

¹⁴⁷ Hamşioğlu, a.g.e., s. 231; Shahrani, a.g.m., s. 670-671.

¹⁴⁸ Fraser-Tytler, a.g.e., s. 205-206.

¹⁴⁹ Bal, a.g.e., s. 209.

¹⁵⁰ Fletcher, a.g.e., s. 213.

¹⁵¹ Aslında ondan önceki hiçbir Emir tahtı tehlikeye sokacak bu tür bir yurtdışı gezisine çıkmamıştır. Macmunn, a.g.e., s. 325.

eden önemli olaylar olduğunu ifade etmektedir.¹⁵² Bu tespit, Afganistan gibi bu iki Müslüman ülkenin de Batılaşıma ve çağdaşlaşmayı benimsemesi ve özellikle Türkiye'nin Afganistan'a nazaran çok daha ileride olmasıyla açıklanabilir. Çünkü bu durum aynı zamanda Afgan Kralına büyük bir cesaret ve istek de vermiş olmalıdır. Kral'ın kapsamlı gezisinin somut bir takım sonuçları da olmuştur. Genel olarak Batı'nın, özelde de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Türkiye'nin ilerleyişinden derinden etkilenen ve uluslararası alanda gördüğü kabulden de cesaret alan Emanullah Han, ülkesine döndüğünde reformlarının en yoğun aşamasına geçmiştir. Bu asama, sadece hâlihazırdaki yapısal reformları pekiştirip yaymak için değil, aynı zamanda kadınların statüsünü geliştirmek ve Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'de yaptığı gibi, insanların kılık kıyafetinde sembolik değişiklikler sağlamak için toptan bir modernleşmeyi de hedef almıştır.¹⁵³ Kral ülkesine dönmeden önce kendisinin Avrupa turuyla ilgili bir takım görsel ve duyumsal haberler halk arasında da yayılmaya başlamıştır. Başlangıçta Kral ile ilgili alınan haberler olumluyken, daha sonra bu durum hızla değişmeye başlamıştır. Özellikle Kralın esi Süreyya'nın açık kıyafetlerle çekilmiş gece resimleri halk arasında elden ele dolaşmıştır. Her ne kadar Kralın ülkesine döneceği aylarda alışılmadık bir sessizlik ülkede hâkim görünse de, aslında endişe verici bir bekleyiş alttan alta belirmektedir.¹⁵⁴ Kral Emanullah Han ilk icraat olarak, 29 Ağustos 1928 tarihinde memleketin her kösesinden gelen milletvekilleri, bütün vezirler (bakanlar) ve devlet erkânının katılımıyla Loya Jirga'yı topladı. On gün süren toplantıda hazırlanan reform programı onaya sunuldu ve kabul edildi.¹⁵⁵ Özellikle dinsel alanda önemli değişiklikler yapıldı.¹⁵⁶ Toplumda çok büyük değişiklikler meydana getiren bu reformlarla paralel şekilde, Afganistan'ın en önemli dinsel liderleri olan Hazrat Sahib Shor Bazar (Sor Pazarlı Hazret Sahib) ve yeğeni de bir takım eylemlerinden dolayı hapse atılmıştır.¹⁵⁷ Artık ülkede bu tür gelişmeler diğer gelişmeleri

¹⁵² Fraser-Tytler, a.g.e. , s. 210.

¹⁵³ Hamşioğlu, a.g.e. , s. 250.

¹⁵⁴ Fraser-Tytler, a.g.e. , s. 210-211. Fotoğrafların Hindistan sınırından girmiş olması, bu olayın İngilizlerle ilgili olabileceği düşüncesini yaratmaktadır. H. Bayur, **Hindistan Tarihi (Cilt III)**, s. 599.

¹⁵⁵ Tarzi, a.g.e. , s. 174.

¹⁵⁶ Mollaların eğitimi, Gazi (Kadı) okulu, laik hukuk okulu, vakıfların kapatılması, orduda pir ve mürid sisteminin kaldırılması gibi, toplumda dinî liderlerin etkinliğini azaltmaya amaçlayan reformlardır. Poullada, a.g.e. , s. 125-126.

¹⁵⁷ Hazrat Sahib Shor Bazar ve yeğeni, Kralın yenileşme çabalarını ve bu yöndeki eylemlerini İslam'ın temel ilkelerine aykırı diye karşı çıkarak halk arasında imza topluyordu. Bkz: Fraser-Tytler, a.g.e. , s. 213. Hazrat Sahib Shor Bazar, Mucadidi ailesinin lideri ve ülkenin önemli ve bilgili bir dinî lideridir. Aynı kişi 1923 yılında da yeni anayasayı "komünist yayını" diye yere atmıştır. Ewans, a.g.e. , s. 93.

de tetikleyecektir. Reformlardan zaten rahatsız olan dinî liderler, eylemlerini daha da arttırarak halkı propagandayla hızla etkilemeye başladılar. Sonuçta toplumdaki bu rahatsızlık ve huzursuzluklar, 1928 yılı Eylül ayının sonlarında tüm ülkede yayılmıştır.¹⁵⁸

Kral Emanullah Han'ın Avrupa turundan hemen sonra süratle, tabir yerindeyse “Yangından mal kaçırır gibi” gerçekleştirdiği reform hareketleri, sonunda çeşitli sebeplerle zaten gerilmiş olan toplumda büyük bir boşalmayı ortaya çıkarmıştı. Domino etkisi gibi, 14 Kasım'da ülkenin doğu bölgesinde yer alan Sinvari kabilesinin isyanı hızla diğer kabilelere de yayılmaya başlamıştır.¹⁵⁹ Celalabat'daki Kralın Sarayı ile İngiliz Konsolosluğu isyancılar tarafından yerle bir edilmiştir. Ülkenin doğu bölgesi çok geçmeden hükümetin kontrolünden çıktı. Bütün bu gelişmelere rağmen Kral Emanullah Han, isyancılara karşı tedbir almakta isteksiz davranmıştır.¹⁶⁰ Türk ve Sovyet Elçilik yetkililerin askerî güç kullanma yönündeki ısrarına¹⁶¹ karşın Kralın bu konudaki çaresizliği dikkat çekicidir. İşin aslı savaşıacak ordunun durumu da pek iç açıcı değildir. Toplumun her kesiminde olduğu gibi, orduda da Krala karşı genel bir memnuniyetsizlik havası hâkimdir. Güneyde hızla büyüyen bu tehlide karşı, olayın ciddiyetini neden sonra kavrayan Emanullah Han diğer kabilelerden beklediği yardımı sağlayamadığı gibi¹⁶², bu sefer de ülkenin Kuzey bölgelerinde yeni bir isyan hareketi başlamıştır. Kûhistan bölgesinde eşkıyalık yapan Beççei Saka¹⁶³ takma isimli bir haydut etrafına

¹⁵⁸ Fraser-Tytler, a.g.e. , s. 213.

¹⁵⁹ Fraser-Tytler, a.g.e. , s. 214. Poullada'ya göre: Mollaların büyük bir çoğunluğu isyana dinî olarak onay verdiler; hükümete ve krala karşı etkili bir propaganda kampanyası başlattılar. Dinî sembol ve söylemleri de, dinsel yanı olmayan menfaatlerini savunmak için kullandılar. Onların fanatizmi aslında dinî olmayıp, tamamen kendi ekonomik ve politik çıkarları içindi. Propagandacılar olarak, hükümetin etkisiz ve yetersiz teknik araçlarının denk olmadığı halk ile doğrudan bir iletişim kanalına sahiptiler. Kral Emanullah Han kâfir ve Avrupa'da domuz yiyerek ve içki içerek pislenmiş olmasının bir sonucu olarak delirmiş olduğu ilan edildi. Onun modernleşme programı, özellikle kadınların kendilerini açmasına zorlayan ve koca ve babaların otoritesini reddettiren tedbirler, İslam'ın prensiplerini ihlal olarak ilan edildi. Bkz. :Poullada, a.g.e. , s. 129.

¹⁶⁰ Çünkü Emanullah Han bu tür olayların ülkesinde çok sık yaşandığını düşündüğü için sıradan bir olay gibi gördü. Fletcher, a.g.e. , s. 216. Bu yanlış yakın çevresinin değerlendirmesi olarak görmek de mümkün. Çünkü Emanullah Han'ın çevresindeki kişilerin yetersizliği çok net bilinmektedir.

¹⁶¹ Fraser-Tytler, a.g.e. , s. 214.

¹⁶² Kışın meydana gelen bu isyanda diğer kabileler savaşımaya çok gönülsüzdür. Çünkü önemli miktarda kan dökmeye karşılık, elde edecekleri ganimet çok az olacaktı. Fletcher, a.g.e. , s. 216. Kralın güneydeki isyancılara karşı daha sonra gönderdiği yetersiz ve bir o kadar da beceriksiz askerleri gerekli başarıyı da gösterememiştir. Tarzi, a.g.e. , s. 174.

¹⁶³ Asıl adı Habibullah Kalakani'dir ve Beççei Saka ismi babasının suçuluk yapması nedeniyle “su taşıyıcısının oğlu” anlamında konmuştur. Kendisi daha önce Cemal Paşa'nın kurduğu numune alayında da onbaşı olarak askerlik yapmış, daha sonra disiplinsizlik nedeniyle hapse atılmıştır. Hapishaneden kaçarak Peşaver'e yerleşmiştir. Bir süre orada kaldıktan sonra Kuhistan bölgesine gelen

topladığı birkaç yüz kişiyle Başkent Kabil'e saldırıya geçmiştir. Burası güneye göre daha tehlikeliydi; çünkü Başkente mesafesi çok daha yakındı. Beççei Saka'nın Başkent Kabil'e yönelik saldırılarıyla orada bulunan yabancı elçilik görevlileri İngilizlerin sağladığı bir uçakla birkaç gün içinde tahliye edilmiştir.¹⁶⁴ Türk Büyükelçiliği ise Başkent Kabil'de kalmaya devam etmiştir.¹⁶⁵ Beççei Saka'nın saldırılarının devam ettiği günlerde Kral Emanullah Han 1929 yılı Ocak ayının ilk haftası, toplumda gerileme neden olan bütün reformları askıya aldığını ve mollaların isteklerine razı göstereceğini açıkladı.¹⁶⁶ Ancak bu çok geç kalmış bir karardı ve Beççei Saka sonunda 14 Ocak 1929 tarihinde Kraliyet ordusunu yenerek Kabil'e girdi.¹⁶⁷ Bu sırada da Kral Emanullah Han tahtı kardeşi İneyetullah Han'a bırakarak Kandahar'a kaçmıştır.¹⁶⁸ Emanullah Han Kandahar'da kaldığı birkaç aylık süre içerisinde Başkent Kabil'i ele geçirmek için çabalasa da, sonunda bu mücadeleyi bırakarak Hindistan üzerinden eşi ve ailesiyle birlikte İtalya'ya gitmiştir.¹⁶⁹ Aslında çeşitli kaynaklardan anlaşıldığına göre Emanullah Han'ın Habibullah Kalakani'yi, namı diğer Beççei Saka'yı Kabil'den atması ve tekrar iktidara geçmesi muhtemel iken, birden bire savaşmaktan vazgeçmesi son derece dikkat

---

Saka, Emanullah Han Avrupa turunda iken eşkıyalığa başlamış ve görevlilerin beceriksizliği yüzünden yakalanamamıştır. Etrafına topladığı adamlarla Hindikuş üzerinde kervanlara saldırarak büyük bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Ayrıca halk arasında fakir Taciklere yardımı, iyi atıcılığı ve korkusuz cesareti nedeniyle bir çeşit "Afgan Robin Hood"u gibi de görülüyordu. Tarzi, a.g.e. , s. 174; Fletcher, a.g.e. , s. 217; Poullada, a.g.e. , s. 172. Afgan tahtına geçtikten sonra Büyükelçi Hikmet Bayur ile de görüşmüş olan Beççei Saka, Büyükelçi Bayur'da bırakmış olduğu intiba genel hatları şu şekildedir: "...Aydın üçünde Emir ile bir mülakat yaptım. Mumaileyh tabii cahil olmakla beraber oldukça zeki ve kurnazdır. Defaten muhatabının celbi kalbine çalıştığı hissediliyor. Kendisinin şimal ve cenupta aynı komşularımız olduğunu bilmediğini müşahade ettim. Mülakat esnasında bir çok defa din ve mezheplerimizin aynı olduğunu tekrar etti, Hulasatan mumaileyin coşkun fakat şuurlu azmi en göze çarpan sıfatıdır...." Bkz: BCA, T.: 25. 8. 1929, F. K: 30. 10. 0. 0, Y. N: 257. 731. 21.

¹⁶⁴ Fraser-Tytler, a.g.e. , s. 215-216; Macmunn, a.g.e. , s. 331. Bu tahliyeye Kralın bütün ailesi de katılmıştır. Poullada, a.g.e. , s. 175.

¹⁶⁵ Bu esnada İran ve Sovyet elçilik heyetleri ise maslahatgüzarı seviyesinde temsil edilmiştir. Yani Afganistan'da neticede sadece üç ülkenin elçiliği (Türkiye, İran, Sovyetler Birliği) bir şekilde faal kalmıştır. H. Bayur, **Hindistan Tarihi (Cilt III)**, s. 605.

¹⁶⁶ Fraser-Tytler, a.g.e. , s. 216; Macmunn, a.g.e. , s. 332.

¹⁶⁷ Tacik liderin Başkent Kabil'i düşürünceye kadar birkaç denemesi başarısızlıkla sonuçlansa da, her defasında daha büyük kuvvetlerle saldırarak sonunda bunu başarmıştır. Güneydeki isyana kıyasla Kuzeyden saldıran Habibullah Kalakani'nin saklandığı yerin Kabile 35-40 km. mesafede yer alması ona önemli bir taktik üstünlük sağlıyordu. Bir de arazinin kış şartlarında ona sağladığı katkı daha da büyüktü. Dikkat çekici bir husus da Fletcher'in eserinde görmekteyiz. Emanullah Han'ın Güneydeki isyanı bastırma adına diğer kabilelerden destek sağlamak için yaptığı çağrıya uyan Habibullah, Kabil'e gelerek buradan yeterince silah ve mühimmat aldığı gibi, Başkent'in zayıflığına da görme fırsatı bulmuştur. Fletcher, a.g.e. , s. 217.

¹⁶⁸ Macmunn, a.g.e. , s. 332-333. Kral Büyük Avrupa Turu esnasında İngiltere'den aldığı Rolls Royce marka aracı ile gece karanlığından da yararlanarak kaçmıştır. Beççei Saka'nın adamları tarafından takip edilen ve neredeyse yakalanacakken zamanında Kandahar'a geçebilmiştir. Fletcher, a. g. E., s. 218; Fraser-Tytler, a.g.e. , s. 216; Tarzi, a.g.e. , s. 174.

¹⁶⁹ 25 Mayıs 1929 tarihinde Hindistan'a geçtiğini görüyoruz. Tarzi, a.g.e. , s. 175.

çekici bir gelişmedir.¹⁷⁰ Belki de Emanullah Han bundan sonra kendisi için ülkesinde bir gelecek görmediği için bu kararı vermiş olabilir. Beççei Saka'nın saldırıları sonunda amacına ulaşarak Afgan tarihinde bir ilk gerçekleşmekteydi; çünkü Afgan tahtına ilk kez Tacik asıllı biri geçmişti. Tacik lider Habibullah, Gazi¹⁷¹ unvanını alarak iktidara geçmişti, ancak bu durumu Pestun kabilelerin uzun süre kabullenmesi çok zor olacaktır. Zaten Beççei Saka da iktidara gelir gelmez sert uygulamalarıyla toplumda rahatsızlık vermeye başlamıştır.¹⁷² Diğer taraftan da hanedan soyundan gelen Musahiban ailesinin üç ferdi¹⁷³ Doğu'dan mücadeleye başlamış bulunuyordu. Yani, Habibullah'ın uzun süre iktidarda kalacağı bu gelişmelerle birlikte artık çok daha şüpheli görünüyordu. Zaten Türkiye de dâhil birçok ülke yeni yönetimi tanımakta istekli davranmamıştır.¹⁷⁴ Emanullah Han'ın Türkiye Cumhuriyeti'nin örnek alarak ülkesinde iyi niyetle yaptığına şüphe duyulmayan reformları ve kendisinin on yıllık iktidarı, ülkede hızla yayılan isyanla birlikte sonlanmıştı.

Afganistan'da 1928 yılı sonbaharında isyan başladığında bu haber Kabil Büyükelçiliği vasıtasıyla Ankara'ya 21 Kasım 1928 akşamı ulaştırılır. O gece yarısı Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan kabine, Afganistan'a daha yeni gönderilmiş olan Kazım (Orbay) Paşa komutasındaki askerî heyete acil bir

¹⁷⁰ Aslında bu esnada Moskova Elçisi Gulam Nabi Çarkı'nın Kuzey bölgesindeki kabilelerden oluşan ve söylentilere göre Sovyetlerin de desteğini alan bir ordu ile Kabil'e yürümüştü. Ne var ki bu ordu ilerleyen zamanda başarısız olacaktır. Bunun yanında Emanullah Han kendisi de, hazırladığı bir ordu ile Kabil'e yaptığı saldırıyı yarıda bırakarak Kandahar'a geri çekilmiştir. Muhtemelen bu gelişmede Emanullah Han'ın Nadir Han ile yaptığı bir görüşmenin olumsuz sonuçlanması etkili olmuş olabilir. Çünkü Nadir Han ve kardeşleri isyanı duyar duymaz Avrupa'dan gelerek mücadeleye başlamış bulunuyordu. Tarzi, a.g.e. , s. 175; Fraser-Tyler, a.g.e. , s. 217-218. Bunun yanında Emanullah Han'ın önemli bir Pestun kabilesi olan Gilzayları kızdıran bir hareketi de vardır. Hazaralar gibi Gilzayların tarihi düşmanını Emanullah Han'ın yardımı çağırması Gilzayları kızdıran büyük bir hatadır. Neticede bu durum Emanullah Han'ın işini epey zorlaştırmıştır. Poullada, a.g.e. , s. 185-186.

¹⁷¹ Beççei Saka, yaptığı reformlar nedeniyle "kafir" sayılan Emanullah Han'a karşı savaştığı için kendisine "Gazi" unvanını veririr. B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 224.

¹⁷² Ewans, a.g.e. , s. 99. İddialara göre Emanullah Han Kandahar'a giderken kraliyet hazinesinden arta kalanı yanında götürdüğü için Tacik lider Beççei Saka'ya pek birşey kalmamıştır. Fletcher, a.g.e. , s. 218.

¹⁷³ Eski Savunma Bakanı Nadir Han'ın kardeşleri Haşim Han ve Şah Veli Han'dır.

¹⁷⁴ Poullada, a.g.e. , s. 188-189; Tarzi, a.g.e. , s. 175. Büyükelçi Hikmet Bayur'un Türkiye'ye gönderdiği bir raporu Beççei Saka'nın kendi saltanatını tanıma gayretleri içine girdiğini gösteriyor. Raporda Büyükelçi Türkiye'nin yeni yönetimi tanıması gerektiğini belirtirken şu argümanları dile getiriyor: "...Bu heyet memleketimize de gelirse arz ettiğim esaslar dahilinde kabul edilmelerine taraftar olduğumu arz ederim. (...) Dost Afgan memleketinden gönderilen her heyetin bizim samimi bir misafirimiz olmasını tabii addederim. . Bu sebeple şimdiki Emir veya herhangi bir kimse tarafından da gönderilse kabul etmeliyiz. (...) Çünkü istiklaline sahip bir memleketin hususatı dâhiliyesine müdahale düşünülemez..." Bkz: BCA, T:11. 8. 1929, F. K:30. 10. 0. 0, Y. N:257. 731. 20.

talimat gönderme kararı alır.¹⁷⁵ Aslında Kazım Paşa'nın Afganistan'a esas gitme sebebi, ülkesinde önemli devrimler yapan Emanullah Han'ın ihtiyaç duyacağı kuvvetli bir ordunun hazırlanmasıdır.¹⁷⁶ Afganistan ile 1928 yılı Mayıs ayında imzalanan Antlaşmada da askerî heyetler gönderilmesi 1921 Antlaşmasında olduğu gibi bir kez daha garanti altına alınmış bulunuyordu. Ayrıca Emanullah Han bu heyeti kendisi özellikle istemiştir. Türkiye'nin Kabil Büyükelçiliği vasıtasıyla Kazım Paşa'ya ulaştırılan ve Mustafa Kemal Paşa'nın kesin talimatını içeren mesaj şu şekildedir¹⁷⁷: “...Türk zabıtları irticaa karşı Kralın emri ile Türk vatanını müdafa eder gibi hayatlarını ortaya koyarak vazife ifasile mükelleftirler. Ailelerin kaçırılması için bahs ettiğiniz müracaat katiyen doğru olmadığı gibi böyle bir arzunun hiss edilmesi bile caiz değildir. Afganistan politikamızın istikrarı zabitanımızın bu hadisede fedakarlık ve muvaffakiyetlerine bağlıdır. Zabitanımıza vazifelerini Hükümet adına emrediniz. Kraldan mülakat isteyiniz ve gayet metin ve cesaret verici bir tavr ile zabitanımızın hayatlarıyla kendisini müdafaaya hazır olduklarını söyleyiniz ve alacağınız cevabı bildiriniz.”

Mesajın içeriğinin çok şey ifade ettiğini söylemek mümkün. Dikkat çekici en önemli husus; askerî heyete kendi hayatları pahasına Kral Emanullah Han'ı korumaları yönünde verilmiş olan Mustafa Kemal Paşa'nın kesin talimatıdır. Mustafa Kemal Paşa sanki Anadolu'nun herhangi bir kösesini isyancılardan korur gibi, Afganistan'ı isyan eden kabilelere karşı korumayı düşünmektedir. Bu önemli destek teşebbüsü muhtemelen; Mustafa Kemal Paşa'nın Emanullah Han'a karşı olan kişisel bir dostluğunun çok ötesinde, Afganistan'ın modernleşmesine verdiği önemin ve kültürel değerler temelinde Türkiye'nin bir parçası olarak görmesinin bir sonucu olmalıdır. Bir diğer husus ise; Mustafa Kemal Paşa'nın Kralın ailesini her ne olursa olsun Başkent Kabil'de tutma düşüncesidir. Kabil Büyükelçiliğinden gelen mesajdan anlaşıldığına göre Kral Emanullah Han'ın, daha isyanın ortasında iken ailesini ülkeden kaçırmaya yönelik planları vardır. Gerçekten de Kral, ailesini bir süre sonra Başkent Kabil'den gönderecektir.¹⁷⁸ Kralın ailesini Afganistan'dan göndermenin halkta nasıl olumsuz bir psikolojik etki yapacağını daha bastan gören ve bunu önlemeye çalışan Mustafa Kemal

¹⁷⁵ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 222.

¹⁷⁶ M. Saray, *Afganistan ve Türkler (2. Baskı)*, s. 200.

¹⁷⁷ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 222-223.

¹⁷⁸ Aralık ayında yabancı diplomatların tahliyesi ile birlikte bu olay gerçekleşmişti. Poullada, a.g.e. , s. 175.

Paşa ile bu hatayı yapan Kral Emanullah Han arasındaki bir başka önemli liderlik farkı da ortaya çıkmış oluyordu. Aslında iki lider arasındaki farkları ortaya koyan bir çalışma yapılsa, çıkacak sonuç Emanullah Han'ın başarısızlığının nedenlerini de tam anlamıyla ortaya koyacaktır. Mustafa Kemal Paşa aynı gün (21/22 Kasım 1928) bir de Emanullah Han'ın bizzat kendisine bir mesaj göndermiştir: Mesaj şu şekildedir: "...Son günlerde Zatı Sahanenizi muztarip eden bazı ahval ve hâdisattan haberdar oldum. Eğer vaki ise öz kardeş bildiğim sizin istirabınızı tahfife meder olacak noktai nazarlarımı bildirmek üzere beni serian hakikatten haberdar ediniz. Orada bulunan ve yolda emrinizi iltihak etmek üzere olan bilcümle Türk ümera ve zabitanı sizin için fedayı hayat emrini almışlardır. Büyük alaka ile cevabınıza intizar ederim kardeşim."¹⁷⁹ Mesajda açıkça Mustafa Kemal Paşa Emanullah Han'dan kendisiyle irtibatı kesmemesini istiyor ve gönderdiği askerî birliğin neden orada bulunduğunu kendisine de açıklıyordu. Ne var ki, Türk Askerî Heyeti Başkent Kabil'e ulaştığı sıralarda Emanullah Han şehri terk etmek üzeredir.

Emanullah Han 14 Ocak 1929 sabahı, dört-beş kişiyle birlikte gizlice Kabil'den kaçmıştır. O günlerde Kabil'de bulunan Büyükelçi Yusuf Hikmet Bey, Türk askeri heyetinin, Emanullah Han'ın kaçışından bir gün önce Kabil'e varmış olduğunu belirtiyor ve şunları yazıyor: "Ocak 1929'da çok sıkışık bir durumda bulunan Emanullah Han, kadınların giyimleri dahil, bütün yeniliklerden vazgeçtiğini ilan ederse de son anda verilmiş olan bu karar durumda bir değişiklik husule getirmez. Bir gün önce Kabil'e varmış olan Türk askeri heyeti, henüz işe başlamıştı ve onun başı Kazım ORBAY Paşa Kabil'in az ilerisinde cepheyi teftişte idi. O, Kral'ın kaçışını askerlere; Emir'iniz kaçtı, siz kimin için savaşıyorsunuz? Diye demeçler veren mollaların sözlerinden öğrenir ve başkente döner".¹⁸⁰ Bu arada, memleket yönetiminde hiçbir bilgisi olmayan çete reisi Habibullah, zaten perişan olan Afgan ordusunu dağıtmış ve bu orduyu eğitmekle görevli olan Türk askeri birliğini de geri göndermiştir. Neticede burada pasif ve verimsiz kalan Türk Askerî Heyeti hiçbir şey yapamadan Türkiye'ye geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁸¹ Mustafa Kemal Paşa'nın Emanullah Han'ı iktidarda tutabilmek için gösterdiği bu çabalar sonuçsuz kalsa da, iki liderin derin dostluğunu

¹⁷⁹ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 223.

¹⁸⁰ H. Bayur, *Hindistan Tarihi (Cilt III)*, s. 602.

¹⁸¹ Ahmet Özgiray, "*Türkiye Afganistan İlişkileri (1920-1938)*", *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi (Cilt I) (Bildiriler)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 1125.

göstermesi bakımından önemli bir olaydır. Zaten Emanullah Han sürgün yaşadığı hayatı boyunca Mustafa Kemal Paşa ile diyalogu devam ettirecek ve birkaç defa da Türkiye'ye kendisini ziyarete gelecektir. En sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın ölümünden sonra cenazesine katılacaktır.¹⁸²

Emanullah Han'ın tahtının devrilmesinin sebebiyle ilgili tartışmalar uzun süre devam etmiştir. Emanullah Han'ın devrilmesinde dış etki olarak İngilizlerin parmağı olduğu konusunda,¹⁸³ özellikle Afganlıları tatmin edecek kadar somut kanıtların yeterince fazla olduğu görülmektedir. Örneğin, halkta büyük tepki uyandıran Kraliçe Süreyya'nın Avrupa'da çekilmiş açık resimlerini (gece yemek kıyafetli) Afganlıların o şartlarda çoğaltmaları mümkün görünmemektedir. Bir diğer somut belirti; isyanın tüm ülkede gerçekleşmesi yerine sadece bir iki yerde ortaya çıkmasıdır. Burası da Hindistan sınırına yakın bir yerdir ve kabile üyeleri İngiliz görevlileriyle yakın temastadırlar. Bir başka somut olay; Beççei Saka takma isimli Tacik haydutun uzun süre Hindistan'da kalması ve bir takım iyi silahlarla Afganistan'a gelmesidir. Ayrıca isyan esnasında Emanullah Han'a, Hindistan içindeki Afgan kabilelerinden destek gelmesi İngiltere tarafından engellenmiştir. Bunun gibi somut verilerin yanında, Arabistan çöllerinde ün salmış ünlü İngiliz casusu T.E. Lawrence'ın Afganistan'da olduğuna dair rivayetler de halk arasında yayılmıştır.¹⁸⁴ Ayrıca o günün Batılı gazetelerinde, hatta bazı İngiliz basınında bile İngiltere'nin olayların arkasında olduğu şeklinde yorumlar çıkmıştır.¹⁸⁵ Ancak tüm bu sayılan hususlara karşın, İngiltere resmi olarak Afgan olayında tarafsız kalacağını beyan etmiştir.¹⁸⁶ Fakat bazen olaylara tarafsız kalmanın sonuca etkisi, taraflı davranmaktan çok daha kârlı olabilmektedir. Afganistan'da yaşananlar da İngiltere için pek de kötü bir sonuç olarak görünmemektedir. Örneğin İngiltere Hindistan'daki Pestun kabilelere Emanullah Han'a katılma şansı tanısaydı; belki olaylar çok daha farklı gelişebilirdi. Yukarıda sayılan ve İngilizlerin isyanda parmağı olarak değerlendirilen gelişmeler de, bu işte önemli bir katalizör görevi yapmıştır denilebilir. Sonuçta anti-

¹⁸² B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 225.

¹⁸³ 1924 yılındaki Host isyanında da aynı şekilde İngiltere'nin planladığı şekilde yaygın inanış vardır. Poullada, a.g.e. , s. 249.

¹⁸⁴ Fletcher, a.g.e.,s.222-225; Ewans, a. g. e., s.96 Poullada ise eserinde, tüm bu iddialara karşı çıkmakta ve aksine İngiltere için Afganistan'da düzenli ve istikrarlı bir hükümet olmasını kendi menfaati için daha uygun bulduğunu söylemektedir. Bkz: Poullada, a.g.e. , s. 250-266.

¹⁸⁵ Poullada, a.g.e. , s. 223.

¹⁸⁶ Poullada, a.g.e. , s. 222-223; Ewans, a.g.e. , s. 100.

İngiliz yanlısı Emanullah Han için, isyanda İngiltere'nin görünürde tarafsızlık politikasıyla birlikte çok muhtemel bir takım kışkırtıcı eylemleri yıkıcı olmuştur. Emanullah Han, ülkesinin tam bir bağımsızlığını temin etmekle beraber Afganistan ve Afganlıların medeniyet ve çağdaşlaşmaya ulaşmak için şüphesiz bu yolda yürümüş olan değerli bir liderdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KRAL EMANULLAH HAN SONRASI YAKIN DÖNEMDE TÜRKİYE-AFGANİSTAN İLİŞKİSİ (1929–1938)

3. 1. Muhammet Nadir Şah Dönemi

Nadir Sah, Kral Emanullah Han ile aynı soydan gelmektedir.¹ Nadir Sah 1880 yılında doğmuş, 1905 yılına kadar Hindistan'da kalmıştır. Demir Emir Abdurrahman Han'ın ölümünden sonra ailesiyle birlikte Afganistan'a gelerek orduya katılmıştır. Emir Habibullah Han'ın yanında baskomutanlığa kadar yükselmıştır. Üçüncü Afgan İngiliz Savaşı'nda başarılı olan cephenin komutanı olması nedeniyle halk arasında büyük bir üne de sahiptir.² Emanullah Han Dönemi'nde Savunma Bakanlığı yaparken özellikle askerî reformlara karşı olması nedeniyle, Kral ile ihtilafa düşmüş, Paris Büyükelçiliğine gönderilmisti.³ Bes yıl ülkesinden uzak kalan Nadir Sah ve kardeşleri, 16 Ekim 1929 tarihinde kabile üyelerinin ve şehirli halkın büyük sevinç çığlıkları ve alkışları arasında Baskent Kabil'e girmistir.⁴

Nadir Sah'ın tahta çıkış anında yaşanan bir olay, kendisinin Türkiye'ye verdiği değeri göstermesi açısından dikkat çekicidir. Nadir Sah Kabil'e girdiği gün topladığı büyük meclise, isyan esnasında ülkede kalmış olan Türkiye, İran, Sovyetler Birliği Büyükelçilik Heyetlerini de çağırmıştır. Bizzat toplantıya katılmış olan Türkiye'nin Kabil Büyükelçisi Y.Hikmet BAYUR, eserinde Nadir Sah'ın tahtı kabul etme olayını şu şekilde aktarmaktadır: “Toplantıda bulunanlardan bazıları Nadir Han'ın tahtı kabul etmesini kendisine teklif ederler. O, tereddüt gösterdikten sonra ön sırada bulunan elçilik heyetlerinden Rus isgüderini kendisinin bulunduğu yüksek yere çağırır ve ona ‘Türk Büyükelçisi ne diyor, ona sorar mısınız?’ der. İsgüder gelip sorunca (konustukları

---

¹ W.K. Fraser-Tytler, **Afghanistan: A Study of Political Developments in Central Asia**, Oxford University Press, London, 1950, s. 314.

² Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi , İlk Çağlardan Gürkanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar (1526), C. III**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.s. 609.

³ B. Leon Poullada, **Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929; King Emanullah's Failure to Modernize A Tribal Society**, Cornell University Press, Ithaca N.Y. 1973., s. 116-118.

⁴ Abdülvehhab Tarzi, “*Efganistan: Son Devir*”, İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, İstanbul, 1964. , s. 175; Arnold Fletcher, **Afghanistan: Highway of Conquest**, Cornell University Press, New York, 1965., s. 221.

dil İngilizce idi) Türk Büyükelçisi su ünlü Latince sözü ile karşılık verir: ‘Vox populi, vox dei’ yani ‘Halkın sesi, Allah’ın sesi’. İsgüder gidip bunu Nadir Han’a söyleyince o da: ‘tahtı kabul ettim’ der ve büyük bir alkış kopar.”⁵

Nadir Sah’ın Afgan tahtını adeta Türk Büyükelçisi’nin onayıyla almış görüntüsü vermesi, üzerinde önemle durulması gereken birçok ayrıntıyı ortaya çıkarmaktadır. Bir defa bu onay alma süreci bile Türkiye’nin Afganistan üzerindeki nüfuzunun ulaştığı boyutu göstermesi bağlamında çok önemlidir. Genç Türkiye Cumhuriyeti kısa sürede Mustafa Kemal Pasa’nın önderliğinde bir baska ulusun kaderinde karar verir konuma gelmiştir. Bu aynı zamanda Nadir Sah’ın Mustafa Kemal Pasa’ya güzel bir jesti olarak da yorumlanabilir. Çünkü Mustafa Kemal Pasa ile Emanullah Han arasındaki dostça ilişki ortadayken, Nadir Sah’ın bunu görmezlikten gelmesi olamazdı. Ancak Emanullah Han artık yoktu ve uluslararası ilişkiler kişilerle sınırlı değildi.

Nadir Sah iktidara gelir gelmez Kasım ayında programını ve takip edeceği politikanın genel hatlarını bir bildiriyle yayınladı. Kendisinden önceki Beççei Saka, kısa sürede hazineyi tükettiği gibi, kendisine tehdit olacağını düşündüğü için ülkede düzeni sağlayacak düzenli orduyu ve polis teşkilatını dağıtmıştı. Nadir Şah dikkatli olması gerektiğini biliyordu. Yeni yönetimin temeli İslam Hanefi Hukukuna göre oluşturulurken, ulema ve molla sınıfını yatıstırdığı gibi, Emanullah Han’ın bir nevi çılgınca -ki bunlar iyi niyetle yapılmış ama aceleye getirilmiş reformlar- modernleşme hareketlerinden de ayrılmış oluyordu. Bunun ayrıca, devlet dinini sağlam temele oturtmak gibi bir avantajı vardı ki, muhtemelen Nadir Sah’ın gözünde bu, sapkın doktrinleri önlemeye yönelik mümkün olan en iyi koruyucu unsurdu. Bir yandan geleneksel Sünniliğe devam edilirken, diğer yandan ilerleme ihmal edilmemistir. Bayur’a göre Nadir Sah; Emanullah Han’ın yenilesme hareketlerini halkın hazmedebileceği ölçüde devam ettirmeye ve yönetimi daha dürüst bir şekilde yürütmeye çalışmaktadır.⁶ Nadir Sah’ın tahta çıkarken Türk Büyükelçisinin onayını alarak tahta çıkıyor görüntüsü vermesi, onun Atatürk’ü ve Türkiye’yi önemseyişinin ilk dikkat çeken davranışı olmuştur. Ardından, tahta geçeli daha iki hafta dolmadan 27 Ekim 1929 tarihinde Mustafa Kemal Pasa’ya Cumhuriyet Bayramını kutlamak için su tebrik

⁵ H. Bayur, **Hindistan Tarihi (Cilt III)**, s. 608.

⁶ H. Bayur, **Hindistan Tarihi (Cilt III)**, s. 609.

mesajını yollamıştır. “...Kardes Türk Hükümetinin millî senlikleri münasebeti muazzamasile (muhtelemen ‘muazzaması ile’ olabilir) Zatı Devletlerini kemali hulus ile tebrik ve Türk millet ve Cumhuriyetinin saadeti için en has temenniyatımı teyit etmek fırsatı mesudesini idrak eylerim.”⁷

Yeni Afgan Sahı ülkesinin karışık ortamında Türkiye’nin millî bayramını unutmamıs ve sıcak bir mesajla, tıpkı selefi Emanullah Han gibi Türkiye’yi kardes saymakta ve en iyi dileklerini iletmektedir.⁸ Açıkça görülmektedir ki Nadir Sah Türkiye’ye ve Atatürk’e yakınlaşmak istiyor; dostça ve kardeşçe el uzatıyordu. Bundan sonra da yakınlaşma girişimlerinin sürekli Afganistan tarafından geldiği görülecektir.⁹ Atatürk’ün bu mektuba, 4 Kasım 1929 tarihli cevap niteliğindeki mektubu su sekildedir: “...Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle izhar buyurulan hissiyat ve tebrikattan dolayı tesekkürlerimi ve Afgan milleti ile Zatı Hasmetanelerinin refah ve saadeti temenniyatımı teyit eylerim.”¹⁰ Görüldüğü gibi bu telgrafta, Mustafa Kemal Pasa’nın Emanullah Han’a gönderdiği mesajlardaki sıcak ifadeler bulunmamaktadır ve kendisine mesafeli davranmaktadır.¹¹ Ancak Nadir Sah’ın Türk Büyükelçisi Hikmet Bayur ile yaptığı bir görüşmede söylediği, “Kaffemiz Reisi Cumhur (Mustafa Kemal) Hazretlerini basımız tanırız” sözü, onun Mustafa Kemal Pasa’ya yaklaşımlarını açıkça göstermektedir. Bu dönemde iki ülke arasında resmi ilişkiler yavaş yavaş hızlanmaya başlamıştır. Ancak ilişkiler bu dönemde yinede inisli çıkışlı bir seyir izleyecektir.

1930’lu yıllar Türkiye’nin çeşitli alanlarda Afganistan’a yardım elini uzatmaya devam ettiği bir dönem olmuştur. Nadir Şah Afganistan’da eğitim ve kültür işlerine büyük önem vermiştir. Bu yıllarda Afganistan yüksek seviyede memura, özellikle doktor, idareci, hukukçu ve hariciyeciler gibi elemanlara şiddetle ihtiyaç duymıştır. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla Nadir Şah, 1932’de açtırdığı üniversitenin özellikle tıp ile hukuk ve siyasal bilimler fakültelerinin kuruluşunda ve eğitiminde görev almak üzere Türkiye’den çok sayıda doktor, uzman ve profesörün gönderilmesini, Türkiye bu isteği

⁷ Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2002, s. 223.

⁸ George Macmunn, **Afghanistan: From Darius to Amanullah**, G.Bell and Sons Ltd., London, 1929, s. 282.

⁹ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 223.

¹⁰ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 224.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları (Cilt I)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.

derhal yerine getirmiştir. Bu doğrultuda Prof. Dr. Zühtü Berke, Prof Dr. Şakir TURAL, Abdülhay AZİZ, Dr. Hans TÜRK Afganistan’a gönderilen isimler arasında yer almışlardır. Bu isimler Türkiye’de de alanlarında önemli görevlerde bulunan kişilerdi. Afganistan’dan esas görevlerine ek olarak Afgan hükümetinde 1936 yılında dışişleri ve parlamento hukuk müşaviri olarak atanan Prof. Mehmet Ali Fuat DAĞPINAR’ın öncülüğünde açılan Kabil Siyasal Bilgiler Fakültesinde dersler de vermişlerdir.

Prof. DAĞPINAR müşavirlik görevinin ardından tüm bilimsel ve idari konularda tam yetkili olarak yüksek idari okuluna dekan tayin edilmiştir. Bu sırada Kabil Siyasal Bilgiler Fakültesinin açılması; Afganistan Hükümeti tarafından bina, maddi sıkıntılar, öğretmen ihtiyacı ve öğrenci yetersizliği gibi sebepler ileri sürülerek engellenmeye çalışılmıştır. Fakat Prof. DAĞPINAR bütün bu şartları kabullenerek bu okulun açılması için elinden geleni yapmıştır. Öncelikle okul binası sorununu çözmek için maarif nezaretinin yanındaki terk edilmiş hangar görüntüsünde ki binayı almış, gerekli tadilatı yaptırdıktan sonra okul binası haline getirmiştir. Bu okulda okutulacak kitaplar diğer ülkelerden sipariş ettirilmiştir. Öğretmenler ise Türkiye’den gidenlerin yanı sıra Afganistan’ın yerlisi olan bilgili ve değerli eğitimcilerden oluşmuştur. Bunun yanında Türkiye’de eğitim görmüş öğrenciler de öğretim üyesi olarak bu okulda çalışmışlardır. Öğrenciler ise lise mezunu yada lise derecesinde imtihan verenlerden seçilmiştir. Öğrenciler içinde memur olanlar yarım gün izinli sayılmış ve bu eğitimin derecelerine katkı yapılması sağlanmıştır. Okul, 8 Haziran 1938 tarihli fermanla “siyasal bilgiler akademisi” adıyla geçmiştir. 9 Haziran 1938 tarihli fermanın birinci maddesi şöyledir: “ Kabil’de bir Siyasal Bilgiler Fakültesi kurulmuştur. Bu fakültenin maksadı idare, diplomasi, iktisat ve maliye şubeleri için yüksek memur yetiştirmektir.”

12

Prof. Dr. Zühtü BERKE Türkiye’de Refik Saydam Enstitüsünün kuruluşunda büyük emeği geçmiş bir akademisyendi. Kabil’e giden Prof. BERKE, orada modern bir bakteriyolojihane kurmuş ve idaresini üstlenmiş; aynı zamanda ceza hukuku ve kriminoloji dersleri vermiştir. Abdülhay AZİZ, Paris Siyasal Bilgiler Okulundan mezun bir iktisatçıydı. Afganistan’da üniversitede iktisat dersleri vermiş, bir müddet fakültenin

¹² Özlem Korkmaz, **Afganistan’a Türk Yardımı (1920-1960)**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 210.

başkanlığını yürütmüş, daha sonra planlama şefliği yapmıştır. Dr. Hans TÜRK, batı medeni hukukları üzerinde çalışmaları olmuş, alman uyruklu bir hukuk doktoruydu. Afganistan’da bazı medeni hukukların ana hatları, tarihleri ve devletler hususi hukuk dersleri vermekle beraber esas olarak “ iktisat vezaret müşavirliği” görevini yürütmüştür. O dönemde Ankara siyasal bilgiler fakültesinden henüz mezun olmuş birkaç Afganistanlı gencin de katılımıyla yeni açılan üniversitenin öğretim üyesi sayısı 14’e ulaşmıştır. Türk öğretim üyeleri fakülteadaki çalışmalarından dolayı hiçbir ilave ücret almamışlar, esas görevlerinden aldıkları maaşla yetinmişlerdir.

Prof. Mehmet Ali Fuat DAĞPINAR, Türklerin Afganistan’da o döneme ait verdiği hizmetler ile ilgili olarak görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır: “... Türk ve Afganistanlı hocaları o devirlerde feragatle bir araya toplayan asıl tahrik edici kuvvet, çağımızın dünyasına ayak uydurabilecek bir neslin öncülerini yetiştirmek düşüncesiydi. Bu kadro birkaç yıl sonra Prof. Ethem MENEMENCİOĞLU, Prof. Atıf AKGÜÇ ve Prof. Orhan OĞUZ gibi kıymetli öğretim üyeleri ile takviye edilmiştir.”¹³

Nitekim Prof. M Ali DAĞPINAR Afganistan’ın ATATÜRK’e bakışını şu şekilde değerlendirmektedir. “Bizi çok dostça karşıladılar. Konuşmalar da başlıca konu ATATÜRK ve başarılarıydı. Bütün seyahatimiz boyunca geçtiğimiz yerlerde olduğu gibi Afganistan’da da ATATÜRK yalnız Türklerin değil, bütün doğu dünyasının öncüsü, kurtarıcısı olarak görülüyordu. Türkiye bir örnek, bir ümitti. Ve biz ATATÜRK devrinin gençleri onların bizden beklediklerini daha ilk karşılaşmalarda kolayca anlıyorduk.”¹⁴

Afganistan’a gönderilen bilim adamlarından biri de Prof. Kamil Rıfkı URGU’dur. Prof. Dr. URGU Afganistan’da 17 yıl kalmıştır. Afganistan’da hem kral ailesinin doktorluğunu yapmış, hem de Kabil Tıp Fakültesini kurup ilk dekanlığını yapmıştır. Tıp Fakültesindeki kitapların birçoğu Türklerin yoğun çalışmaları sonucu Farsçaya tercüme ettikleri klasiklerdir. Afganistanlılar Prof. Kamil Rıfkı URGU’yı çok sevmişler ve çeşitli madalyalarla ödüllendirmişlerdir. Kabil’de Dr. Rıfkı adını verdikleri birde sanatoryum yaptırmışlardır. Nadir Şah tarafından sanatoryumun giriş

¹³ Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2002., s. 206.

¹⁴ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 204.

kapısının bir tarafına Türk, bir tarafına Afgan arması konulması emredilmiştir. Afganistan da bulunan eczacılık okulu, erkek hasta bakıcı okulu ve ebe okulu yine Türkler tarafından kurulmuştur. Dr. Rıfkı Bey okulların bütün ana binaları ile öğrenci yurdunu inşa ettirmiştir. Afganistan’da ilk otopsiyi binbaşı Dr. Galip GÖKER yapmıştır.¹⁵

3.1.1. Devrik Kral Emanullah Han’ın Türkiye Ziyaretinin İlişkilere Etkisi

Nadir Şah Döneminde Türk – Afgan ilişkileri adım adım gelişirken devrik kral Emanullah Han’ın Türkiye’yi ziyareti bu ilişkilerin hassaslaşmasına neden olmuştur. Emanullah Han tahtını bırakınca önce Hindistan’a ardından Avrupa’ya geçmiştir. Daha sonra da Türkiye’ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Emanullah Han’ı Afganistan’ın eski Büyükelçisi Gulam Ceylani Han, kayınpederi Mahmut Tarzi, kayınvalidesi Resmiye Tarzi ve bazı Afgan taraftarları karşılamıştır. Emanullah Han, daha İstanbul’a ayak basar basmaz neden geldiğini şöyle açıklamıştır: “Hem Gazi Mustafa Kemal ile kardeşlik hislerimi, hasret ve muhabbetlerimi bizzat teyit etmek hem de İstanbul’daki aile fertlerimi görmek için geldim...” Mustafa Kemal ATATÜRK yakın dostunun bu ziyaretine karşı ilgisiz kalamamış, kendisini karşılamış, misafir etmiş ve Çankaya Köşkünde şerefine 24 kişilik bir davet vermiştir.

Ancak Ankara’nın devrik krala bu yakın ilgisi Afganistan’ı rahatsız etmiştir. Nitekim Londra’daki Afgan büyükelçisi hükümetinden aldığı talimatla Türk büyükelçiliğini ziyaret ederek Emanullah Han’ın Türkiye ziyaretinin siyasi bir sebebi olup olmadığını sormuş, Türk hükümetinin bu konuda Afgan Hükümetini aydınlatmasını istemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, verdiği cevapta Emanullah Han’ın Türkiye’de ikamet etmek istediğini, Nadir Şah uygun görürse buna izin verileceğini; ancak kendisine maddi yardım yapılamayacağını belirtmiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından Emanullah Han İtalya’ya yerleşmiştir. Mustafa Kemal ATATÜRK ile ilişkisini buradan sürdürmüştür. Emanullah Han 1933 yazında da İstanbul’a gelmiş ve 27 Temmuz 1933 günü Dolmabahçe sarayında ATATÜRK tarafından kabul edilmiştir. Emanullah Han’ın

---

¹⁵ Korkmaz, a.g.e. , s. 219-221.

Türkiye'ye gelme ve ATATÜRK ile görüşme istekleri Afganistan tarafından sürekli izlenmiş ve zaman zaman Türkiye nezdinde girişimlerde bulunulmuştur.¹⁶

Emanullah Han'ın Türkiye ziyaretinden dolayı yasananlardan sonra, yine onunla bağlantılı bir baska gelisme ikili ilişkileri germistir. Afgan Büyükelçisi olarak daha yeni Türkiye'ye gelen Gulam Nabi Han kısa süre sonra Berlin'e bir ziyaret yapar.

Ancak onun bu gezisi, devrik Kralla görüştüğü ve bir takım düzenler çevirdiği şeklinde Afganistan'da hızla yayılmaya başlayınca kendisinin kaçınılmaz sonu gelir. Kendisine bir baska görev verilerek büyükelçilik görevinden alındığına dair bir mesaj Mustafa Kemal Pasa'ya Nadir Sah tarafından iletirilir. Eski büyükelçi Gulam Nabi Han'ın Afganistan'a dönüşünde basına bir sey gelmeyeceği yönünde Türk Dışisleri Bakanlığı Afganistanlı yetkililerle görüşerek garanti almıştır. Ancak bu söze rağmen Gulam Nabi Han'ın Afganistan'a dönüşünden sonra idam edilmesi Türkiye'de şok etkisi yaratmıştır. Onun idamı, Türkiye'de büyük bir pismanlık yaratmıştır. Afganlılar da Türkiye'nin bu idam üzerine artan baskıları nedeniyle bir bildiri yayımlayarak, Gulam Nabi Han'ın ihanetten dolayı idam edildiğini açıklayarak Türkiye'nin baskısından sıyrılmaya çalışmıştır.¹⁷

Aslında bu acıklı son normal görünmektedir. Çünkü Nadir Sah kuskucu bir insan olarak tahtı tehlikeye atacak bu tür gelişmeler karşısında çok acımasız olabilmektedir. Bu şartlar altında, Bayur'un ifadesiyle Gulam Nabi Han da Nadir Sah'ın kara listesine alınan biri olarak öldürülmüştür.¹⁸ Aslında bir yönüyle bu idam, Nadir Sah'ın ve belki de destekçisi görünen dönemin emperyalist gücü İngiltere'nin etkisi ve Türkiye/Mustafa Kemal Pasa korkusunun bir tezahürü olarak da görülebilir. Afganistan Gulam Nabi Han'ın yerine, Emanullah Han Dönemi'nin ilk Ankara Büyükelçisi olan ve o dönem Türkiye'de çok sevilen Sultan Ahmet Han'ı atadı. Şimşir'in ifadesiyle bu atama, Nadir Sah'ın Mustafa Kemal Pasa'ya bir jestidir. Çünkü görev yaptığı bes yıl boyunca Atatürk tarafından da takdir edilmiş ve iyi izlenim bırakmış birisidir.¹⁹ Yeni Afgan Büyükelçisi güven mektubunu 28 Mart 1931 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaskanı

¹⁶ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 251-255.

¹⁷ Fraser-Tytler, a.g.e. , s. 239-240.

¹⁸ H. Bayur, **Hindistan Tarihi (Cilt III)**, s. 610.

¹⁹ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 245.

Mustafa Kemal Pasa'ya sunmıstır. Yeni Büyükelçi Sultan Ahmet Han ve Mustafa Kemal Pasa oldukça sıcak ifadelerle karşılıklı birer konuşma yapmıstır.²⁰ Sultan Ahmet Han yanında, Nadir Sah'ın Mustafa Kemal Pasa'ya hitaben yazılmış bir mektubunu da getirmiştir. Elçinin konuşmasında olduğu gibi bu mektupta da Kral, sıcak ifadeleri çok sık kullanmış ve bir de hatıra olarak kendi resmini göndermiştir.²¹

Mustafa Kemal Pasa da aynı sıcaklıkta ve “Aziz ve muhterim kardesim”, “Aziz ve büyük dost” ifadeleriyle birlikte kendi resmini içeren cevap niteliğindeki bir mektubu, 16 Nisan 1931 yılında Nadir Sah'a göndermiştir.²²

Bu dönemde iki ülke arasında gerçekleşen olumsuz bir diğer gelişme, Türkiye'nin Kabil Büyükelçisini geri çekmesi olmuştur. Her ne kadar Türkiye Dışisleri Bakanı Tefik Rüstü Aras, Büyükelçiyi Kral'ın özel ricası üzerine çektiklerini söylese de, İngiliz istihbarat raporlarına göre olayın bir başka boyutu vardır. İddialara göre Kral Emanullah Han döneminde iki ülke arasında yapılan bir antlaşmayla Kabil Askerî Okuluna(Harp Okulu) sadece Türk öğretmenlerinin vazifelendirileceğine yönelik gizli antlaşmanın tekrar yürürlüğe girmesi için Türkiye Büyükelçisi Nadir Sah'a baskı yapmıstır. Nadir Sah da bu yaşananları, İngiliz elçisine aktarmıstır. Bunun üzerine Türkiye, eğer antlaşma hemen yürürlüğe girmezse Büyükelçiyi çekeceği tehdidinde bulunmuştur. Nadir Sah Türkiye'nin bu isteğini kabul etmeyince de Yusuf Hikmet Bey Ağustos 1931 yılında Ankara'ya geri çağırılmış ve elçilik isleri maslahatgüzarı seviyesinde yürütölmeye başlamıstır. Bu iddiaların ne kadarının doğru olduğu tam olarak bilinmese de, Nadir Sah'ın İngiltere ile önceki dönemlere kıyasla daha yakın ilişki içinde olduğu bilinmektedir. Yine aynı İngiliz raporlarına göre, Türkiye'nin Afganistan'a Türk Askerî Danışmanı alması yönündeki baskısı netice almamış ve bu konuda Afganlılar olumlu bir adım atmamıstır.²³ Türkiye'nin Kabil Büyükelçiliğinin uzun süre gönderilmemiş olması da iki ülke arasında ciddi bir bunalım olduğunu açıkça göstermektedir. Bu bunalımlı dönem içinde 1932 yılında iki liderin karşılıklı birer

²⁰ Konuşma metinleri için bakınız: Bilal Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları (Cilt I)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s. 63-64.

²¹ 10 Ocak 1931 tarihinde kaleme alınan mektubun tam metni için bakınız: Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları (Cilt I)**, s. 70.

²² B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 249-251.

²³ Ahmet Özgiray, “*Türkiye Afganistan İlişkileri(1920-1938)*”, **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi (Cilt I) (Bildiriler)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 1126.

samimi görünen mektubunun olması da sorunun karmasıklığını ortaya koyuyor.²⁴ Çünkü mektuplarda eğer ki gizli bir diplomatik mesaj yok ise; Nadir Sah Türkiye'nin Kabil Büyükelçisinin çalışmalarından dolayı kendisine tesekkürlerini sunmaktadır. Yusuf Hikmet Bey'in Ağustos 1931 yılında Türkiye'ye geldiği düşünüldüğünde ve mektubun bir altı yedi ay sonra yazılması dikkate alındığında, sanki iki ülke de İngilizlerin ortaya attığı bu iddiaları silmek istercesine bir mesaj vermektedir. Ancak yine de Türkiye'nin yeni büyükelçisinin geç gitmesini açıklayacak net bir durum yoktur. Bu sancılı dönemde her seye rağmen Türkiye'nin teknik yardımları tüm hızıyla sürmektedir.

Afganistan'da Nadir Sah Dönemi birçok araştırmacının dile getirdiği gibi, yönetim yapısının aynı aileden gelen kisiler ve yakın dostlarla isgal edilmesi nedeniyle "aile oligarsisi dönemi" olarak nitelendirilmektedir.²⁵ Nadir Sah'ın bu tutumu muhtemelen, çevresinde güvenebileceği insanlar görmek istemesinden ileri gelmektedir. Emanullah Han'ın başarısızlığında etrafındaki insanların yetersizliğinden baska, onların kötü niyetleri de önemli rol oynamıstı Nadir Sah, Emanullah Han kadar olmasa da ancak en azından aynı amaçla ülkede reformlara devam etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken Emanullah Han'ın yaptığı gibi reformları aceleye getirmemiş; en önemlisi de, dinî kurumları karşısına almamıştır. Hatta bu yolda dinî bir takım ödünler verdiği de bir gerçektir. Ülkesinde sükunet için bu tür uygulamaları yapmak zorunda hissetmiştir. Nadir Sah'ın bir diğer önemli icraatı ordunun güçlendirilmesi olmuştur. Kardeşi Sah Mahmud'un emir komutasında ve Hindistan'dan alınan on bin tüfek ile ordu yeniden teskilatlandırılmıştır.

1923 Anayasası üzerinde bir takım değişikliklerle 1931 yılında yeni anayasa kabul edilmiştir. Bu anayasayla birlikte ikili meclis sistemine de geçilmiş oluyordu. Emanullah Han Dönemi'nde baslatılan ancak bitirilemeyen yollar tamamlanarak, ülkenin kuzey bölgesiyle irtibatı sağlanabilmıştır.²⁶ Bunun haricinde basta ekonomi ve eğitim olmak üzere diğer birçok alanda yenilesme çabalarına girisen Nadir Sah

²⁴ Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları (Cilt I)*, s. 67-69.

²⁵ Oğuz Hamşioğlu, *Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880 – 1933)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 317.

²⁶ Fletcher, a.g.e., s. 226-227.

Dönemi²⁷ ancak dört sene sürecektir. İktidara gelir gelmez içeride olduğu gibi dışarıda da bir takım eylemlere geçen Nadir Sah, bu bağlamda İngiltere ve SSCB'ye karşı geçmiş yılların eski politikasına tekrar dönerek “tarafsızlık”, yani “tampon devlet” politikasını uygulamaya çalışmıştır. Ne var ki bu tarafsızlığın bir yönüyle Afganistan'ı uluslararası arenada yalnızlaştırdığını söylemek de yanlış olmayacaktır.²⁸

Nadir Sah iktidara geldikten sonra sürekli olarak kendisi hakkında iki suçlamada bulunulmaktaydı. Birincisi iktidarının mesruluğu temelinde idi. Çünkü bu şekilde iddia edenlere göre, Nadir Sah'ın 1929 yılındaki isyanı bastırma hareketinde tahta çıkma sözü yoktu²⁹ ama bunu basarınca tahta çıkmıştı. Böyle yaparak neredeyse yüz yıllık bir hanedanlığın hakkını da gasp etmişti. Ayrıca reformları askıya alarak kendisi hakkında irtica yaptığına yönelik propagandalar artmıştır. İkincisi ise daha önce de belirtildiği gibi İngiltere ile olan ilişkisinin aleyhinde sürekli kullanılmış olmasıdır.³⁰ Ülkenin güney sınırındaki isyanlarda Nadir Sah'ın tepkisiz kalması onun İngiliz taraftarı olduğu yönünde kabileler arasındaki inancı iyice kuvvetlendirmiştir.³¹

Bu gelişmelerin üstüne bir de Gulam Nabi Çarki'nin idam edilmesi olayı eklenince, kendi sonunu kendi hazırlamış olacaktı.³² Nitekim Nadir Sah, Gulam Nabi Çarki'nin ölüm yıl dönümünde yine bir öğrenci tarafından 8 Kasım 1933 tarihinde öldürülmüştür.³³ Ancak son not olarak sunlar da söylenebilir: Mustafa Kemal Pasa'nın Emanullah Han ile paylaştığı değerler bütünü, Nadir Sah da eylem ve uygulamalarda çoğu zaman görülmemekteydi. Ayrıca onun İngiliz desteğindeki görüntüsü, Afganistan'da olduğu gibi Mustafa Kemal Pasa ve Türkiye'de de büyük bir şüphe uyandırmış olmalıydı. Zamanında kendisi de emperyalist İngiltere'ye karşı savaşımsı olmasına karşın, daha sonra İngilizlerin güdümüne girmesi bu şüpheleri arttıran önemli sebeplerdi. Sonuçta, Mustafa Kemal Pasa'nın düşündüğü ve tasarladığı Afganistan

²⁷ Martin Ewans, **Afghanistan: A New History (Second Edition)**, Routledge Curzon Press, London, 2002, s. 103.

²⁸ Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler (İkinci Baskı)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 1997, s. 208.

²⁹ Ewans, a.g.e., s. 100.

³⁰ H. Bayur, **Hindistan Tarihi (Cilt III)**, s. 609.

³¹ Fletcher, a.g.e., s. 232.

³² Fraser-Tytler, a.g.e., s. 240.

³³ Tarzi, a.g.e., s. 175.

politikasında Nadir Şah, Emanullah Han'ın rol modelinde uygun kişi olarak görülmemektedir.

3. 2. Zahir Şah Dönemi

8 Kasım 1933 tarihinde Nadir Sah öldürölünce, yerine oğlu Zahir Sah geçmiştir. Tahta çıktığında daha henüz 19 yasında olan Zahir Sah, eğitiminin büyük bölümünü babasıyla birlikte bir süre bulunduğu Fransa'da almıştır. Ülkesine döndüğünde de askerî okulda eğitime devam etmiştir. Zahir Sah bu yönüyle, Avrupa'da eğitim almış ilk Afgan Kralı da olmaktadır.³⁴

Zahir Şah babasının aksine, oldukça ürkek ve çekingen kisiliğinin yanında, arkadaş canlısı ve kibar bir insandır. Birçok Afganlı gibi o da avlanmayı seven bir kisidir. Fakat her seye rağmen ondan bu yasta ülkesini başarıyla yönetmesini beklemek büyük hata olurdu. O nedenle de Zahir Sah'ın mevcut üç amcası onun bu yetersizliğini kapatabilmek için her görevi yapmaya hazırđılar. İktidarının ilk yirmi yılı boyunca amcaları Muhammed Hasim Han, Sah Veli Han ve Sah Mahmud yönetimde yer aldılar. Musahiban ailesinin hayatta kalan kardeşlerden en büyüğü ve üçlü yönetimin baskın kisisi olan Muhammed Hasim Han, 1946 yılına kadar basbakan olarak görev almıştır. Hasim Han arkadaş canlısı, kibar, nazik aynı zamanda sessiz sakın ve ketum bir insandır. Ölen kardeşi Nadir Sah'tan da, olaylara karşı siddet ve zor kullanmama yönündeki yaklaşımlıyla ayrılmaktadır. Nadir Sah'ın öldürölmesinden sonra Afgan Hükümeti bir süre ülkedeki bütün projeleri dondurarak stresli bir şekilde muhtemel gelişmeleri beklemiştir. Ancak olayların sanıldığının aksine kisisel bir tepki olarak kalması ve daha büyük bir gelişme olmaması sonrasında, dondurulan bütün çalışmalara yeniden başlanmıştır. Ülkede antiingiliz/ emperyalist duyguların üst seviyede olması, SSCB'den de teknik ve maddi yardım istenmemesi nedeniyle, Afganistan'ın dayanacağı bir başka devlet bu evrede Almanya olacaktır.³⁵ Afganlılar için Almanlar çekici yabancılarıdır. Afganlılara göre ayrıca onların burada emperyalist düşünceleri yoktu ve Almanların hem Sovyetler Birliği ile hem de İngiltere ile dostça olmayan ilişkileri vardı. Almanlar için de burası etkinliğini arttırmak için uygun bir alandı. Bu şartlar altında

³⁴ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 269.

³⁵ Fletcher, a.g.e. , s. 235.

Afganistan’da Alman etkisi 1935 yılından İkinci Dünya Savaşının başlangıcına kadar artarak sürmüştür.

Bu dönemde Almanlar, barajlar ve köprüler inşa etmiş, hidroelektrik santrali kurmuş ve Lufthansa Havayolları Şirketi ile Kabil-Berlin arasında ilk havayolu trafiği kurulmuştur. Her ne kadar Almanların yaptığı tesisler iddia edildiğine göre çok kalitesiz olsa da, Afganlıların Almanlara olan hayranlığında bir azalma meydana getirmemiştir. Neticede iki ülke arasındaki ilişki savaş çıkana kadar askerî ve ekonomik boyutta tüm hızıyla sürmüştür.³⁶ Bu dönemde ayrıca, Almanya kadar olmasa da mihver devletlerinden Japonya ile de ticaret geliştirilmiştir.³⁷ Afganistan’ın bu yalnızlığının içinde eski dost ve kardeş ülke Türkiye ile ilişkiler Nadir Şah Dönemi’nde bir süre sarsıntı geçirmisti. Türkiye 1920’lerden bu yana dış politikasında, SSCB’ye herhangi bir rahatsızlık vermemek adına kendisiyle sürekli koordinelerde bulunuyordu. Afganistan’daki yeni olusan durum Türkiye için olduğu kadar SSCB için de sürpriz olmuştur. Ayrıca Zahir Şah daha öncesinde veliaht olarak ilan edilmemişti. O nedenle yeni kralın tanınıp tanınmaması konusunda Türkiye, komsuları SSCB ve İran ile görüş alış verisinden sonra 15 Kasım 1933 tarihinde Zahir Şah’ı kral olarak tanımıştır. Ardından Mustafa Kemal Pasa tarafından bir tebrik mesajı Krala çekilmiştir. Kral da tesekkürlerini bildiren ve “Aziz dostum ve kıymetli kardeşim” şeklinde bir hitap içeren cevap niteliğindeki bir telgrafi Mustafa Kemal Pasa’ya göndermiştir. Böylece iki ülke arasındaki ilişki yeniden ve bir sorun yaşanmadan yoluna girmiş görünüyordu. Nadir Şah Dönemi’nde Kabil Büyükelçiliğine atanan Memduh Sevk (Esental) Bey görevinde bırakılarak, yeniden hazırlanmış olan güven mektubuyla birlikte Kralın huzuruna çıkmıştır.³⁸ Aynı şekilde Afganistan da mevcut Büyükelçisi Sultan Ahmet Han’ı yeniden görevlendirmiştir. İlişkiler bundan sonra aynı sıcak yaklaşımlarla ve sorunsuz bir şekilde gelerek devam edecektir. Nadir Şah’ın öldürülmesi üzerine Türk Hükümeti tarafından Afgan Hükümetine bir başsağlığı mesajı gönderilmiştir. Fakat, yeni kralın tanınması konusundaki kararsızlık nedeniyle Atatürk, Zahir Şah’a bir taziye telgrafi göndermemiştir. Atatürk, yeni kralı kutladıktan sonra büyük elçiliğimiz aracılığıyla Zahir Şah’a babasının ölümünden dolayı başsağlığı diledi.

³⁶ Fraser-Tytler, a.g.e. , s. 252-253.

³⁷ Fletcher, a.g.e. , s. 236-237.

³⁸ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 269-270.

16 Kasım günü Kabil Büyükelçiliğine şu talimat gönderildi : “ Derhal kral hazretleri nezdine giderek Reisicumhur Hazretleri namına pederinin kaybından dolayı resmen beyanı taziyette bulununuz.” Zahir Şah, tebrik telgrafından dolayı Gazi’ye hararetle teşekkür etti ve en samimi dileklerini sundu. 19 kasım günü şu telgrafı çekti: “ Tahta çıkışım dolayısıyla ekselanslarının göndermek lütfünde bulundukları hararetle tebrikleri için hararetle teşekkür eder ve ekselanslarının mutluluğu ve kardeş Türk halkının en büyük refahı için samimi dileklerimi sunarım.” dedi. Yeni Afgan Kral’ı Zahir Şah, daha sonra babasının ölümü üzerine Afganistan tahtına çıktığını “Aziz dostum ve kıymetli kardeşim” diye hitap ettiği Atatürk’e 8 Ocak 1934 günlü bir name ile resmen bildirdi. Afganistan Dışişleri Bakanı Serdar Feyz Muhammet Han 4-16 Ocak 1936 tarihinde Türkiye’ye resmi ziyarette bulundu. Afgan dışişleri bakanının Ankara’ya geldiği 6 Ocak 1936 günü Ulus gazetesinde, Falih Rıfkı Atay imzasıyla “Dost Afganistan” başlıklı bir başyazı yayınlanmıştır. Afgan dışişleri bakanı Ankara’da bir hafta kalmıştır ve bir hafta sonra 24 Ocak 1936 Perşembe günü Cenevre’de bulunan Afgan Dışişleri Bakanı şerefine milletler cemiyetindeki Türkiye Daimi Delegesi Cemal Hüsnü Taray tarafından 60 kişilik büyük bir ziyafet verilmiştir. Konuk bakan İstanbul’da 14 Ocak günü saat 11.00’da İstanbul matbuatı mümessillerini kabul etmiştir. Afgan hariciye veziri, gazetecilerle hasbi halini çok iyi konuştuğu Türk diliyle yapmış ve ilk söz olarak: “bir medeniyet ve irfan dili olan Türkçe ile istediğim kadar fasih konuşamıyorum. Esasen burada karşılaştığım hüsnü kabul o kadar samimidir ki ve bende o kadar mütehassisim ki kendi lisanımla konuşmuş olsam bile duygularımı size arzu ettiğim kuvvette anlatamam” demiştir. Afganistan Kralı Muhammet Zahir Şah Ankara’yı ziyaret eden dışişleri bakanı Serdar Feyz Muhammet Han eliyle Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk’e yazılı bir dostluk mesajı göndermiştir.³⁹

Zahir Şah’ın reform ve kalkınma hareketlerine devam etmesi Türkiye’nin yeniden dostluk elini Afganistan’a uzatmasını sağlamıştır. Nadir Şah döneminde dış politikada yürütülen İngiltere ve Rusya arasındaki denge politikası Zahir şah döneminde de devam ettirilmiştir. Bu siyaset, Afganistan’ın bu devletlerden birisinin hakimiyeti altına girmesini engellemiştir. Ancak bu durum, Afganistan’ı uluslararası alanda yalnızlığa itmiştir.

³⁹ Esadullah Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, Cep Kitapları, İstanbul, 1998, s. 61.

İran'la olan sınır antlaşmazlığı da bu dönemde Afganistan'ın bir başka sıkıntısı olmuştur. Bu zor dönemde Türkiye Afganistan'a destek verebilmiştir. Afganistan ile İran arasında 1903'den beri devam eden sınır sorununda Türkiye'nin 1934'de hakem olması istenmiştir. Ayrıca Türkiye, Afganistan'ı uluslararası alanda düştüğü yalnızlıktan kurtarmak için Milletler Cemiyetine girmesini sağlamıştır. Yine aynı yıllarda Türkiye, çeşitli ülkelerdeki büyükelçilikleri vasıtası ile Afgan çıkarlarını korumaya çalışmıştır.⁴⁰

Nitekim Türkiye, Kabil'deki başarılı Büyükelçi Memduh Şevket Esendal vasıtası ile Afganistan'ı İtalyan ve Alman nüfusuna düşmekten kurtardığı gibi İran ile birlikte Sadabat Paketi içine almaya muvaffak olmuştur.

3.2.1. Afganistan'ın Milletler Cemiyetine Kabulü Süreci ve Türkiye

Afganistan dünyaya kapalı kalmış bir ülkeydi. Türkiye Afganistan'ı adeta elinden tutup dünya politika sahnesine çıkarmıştır. Zira, Afganistan Zahir Sah ile birlikte tarihî iki komsusu İngiltere ve SSCB'ye karşı eski politikası olan tarafsızlık politikası, uluslararası arenada yalnızlaşmasına neden olmuş, bu doğrultuda da Afganistan, Milletler Cemiyeti'ne üye olmak istemiştir. Aynı dönemde Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin Geçici Konsey üyeliğine seçilebilmek için çalışmalarını yürütürken; Milletler Cemiyeti Genel Kurul Toplantılarında Türkiye Dışisleri Bakanı Tevfik Rüstü Aras yaptığı konuşmalarda Afganistan'ı öven açıklamalara da yer vermiştir. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Geçici Konseyi üyeliğine seçilmesini takiben, Afganistan da 25 Eylül 1934 tarihinde resmi olarak Milletler Cemiyeti'ne üyelik için başvurmuştur. Bu başvuru Milletler Cemiyeti kurulunda görüşülerek Tevfik Rüstü Aras'ın başkanı olduğu Siyasi Komisyona havale edilmiştir. Tevfik Rüstü Aras'ın raportörlüğünde Afganistan'ın üyeliği önce Siyasi Komisyonda, daha sonra da Genel Kurulda oy birliğiyle 27 Eylül 1934 tarihinde kabul edilmiştir.⁴¹

Afganistan Milletler Cemiyeti'ne müracaatından kısa süre içinde Türkiye'nin çabasıyla üyeliğe kabul edilmiştir. Milletler Cemiyeti'ne girdikten sonra Afganistan,

⁴⁰ Süleyman Doğan, **Afganistan'da Kim Kazandı**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995, s. 18.

⁴¹ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 293-296.

kısa zamanda uluslararası işbirliği faaliyetlerine istirak etmiş ve bu çerçevede silahsızlanma konferanslarına katılmıştır.⁴²

3.2.2. Afganistan – İran Sınır Antlaşmazlığı ve Türkiye

1930’larda Türkiye Afganistan ilişkilerinin geldiği boyutu göstermesi açısından, sorunlu İran-Afgan sınırının yeniden belirlenmesinde Afganistan’ın Türkiye’nin hakemliğini kabul etmesi çok önemli bir ayrıntıdır. Aslında bu sadece Afganistan’ın tek basına aldığı bir karar olmayıp, İran da Türkiye’nin bu konudaki hakemliğine onay vermiştir. Bu konuda iki ülke arasındaki protokol Kabil’de Afgan Dışişleri Bakanı ile İran’ın Kabil Büyükelçisi tarafından imzalanmıştır. Türkiye’nin hakemliğinin iki ülke tarafında da benimsenmesi, Türk basınında Türkiye’nin Doğu devletleri nezdinde itibar ve nüfuz kazandığı şeklinde yorumlanmıştır.⁴³ Türk hakemin belirleyeceği yaklaşık 375 km. civarındaki sorunlu sınır, Afganistan’ın Pakistan ve Tacikistan’dan sonra en uzun kara sınırını paylaştığı İran ile 936 km.lik sınırın orta kısmıdır.⁴⁴ Daha önce İngiltere tarafından çizilen bu sınır, sürekli olarak iki ülke arasında sorun teşkil etmekteydi. Tarihi örnekleriyle İngiltere’nin sınır çizme konusunda çok da başarılı olamadığı ortadayken, iki ülkenin de sınırın belirlenmesinde güvenebileceği tek ülke, dost ve kardeş olarak baktıkları Türkiye olmuştur. Türk hakemin vereceği karara uymayı her iki ülke de oy birliğiyle kabul ederek bu güvenilirliği açıkça ortaya koymuş oluyorlardı.⁴⁵ Bu maksatla, Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Mehmet Han ile Kabil’deki İran Büyükelçisi Mehmet Taki İsfandiyari Han bir protokol imzalamışlardır.

Kabil protokolü adını alan bu protokol ile ilgili olarak Cumhuriyet Gazetesinde çıkan bir haberde şu ifadeler yer almıştır: “Kabil Protokolünün üçüncü maddesine göre İran ve Afgan hükümetleri Türk hakemlerin vereceği kararı kayıtsız şartsız kabul edeceklerini taahhüt etmişlerdir. Bu madde iki devletin Türkiye’ye karşı ne kadar derin bir emniyet ve itimat beslediklerini gayet parlak bir delilidir. Kabil’de imzalanan vesika Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin şark milletleri üzerinde ne kadar büyük nüfuzu olduğunu ve bu milletlerin müşküllerini çözmek için Avrupa devletleri yerine

⁴² Fletcher, a.g.e. , s. 237.

⁴³ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 281.

⁴⁴ “*Afghanistan*”, (Çevrimiçi), (10. 11. 2010), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html#Geo>, (12. 10. 2010).

⁴⁵ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 283.

kendilerine daha yakın olan Türk milletine müracaatla iftihar ettiklerini göstermektedir.”⁴⁶ Mustafa Kemal ATATÜRK hakem olarak Orgeneral Fahrettin ALTAY’ı görevlendirmiştir.⁴⁷ ATATÜRK Orgeneral ALTAY’a bu görevi verirken görevi Türkiye açısından önemine vurgu yaparak “Başarabileceğinden eminiz. Dünya karşısında yeni Cumhuriyetimize bu şekilde güven gösterilmesi bizim için ayrı bir güçtür.” demiştir. Fahrettin Pasa Afganistan’a gitmeden önce Basbakan İsmet İnönü ile bir görüşme yapmıştır. Görüşme neticesinde hakemliğe basvurmadan önce, daha kolay ve daha az problem yaratacak olan ‘arabuluculuk’ yapma, bu olmazsa son çare olarak hakemliğe basvurma kararlaştırılmıştır. Fahrettin Pasa yanında Dışislerinden Büyükelçi Kemal Bey ve Genelkurmaydan Kurmay Albay Ziya Bey yardımcıları olmak üzere; bir doktor ve iki haritacı subay, iki emir ve sifre subayı, iki tercüman, bir soför, bir emir çavusu, bir asker aşçıdan oluşan heyetle birlikte 1934 yılı Ekim ayının sonlarında İran üzerinden hareketle Afganistan’a gitmiştir. Heyet İran’dan geçerken de İran Şahı Rıza Şah Pehlevi tarafından misafir edilmişlerdir.⁴⁸

Yaptığı çalışma ve faaliyetlerle ilgili Türkiye ile irtibatını sürdüren Fahrettin Pasa ilk basta, göreve çıkmadan önce Basbakan İsmet İnönü ile birlikte kararlaştırılan ‘arabuluculuk’ yöntemini uygulamaya çalışmıştır. Her iki tarafla da yapılan görüşmeler sonucu Fahrettin Pasa, yaşanan zorluklar sebebiyle sorunu ancak hakemlik yoluyla halledebileceği kanaatine varmıştır. Bu çerçevede görüşünü Ankara ile de paylasan Fahrettin Pasa, Ankara’nın da olurlarını aldıktan sonra çalışmalarını bu yönde yapmaya başlamıştır.⁴⁹

Fahrettin Paşa kıs ayı boyunca ve dört ay süren yoğun çalışmadan sonra raporunu hazırlamıştır. Raporun bu kadar kısa sürede hazırlanması, özellikle Afganlıları çok etkilemiştir. Afganlılar, Fahrettin Pasa’ya hem tarihi bir gerçeği bir kez daha ortaya koyan hem de sükranlarını sunan su ifadelerde bulunmuştur: “...Pasa Hazretlerinin seri adaletinden eminiz. Sunu da müsaadeleri ile ilave edelim ki, bundan kırk yıl önce İngilizlerin üç yılda yaptığı hududu dört ay gibi kısa bir zamanda görmek ve yapmak

⁴⁶ Marie Broxup, **Sovyetler Afganistan’da: Bir İşgalin Anatomisi**, Rasih Malyalı (Çev.), ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayını, No 5, Ankara, 1985, s. 1; M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 2.

⁴⁷ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 180.

⁴⁸ Fahrettin Altay, **On Yıl Savaşı: 1912-1922 ve Sonrası**, İstanbul, 1970, s. 466-482, aktaran B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 283.

⁴⁹ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 285-288.

kudretini Pasa hazretleri gösterdiler.” Fahrettin Pasa’nın hazırladığı çalışma Ankara’ya dönüşünde Basbakan İsmet İnönü’nün de yardımıyla, özüne dokunulmadan diplomatik bir dilde yeniden kaleme alınmıştır. Ardından hazırlanan raporlardan Afganlı ve İranlı Büyükelçilere birer suret teslim edilerek, belirlenmiş olan bir aylık süre içinde eğer varsa itirazları bildirilmesi istenmiştir. Neticede bu süre içinde her iki ülke tarafından herhangi bir itiraz gelmemesi sonucunda, hakem kararı Ankara’da iki ülkenin büyükelçilerinin ve Türk Dışisleri Heyetinin katıldığı bir törenle imzalanmıştır.⁵⁰ Kısa bir süre sonra her iki hükümet Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine teşekkürlerini yazılı olarak bildirmişlerdir. (Teşekkür metni için bknz.: Belge-6) Bu olay yeni ve genç Türkiye Cumhuriyeti için dünya karşısında bir başarıydı.

Türkiye’nin hakemliğinde İran-Afgan sınır sorununun kısa süre içinde ve başarıyla çözülmesi, Afgan basınına da yansımıştır. Bu gazetelerden birinde çıkan bir yorum, İran ve Afganistan’ın gözünde Türkiye’nin ulaştığı değeri göstermesi açısından dikkate değerdir. Afganistan’da İslah gazetesi konuyla ilgili: “...Afganistan ile İran arasındaki hudud tayini meselesinin bu iki Devletin büyük kardes olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti aliyesi tarafından hal edilmiş ve Afganistan ile İran Devletleri arasında uzun müzakere ve münakaseleri mucip olmuş olan hududun tahdidi meselesinin ortadan kalkmış olmasından dolayı çok sevindik.” demektedir. Gerçekten de Türkiye; gazeteye de yansıyan “büyük kardes” payesiyle her iki ülke için de ne anlam ifade ettiğini göstermesinin yanında, kısa sürede bölgesinde ulaştığı saygınlığı ve gücünü de açıkça ortaya koymaktadır.

3.2.3. Sadabat Pakı (08 Temmuz 1937)

İlişkilerin Emanullah Han dönemindeki gibi tempo kazandığı bu dönemde, Afganistan’ın iki önemli Bakanının Türkiye ziyareti dikkati çeken gelişmeler olarak ortaya çıkmaktadır. İlk önce 4-16 Ocak 1936 tarihleri arasında Afganistan Dışisleri Bakanı Feyz Muhammed Han⁵¹ Ankara ve İstanbul’da resmi ziyaretlerde bulunmuştur. Mustafa Kemal Pasa da dâhil olmak üzere Türkiye’de birçok resmi görüşmeler yapmıştır. Ardından 15-28 Ekim 1936 tarihleri arasında, Afganistan’ın yönetiminde

⁵⁰ Altay, a.g.e. , aktaran B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 288.

⁵¹ Halil Bal, *Afganistan – Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri, Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları, İstanbul, 2002, s. 250.

ikinci önemli kisi ve Kral Zahir Sah'ın amcası olan Savunma Bakanı görevindeki Sah Mahmud Han'ın ziyareti gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Sah Mahmud Han da resmi ziyaretler çerçevesinde Cumhurbaskanı Mustafa Kemal Atatürk de dâhil olmak üzere birçok görüşme gerçekleştirmiştir. İngiliz istihbarat raporlarından anlaşıldığına göre, Afgan Savunma Bakanı Sah Mahmud Han ziyareti esnasında Türkiye'den askerî heyet gönderilmesini istemiş ve bu istek geçmiş tecrübeler de dikkate alınarak Türkiye tarafından pek olumlu karşılanmamıştır. Aynı kaynaklara göre Türkiye, heyet yerine jest olsun diye Afganistan Harp Okulu öğrencilerini yetistirmek için askerî öğretmen gönderilmesini kararlaştırmıştır.⁵² Kısa sürede hızla gelisen iki ülke arasındaki ilişkiler 1930'ların ortalarından itibaren artık bölgesel bir işbirliği yolunda hızla ilerlemektedir. O tarihe gelene kadar her iki ülke de hem içeride hem de dışarıda bir takım önemli gelişmeler yaşamıştı. 1930'ların dünya siyasi ortamı ülkeleri dışsal sorunları da hızla çözüme kavusturmaya zorlamaktadır. Bu çerçevede Türkiye, İran ile sınır sorununu çözerek ilişkilerini daha da normalleştirdiği gibi, aynı şekilde Afganistan da İran'la süren sınır anlaşmazlığını Türkiye'nin hakemliğinde halletmiştir. Artık bölge ülkeleri kendi aralarındaki sorunları çözüme kavuşturarak muhtemel bir paktın yolunu açmaktadır. Irak da bu dönemde bağımsız bir devlet olarak sahneye çıkmış; Türkiye, İran ve Afganistan'dan sonra bölgede dördüncü bir aktör olarak, şekillenen bu paktta önemli bir görev alacaktır. Daha sonra aynı şekilde Irak da İran'la yaşadığı sınır sorununda bir uzlaşıya varmıştır.

1930'ların ortasında İtalya'nın Habesistan'ı işgaliyle birlikte, yaklaşan büyük savaşın ilk sinyalleri dünya kamuoyuna verilmiş oluyordu. Ancak dünya devletlerinin bu gelişmelere tepkisi pek de beklenildiği gibi olmayacaktır. Türkiye daha önce, bölgesel güvenlik tedbiri olarak Balkan Devletleri ile karşılıklı antlaşmalar sonucunda Balkan Antantını oluşturmaya basarmıştı. Şimdi ise, Avrupa, Asya ve Afrika coğrafyasında yayılma amacı güden revizyonist devletlerin niyetleri belirgin bir durum alınca, özellikle İtalya'nın oluşturduğu tehlikeye karşı Doğu'da bir işbirliği için ilk önce Türkiye, İran ve Irak 2 Ekim 1935 yılında Cenevre'de üçlü bir antlaşma meydana getirdi. Daha sonra bu antlaşmaya, anlaşıldığına göre Afganlı Bakanların Türkiye'deki görüşmeleri sonucunda Afganistan da katılmıştır. Üzerinde daha önceden anlaşılan, ancak ilgili devletlerin kendi aralarındaki sorunları çözmesinin beklenmesi nedeniyle

⁵² B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 329.

bekletilen Paktın imzalanması, ancak 8 Temmuz 1937 yılında olmuştur. Sonunda dört devletin Dışisleri Bakanlarının katılımıyla İran'ın Sadabat Sarayında antlaşma imzalanmıştır. Pakt imzalandığı günlerde, “Dörtlü Sark Antlaşması”, “Doğu Antantı”, “Yakın Sark Paktı”, “Asya Paktı” gibi adlarla da anılmış olmasına karşın, imzalandığı sarayın ismini alarak “Sadabat Paktı” olarak tarihe geçmiştir.⁵³ On maddeden oluşan paktın birinci maddesi “İçişlerine karışmama”; ikincisi maddesi “Sınırların dokunulmazlığına saygı”; üçüncü maddesi “Dayanısmalar yapılması”; dört ve besinci maddeleri “Saldırmazlık”; altıncı maddesi “Bir üçüncü devlete karşı saldırıya geçmemek”; yedinci maddesi “Birbirlerine karşı kısırtma ve gizli örgütlere olanak bırakmamak”, sekizinci maddesi “Anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümü”; dokuzuncu maddesi “Antlaşmanın Milletler Cemiyeti yasasıyla uyum içinde olduğunu” belirtmiştir.⁵⁴ Pakt TBMM’de 14 Ocak 1938 tarihinde onaylanmış; öbür bağıtlı devletlerin onay işlemlerini tamamlamalarıyla birlikte 25 Haziran 1938 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Soysal’ın da belirttiği gibi; içerikleri farklı da olsa Balkan Antantı ile Sadabat Paktı, Türkiye’nin Batı ile Doğu arasında bir “barıs köprüsü” olmak isteğinin de ilk somut göstergesidir.

Sadabat Paktı, iki dünya savaşı arasında, Ortadoğu’da barış ve güvenliği güçlendirmek amacıyla yapılmış bir bağıttır. Girişim, üye devletlerinin kendilerinden gelmiştir. Bu bir savunma paktı değil Türkiye, Irak, İran ve Afganistan’ın birbirine karşı saldırıda ve kışkırtmalarda kaçınmak ve bölgede barışı korumak üzere aralarında dayanışmalar yapılması temeline dayalı bölgesel bir siyasal işbirliği sistemidir.⁵⁵ Tahran’da Pakt ile ilgili birer kısa konuşma yapan dışisleri bakanlarından Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüstü Aras’ın nispeten uzun konuşması dikkat çekicidir. Rüstü Aras’ın: “...Muhteviyatı itibarıyla bu pakt, Milletler Cemiyeti Paktının derpis ettiği muntakavi paktların en basitidir... Fakat psikolojik bakımdan bu pakt, nazarlarımızda büyük bir kıymet iktisap etmekte ve tükenmez bir memnuniyet membaı olmaktadır...” diyerek, Paktın gücünden çok manevi anlamına vurgu yaptığını söylemek mümkün. Zaten pakt gerçekte bir ittifak antlaşması olmayıp, saldırmazlık ve iyi komsuluk paktıdır.⁵⁶ Konuşmasının devamında da sık sık “sulh”den bahseden Aras, Türk Dış Politikasının

⁵³ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 337.

⁵⁴ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945) (Cilt I) (2.Baskı)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s. 581.

⁵⁵ M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 162.

⁵⁶ Soysal, a.g.e. , s. 582.

ilke ve amaçlarından birini de bölgesel bir işbirliğinin içine ortak payda olarak yerleştirmiş oluyordu. Ayrıca, imzalanan bu Pakt hem Türkiye’de hem de yabancı basında büyük bir ilgi görmüştür. Özellikle bu konuda Yugoslavya’da yayınlanan bir gazetede çıkan bir yazıdaki şu ifadeler ilginçtir: ”...Yakın Asya milletleri arasında kendi reformları ile en bas rolü oynayan ve bu sütunumuzda birçok defa tebarüz ettirdiğimiz Kemal’in Türkiye’si, bu defa da, sulhun bozulmaması ve hudutların değişmemesini ifade eden ve ta Orta Asya’ya kadar dayanan kuvvetli bir mihverin ideolojisine elebasılık etmiştir.” Yine Bulgar basınında yer alan bir yorumda şu ifadeler dikkat çekicidir: “...Türk diplomasisinin faaliyet çemberi günden güne genişlemektedir... Türkiye barıs ve güvenlik davasında faal bir mevki ve yüksek bir prestij kazanmaya muvaffak olmuştur... Barıs davasına olan inancı sayesinde Türkiye son zamanlarda Boğazlar ve İskenderun (Hatay) gibi enternasyonal iki mühim meseleyi halletmiş bulunmaktadır...”, “...Yeni pakt, şüphe yoktur ki, faal Türk diplomasisinin elinde Kemalist Türkiye’nin enternasyonal prestijini kuvvetlendirmek için yeni bir koz olacaktır...”1938 yılına girilirken iki ülke arasındaki ilişkiler artık iyice köklesmiş bulunuyordu.⁵⁷

Sadabad Paktı’nın yürürlüğe girmesinden sonra imzacı devlet başkanları tarafından karşılıklı tebrik mesajları gönderilmiştir. Bu arada Afganistan Şahı Muhammet Zahir ATATÜRK’e gönderdiği telgrafta şu samimi ifadelere yer vermiştir:

“Ekselans Kemal ATATÜRK,

Türkiye Cumhuriyeti Reisi, Ankara

Dört kardeş ve dost memleketlerimiz arasında imzalanan Sadabad misakı münasebetleriyle siz ekselanslarına en hararetle tebriklerimi arza müsaraat ediyorum. Sadabad misakının bizim dört memleketimizin tesanüt ve kardeşliği ve sulhun muhafazası için en müessir bir amir olacağına kaniim. Bu fırsattan istifade ederek siz ekselanslarının şahsi saadeti ve Türkiye’nin refah ve istikbali için en samimi temennilerimi arz ederim. Afgan Padişahı Muhammet Zahir”

---

⁵⁷ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 345.

Afganistan Şahı Muhammet Zahir'in bu telgrafına ATATÜRK şu cevabı vermiştir:

“Afganistan Padişahı Majeste Muhammet Zahir Han, Kabil

Sadabad misakinin imzası münasebetiyle göndermek lütfunda bulundukları telgrafı büyük bir memnuniyetle aldım. Dört kardeş millet arsında mevcut en sıkı dostluk rabitalarını bir kat daha teyit ederek cihan sulhünün esaslı devletlerinden birisini teşkil eden bu mühim eserin milletlerimizin barış severliği sayesinde meydana gelmiş olması hepimiz için iftiharı mucip bir hadisedir. Sadabad Misakinin milletlerimize kutlu olmasını temenni ederken bu hayırlı vesile ile zat-ı hümayunlarının sıhhat ve saadetini ve kardeş Afganistan'ın refah ve ikbalini yürekten dilemekle bahtıyarım. Kemal ATATÜRK”⁵⁸

Sadabat Paktı, çağdaş tarihte Ortadoğu devletleri arasında yapılan çok taraflı bölgesel ilk bağittir. Böyle bir pakt için girişim bölge devletlerinin kendilerinden gelmiştir. Türkiye açısından barışçı dış politikasını ve ülkenin etrafından dostluk çemberi kurmak istediğini yansıtıyordu. Türkiye'nin girişimi üzerine sıkı komşuluk bağlarından güç alarak gerçekleştirilen Pakt, kuşkusuz 1934 Balkan Paktı gibi bir ittifak antlaşması değildi; ama Ortadoğu bölgesinde olası bir saldırcıya karşı caydırıcı etki yapabilecek nitelikte idi. İçerikleri farklı da olsa, Balkan Paktı ile Sadabat Paktı Türkiye'nin batı ile doğu arasında bir barış köprüsü olmak misyonunun da ilk göstergesidir. Şunu da ayrıca belirtelim ki, Türkiye için iki dünya savaşı arası dönemde başlıca tehdidin İtalya'dan geldiği izlenimi vardı. Türkiye özellikle böyle bir tehdidi göz önünde bulundurarak Avrupa da dostluk ve ittifak ilişkilerini geliştirirken bir de Sadabat Paktını yapması, Doğu sınırlarının güvence altına almasında avantaj sağlamıştır.⁵⁹ Burada hakikat olan bir husus vardı ki, o da Türkiye'nin Ortadoğu'da Almanya ve İtalya'nın hissedilen faşist tehdidi ile Sovyetlerin güneye doğru yayılmasını güçleştirecek bir ortam hazırlanması idi. Atatürk önderliğindeki Türkiye, Balkan Antantı'ndan sonra Sadabat Paktı'nı kurarak güneyde vuku bulacak bir Sovyet yayılmasına karşı Orta Asya'dan Balkanlara kadar uzanan bir emniyet hattı vücuda

⁵⁸ Oğuz, a.g.e. , s. 64.

⁵⁹ Broxup, a.g.e. , s. 2.

getirmişti. Nitekim İkinci dünya harbi esnasında Sovyetlerin bu pakt ülkelerine karşı takip ettiği politika bunun en açık delili olmuştur.

Afganistan, İkinci dünya harbi başlar başlamaz tıpkı Türkiye'nin yaptığı gibi savaşlardan hiçbir tarafa yaklaşmadan ilan ettiği tarafsızlık politikasından ayrılmamıştır. İkinci dünya harbinin sona ermesi pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye ile Afganistan'da da büyük değişikliklere sebep olmuştur. Atatürk'ün 1938'de vefatından sonra Türkiye'yi idare eden lider kadrosu, harp yıllarının yarattığı sıkıntıları ve tehlikeleri başarıyla bertaraf etmesine rağmen harbin sonunda Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalmaktan kurtulamamıştır. Her ne kadar Türkiye bu Sovyet tehdidini Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımı ile gidermeyi başarmış ise de, harp sonrasının yarattığı yeni şartlar dolayısıyla diğer dost memleketlerle ve bu arada Afganistan ile münasebetlerinde bazı değişiklikler yapmak mecburiyetinde kalmıştır.

Türkiye cephesinde vuku bulan bu değişiklikler, uzun zamandan beri Türk desteğinde olan ve dış münasebetlerini ona göre ayarlayan Afganistan'ı içeride pek çok dertlerle baş başa bırakırken dışarıda yeniden ve tam manasıyla yalnız kalmasına sebep olmuştur.⁶⁰

3.3. Türkiye'den Afganistan'a Yapılan Yardımlar (1919-1938)

İki ülke arasındaki ilişkiler bu dönemde sürekli bir gelişme göstermiştir. Yirmi yıllık sürede Afganistan'da krallar, hanedanlar ve hükümetler değişse de, Türkiye'nin Afganistan'a olan ilgisi, kardeşlik ve dostluk politikası değişmemiştir. Aynı şekilde Afganlı yöneticiler kendi içlerindeki sorunlara rağmen Atatürk Türkiye'si'ne inançlarını kaybetmemiş, sürekli güvenmiş ve samimi olarak bağlanmıştır.

Afganistan genel hatlarıyla kabile toplumu olduğu için Batı tarzı bir modernleşme XX. yüzyıla kadar neredeyse hiç olmamıştır. Olanlar da sadece biraz yönetsel biraz da askerî alanda olmuş ve yüzeysel kalmıştır. Afganistan'a yapılan yardımlar eğitim, kültür, askeri, sağlık, ekonomi ve imar alanlarında görülmektedir.

---

⁶⁰ M. Saray, **Afganistan ve Türkler**, s. 180; Oğuz, a.g.e. , s. 64.

3.3.1. Eğitim ve Kültür Alanında Yapılan Yardımlar

Afganistan'ın ihtiyaç duyduğu eğitim ve kültür alanındaki yenilesme çabalarında iki yöntemi takip ettiği görülüyor. Biri, yabancı heyetlerin ülkeye gelerek eğitim ve kültürel alanda çalışmaları; diğeryse, öğrencilerin yurtdışına gönderilerek orada eğitilmesi şeklinde olmaktadır. Batılı devletlerden İtalya, Almanya ve Fransa'nın da bu dönemde çeşitli sahalarda faaliyet gösterdiği görülmektedir. Türkiye'nin de Afganistan'a bu konudaki yardımları yukarıda bahsedilen çerçevede gerçekleşmiştir. Yani bir taraftan Afganlı öğrenciler Türkiye'ye gelerek/getirilerek eğitim görürken, diğer taraftan da Türkiye'den uzman personel Afganistan'a gönderilerek yerinde eğitim verilmiştir. Bu eğitim ve öğretim faaliyetlerinin içinde askerî öğrenciler ve askerî personelin eğitimi ön sıralarda yer almaktadır.

Afganlı öğrencilerin ilk defa ne zaman Türkiye'de eğitildiğine dair kesin bir yazılı belge tespit edilememiştir. Buna karşın, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri kayıtları incelendiğinde, Afganistan'ın Türkiye'de eğitilmek üzere Afganlı subayları ilk defa olarak 1926 yılı ortasında gönderdiği anlaşıyor. Bu ilk kafilede sekiz yüzbaşı ve yedi teğmen bulunmaktadır. Çıkarılan bir kararnameyle Afganlı bu subaylara maaş ve ödenek bağlanmıştır. Yine aynı yıl içinde otuz subayın daha geldiğini gösteren ve Millî Savunma Bakanlığı Bütçesinden kendilerine ödeme yapılmasını içeren bir belge bulunmaktadır. Bir yıl sonra da, yani 1927 yılında on bir kişilik bir başka subay grubunun yine Türkiye'ye eğitim için geldiği görülmektedir. Yine 1929 yılında beş Afganlı subayın eğitimi boyunca Savunma Bakanlığı Bütçesinden maaşlarını almasına dair bir kararname göze çarpmaktadır. Bu bes Afganlı subayın, Mahmut Tarzi'nin esi ve Emanullah Han'ın kayınvalidesi Resmiye Hanım ile birlikte, 1928 sonunda başlayan büyük isyan nedeniyle ülkeyi terk ettikleri anlaşılmaktadır. Afganistan yine 1930 yılında altı subayı eğitim için Türkiye'ye göndermiştir. Diğer yıllarda sırasıyla: 1933 yılında iki subay, 1938 yılında on bes subayın eğitim için geldiği anlaşılmaktadır. İngiliz raporlarında ise Afganistan'dan Türkiye'ye 1938 yılında otuz sekiz askerî öğrencinin geldiği belirtilmektedir.⁶¹

⁶¹ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 345, s. 378.

Yine bu dönemde bir Afganlı subayın ülkesindeki karışıklıklar nedeniyle ülkesine dönmeyip, müracaatı üzerine Türk Ordusunda görevlendirilmesine karar verilmiştir. Teğmen rütbesiyle 1926 yılında geldiği anlaşılan ve Mehmet Asgar isimindeki bu Afganlı subay, 5 Mayıs 1936 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile Türk vatandaşlığına geçirilerek orduda görev almaya başlamıştır. Bir başka arşiv belgesinde on bir Afganlı subayın Türkiye'ye iltica ettiği görülmektedir. Askerî öğrencilerden başka sivil öğrencilerin de Türkiye'de eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Bu öğrenciler genelde lise tahsilinden başlayıp üniversite eğitimini de alacak şekilde uzun bir eğitim sürecinden geçirilmektedir. Bunda muhtemelen Afganistan'da henüz tam anlamıyla bir üniversitenin ve yeterli lisenin olmaması etken olmuş olabilir. 1928 yılında Cumhuriyet gazetesinde çıkan bir habere göre Afganistan'dan on öğrenci lise eğitimi için İzmir Erkek Lisesine, altı öğrenci de Manisa'da bir ortaokula gönderilmiştir. Türkiye'de lise öğrenimini tamamlayan bu öğrenciler daha sonra hukuk, tıp, ziraat, siyasal bilgiler ve harp okulu gibi temel branşlarda eğitim görmeye devam etmiştir. 1934 yılında yüzden fazla Afganlı öğrenci Türkiye'de eğitim görüyordu.⁶²

Afganlı öğrencilerin Türkiye'de eğitim görmesiyle ilgili tarih içindeki belki de en dikkat çekici gelişme, 1928 yılında Kral Emanullah Han'ın Türkiye'ye eğitim için gönderdiği kız öğrenciler olacaktır⁸⁰⁰. Türkiye'nin Kabil Büyükelçisi Memduh Sevket Esendal'ın Afganistan'daki bir takım faaliyetleri de dikkat çekicidir.⁶³ Anlaşıldığına göre, Türkistan'dan seçilen bir takım Türk kökenli öğrencilerin Türkiye'ye gönderilmesi gibi bir göreve de sahip olan Esendal, 1936 yılında üç kardes olan Afife, İbrahim ve Enver Altay'ı bu çerçevede Türkiye'ye göndermiştir. Gönderilen bu öğrencilerle Mustafa Kemal Pasa'nın bizzat kendi görevlendirdiği Prof.Dr. Abdülkadir İnan Bey ilgilenmiştir. Mustafa Kemal Pasa kendisi de bu öğrencilerle temaslarında sık sık onların kendi lehçeleriyle anasmaya çalışmıştır. Bu şekilde gönderilen öğrencilerden biri olan Emekli General M.Rıza Bekin'in anlattığına göre; Büyükelçi M.Sevket Esendal Afganistan'da kendisiyle görüştüğü zamanlarda Uygurca dilindeki okuyamadığı yazıları ona sorarmıs. M.Sevket Esendal Atatürk'ün emriyle, bu bölgeden seçtiği öğrencileri Türkiye'ye göndermeye devam etmiştir.⁶⁴ Bu ayrıntı, Atatürk'ün ve dolayısıyla Türkiye'nin Afganistan üzerinden Orta Asya Türkleri ile de irtibatı

⁶² Özgiray, a.g.e. , s. 1127.

⁶³ Ewans, a.g.e. , s. 99.

⁶⁴ M. Saray, **Afganistan ve Türkler (2. Baskı)**, s. 210.

sürdürdüğünü ve onlara karşı ilgisini, SSCB'ye rağmen hiç kaybetmediğini açıkça göstermektedir.

Afganistan'ın eğitim ve kültürel alanda kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla Türkiye'nin takip ettiği bir diğer uygulama, Afganlıların ihtiyaç duyduğu personeli bizzat bu görevler için seçip atamak olmuştur. Bu konuda da ilk uygulama 1926 yılında Afganistan'da açılan subay okulu (Harp Okulu) için Türkiye'den öğretmen subay göndermek olmuştur. Daha sonraları Türkiye'den Afganistan'a gönderilen subayların özlük haklarını düzenleyen bir kanun tasarısının TBMM'ne sunulduğu görülmektedir. Anlaşıldığına göre 1929 yılında sunulan bu ilk kanun teklifi Meclisten geçmemiş; aynı şekilde 1932 yılında tekrar Meclise sunulmuştur.⁶⁵ Muhtemelen bu olumsuz gelişmede, Afganistan'da o dönem yaşanan karmasa ve iki ülke arasındaki ilişkilerde bir belirsizlik durumu etkili olmuş olabilir. İlk eğitimcilerin gönderilmesinden sonra, uzun bir süre Afganistan'a yeni eğitici subay gönderilmediği arşiv kayıtlarına göre değerlendirilmektedir.

Daha sonra ise Afganistan'ın Türkiye'den Kabil Büyükelçiliği vasıtasıyla eğitim için subay istediği görülmektedir. Bu istekte bir öğretmen subay ile bir süvari subayı dile getirilmektedir. Afganlıların bu isteğiyle ilgili Türkiye'nin Kabil Büyükelçisi Memduh Sevkett Esendal'ın gönderdiği yazıda dikkat çeken önemli birkaç husus vardır. Yazıdan anlaşıldığına göre Afganistan, Harp Okulu ve Tıbbiyeye yalnızca Türk eğitimcileri kabul etmeyi düşünmektedir. Bu bağlamda da eğitimci subayları Türkiye'den istemektedir. Bir başka husus; Türkiye'nin Afgan ordusuyla doğrudan ilgilenmesi yerine Harp okulunda öğretmen görevlendirilmesi yönünde Büyükelçinin görüş ve düşünce belirtmesidir. Gerçekten de Türkiye'nin Afgan ordusunu doğrudan eğitmek yerine, lider personeli eğitmesi çok daha uygulanır bir politika olmuştur. Bir yıl sonra da on bir Türk subayı Afganistan Harp Okulu için görevlendirilmiştir. Afganistan'ın tıp eğitiminde Türkiye'nin çok büyük bir katkısının ve emeğinin olduğu bilinmektedir. Kabil Üniversitesi Tıp Fakültesi için Türkiye'den birçok doktor görevlendirilmiştir. Bu bağlamda İstanbul'dan Abdurrahman Derman isminde bir doktorun Kabil Tıp Fakültesine öğretmen olarak atandığı görülmektedir. Yine aynı yıl

---

⁶⁵ Esin Dayı, "Atatürk ve Türk Dünyası", **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi (Cilt I) (Bildiriler)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 545.

içinde aynı fakülteye İstanbul Tıp Fakültesinden Kimya Doçenti Dr. Saip Atademir ve Samsun Adli Tabibi Dr. Sakir Tural görevlendirilmiştir. Atatürk'ün son dönemleri olan 1938 yılı içinde de Türkiye'den doktor eğitimcilerin Afganistan'a gönderilmeye devam ettiği görülmektedir. Yine Kabil Üniversitesine, Ankara Numune Hastanesinden Operatör Dr. Faruk İlhan ile dâhiliye doktoru Adnan Atam Afganistan Hükümetinin isteği üzerine görevlendirilmiştir. Doktordan başka diğer alanlarda da Türkiye'den eğitici gönderilmiştir. Bir başka kaynakta, 1938 yılında Kabil Büyükelçiliğine görevlendirilen Fahri Pasa ile birlikte bir grup eğitimci ve subayın gittiği görülmektedir. Yine aynı yıl Kabil öğretmen okuluna biri müdür olmak üzere üç öğretmen görevlendirilmiştir. Ayrıca bir Türk tarihçisi 1933 yılında Afganistan'a gönderilmiştir.⁶⁶

Kabil Büyükelçiliğinin 1937 yılı içinde gönderdiği bir rapor Afganistan'da resmi olarak görev yapan Türklerin listesini vermektedir.⁶⁷ Rapora göre toplam 38 kişi içinde; 12 subay ve 17 doktor önemli bir miktarı oluşturmaktadır. Bu kişilerin aileleriyle birlikte toplamı yüz yedi kişiye ulaşmaktadır. Aynı raporu dikkatli incelediğimizde Büyükelçi Esendal; Afganistan'da Türkiye'nin askerî alandaki yardımlarının düzenli ve sistemli olması nedeniyle diğer alanlara göre çok daha iyi durumda olduğunu söylüyor.

Ancak Büyükelçi Esendal diğer işlerin de en az askerî konular kadar önem verilmesi gereken konular olduğu şeklinde görüş bildiriyor. Büyükelçi; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının çabalarının da iyi yönde olduğunu söylüyor. Aynı raporda, Afganistan Harp Okulu'nda Kral tarafından yalnızca Türkçe'nin yabancı dil olarak okutturulduğu anlaşılmaktadır. Dikkat çekici bir başka nokta da, Afganistan'da Pestu dilinin Farsça'nın yerini alana kadar Türkçe'nin yardımcı dil olarak düşünülmesidir. Bu yönde Büyükelçi Esendal'ın önemli çabaları olduğunu söylemek mümkündür. Büyükelçi aynı raporda, Afganlıların Latin harflerine bile geçme yönünde çalışmaları olduğunu söylüyor. Raporda yine Kabil'de açılacak olan Öğretmen ve Siyasal Bilgiler Okulu'nun Türkiye tarafından ele alınmasını önemle vurgulamaktadır. Gerçekten de Siyasal Bilgiler Fakültesinin kurulması 1936 yılında Hukuk Müsaviri olarak giden Mehmet Ali Dağpınar vasıtasıyla olacaktır.⁶⁸ Afganlı genç nesillerin eğitiminde Türkiye'nin katkısı 1930'ların ortalarından itibaren hızla artarak devam etmiştir.

⁶⁶ Özgiray, a.g.e. , s. 1127.

⁶⁷ BCA, T: 29. 12. 1937, F. K: 30. 10. 0. 0. , Y. N: 258. 733. 26.

⁶⁸ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 372-378.

Özellikle bu dönemde, Afganistan’a doğrudan eğitici gönderilmesi sisteminin daha yaygın olarak uygulandığını söylemek mümkündür. İngiliz istihbarat raporları da bu durumu doğrulamakta; 1937 yılında iki ülke ilişkilerinin çok samimi olduğu ve bir miktar Türk askerî öğretmeninin Afganistan Askerî Kolejinde görev yapmak için Afganistan’a gönderildiğini belirtilmektedir.⁶⁹ Ayrıca Kabil’de açılmış olan İhtiyati Zabitan Mektebinde öğretmen olarak görev yapmak üzere beş subayın Türkiye’den rütbeleri bildirilmemek ve sefarete mensup olmak şartıyla gönderilmesi kabul edilmiştir.⁷⁰

3.3.2. Diğer Alanlarda Yapılan Yardımlar (Askerî, Sağlık, Ekonomi, İmar vb.)

Türkiye’nin Afganistan’a olan yardımları eğitim ve kültür alanında olduğu gibi diğer alanlarda da imkânlar dâhilinde yapılmaya çalışılmıştır. Aslında bu teknik yardımlar eğitim ve kültür alanında yapılan yardımları tamamlayan bir unsur olması nedeniyle önem arz etmektedir.

O nedenle teknik yardım olarak dikkate alabileceğimiz Kabil’de ilk tıp fakültesinin 1932 yılında Türkiye’nin yardım ve desteğiyle ⁷¹ açılması, sonrasında Türkiye’nin sağlık alanındaki bütün yardımları için bir altyapı olusturacaktır. Türkiye gönderdiği doktorlar vasıtasıyla, Afganistan’da tam tesekküllü hastaneler, kimya laboratuvarları, tıp okulları, bakteriyoloji tesisleri ve en sonunda tıp fakültesi kurmuştur.⁷²

Afganistan’a tıp eğitimi vermek için eğitici personel görevlendirildiği gibi, doğrudan hastanelerde çalışacak doktorlar da gönderilmiştir. Başbakanlık Devlet Arşivlerinin kayıtları dikkatle incelendiğinde, bu konuda resmi olarak görevlendirilen personele ait bilgiler görülmektedir. İlk görevlendirmenin 1927 yılı içinde yapıldığını; Operatör Doktor Rıfkı, Bakteriyolog Doktor Rebi Hikmet ve göz doktoru Fuat Bey’in görevlendirildiği görülmektedir. Akıl ve Sinir Hastalıkları uzmanı olarak Doktor Nevzat

⁶⁹ Özgiray, a.g.e. , s. 1130.

⁷⁰ BCA, S. 4333, F K: 30. 18. 1. 1, YN: 21. 69. 16.

⁷¹ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 378.

⁷² M. A. Fuat Dağpınar, “*Türk-Afgan Kültür İşbirliği*”, **Meydan Dergisi**, 1982, S. 609-91, s. 40-43. , aktaran Korkmaz, a.g.e. , s. 41.

Esref 1934 yılı sonunda görevlendirilmiştir. Yine 1937 yılında Nuri Kamil doktor olarak Afganistan'a görevlendirilmiştir. Aynı yıl Kandahar Devlet Hastanesi Bastabipliğine Gaziantep Devlet Hastanesi Dâhiliye Uzmanı Doktor Tahsin Tolga görevlendirilmiştir. Ertesi yıl, yani 1938 yılında Afganistan'ın Kandahar, Herat, Mezari Serif vilayetleri hastaneleri bastabipliği ile bulasıcı hastalıklarla mücadele için dört doktor görevlendirilmiştir. Yine aynı yıl içinde Doktor Yakup ÇELEBİ Afganistan'a görevlendirilmiştir. Doktorların haricinde diğer alanlarda da Afganistan'ın ihtiyaç belirtmesi neticesinde Türkiye'den görevlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Bu tür bir görevlendirmenin ilk defa 1926 yılında yapıldığı ve hukuk danışmanı olarak Mehmet Cevad AÇIKALIN Bey'in görevlendirildiği anlaşıyor. Daha sonra Afganistan Hukuk Danışmanlığına, Türkiye Askerî Temyiz Mahkemesi Müddei-yi Umumisi (savcı) Rıfat Bey üç seneliğine tayin edilmiştir.⁷³ Yine Hukuk Danışmanı olarak Devlet Surası (Danıştay) üyesi Kemal Atıf Bey 1932 yılı sonlarında görevlendirilmiştir. Son olarak Mehmet Ali DAĞPINAR'ın Hukuk Danışmanı olarak Afganistan'a gittiği ve kendisinin orada çok önemli katkılarının olduğu görülmektedir.⁷⁴ Türkiye'nin Afganistan'a askerî alanda teknik katkısı (öğretmen subay gönderilmesi dışında) diğer konulara göre hem daha eskidir hem de Büyükelçi ESENDAL'ın raporunda da söylediği gibi daha sistematiktir.

Cemal Pasa'nın çabalarını da bu çerçevede değerlendirdiğimizde bu katkıyı ilişkilerin başlangıcına kadar götürmek mümkündür. Daha sonra Afgan Kralı Emanullah Han da ordunun modernleşmesi konusunda Türk subaylarının görüşlerine başvurmuştur. Türkiye'nin bu konudaki en büyük yardım ve fedakârlığı Emanullah Han'ın isteği üzerine 1928 yılında geniş yetkilerle donatılmış Kazım ORBAY Pasa ve heyetidir.⁷⁵ Bu heyetin isyanın ortasında Afganistan'a ulaşmış olması ve Emanullah Han'ın tahtı beklenenden erken terk etmesi nedeniyle, katkısı planlandığı gibi olmamıştır. Daha sonra Türkiye'den bu şekilde bir heyet gönderilmediği görülmektedir. Askerî malzeme olarak Türkiye'nin Afganistan'a önemli bir katkısının olmadığı görülmektedir. Çünkü Türkiye'nin de savunma sanayi bu dönemde daha yeni yeni kurulma aşamasındadır; bu desteği sağlayacak seviyeye erismemistir. Diğer alanlara baktığımızda; Afganistan'ın 1935 yılında Kabil Büyükelçiliği vasıtasıyla Türkiye'den

⁷³ Özgiray, a.g.e. , s. 1126.

⁷⁴ B. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s. 372-378.

⁷⁵ Fraser-Tytler, a.g.e. , s. 206.

bir maden mühendisi istemesine karşın, Türkiye'nin bu isteği karşılayamadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin Afganistan'a ekonomik anlamda kendi olanaklarının da kısıtlı olması nedeniyle görünürde bir yardımı olamamıştır. Ancak bireysel bir takım girişimlerle Afganistan'da tütün, konserve, zeytinyağı, sabun gibi malları Türkiye'den götürüp satma çabaları görülmektedir.

Yine Türkiye ile Afganistan arasında iyi dostluk ilişkileri çerçevesinde Türkiye'nin Afganistan'a kasatura, iki bin İngiliz piyade tüfeği, dört makineli tüfek ve beş yüz bin fişek vermesi karara bağlanmıştır.⁷⁶ (Bknz.: Belge-7) Bu dostça ortamda, 25 Mayıs 1928 tarihli Türkiye ve Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın on yıllık süresinin bitmek üzere olması nedeniyle, 31 Aralık 1937 tarihinde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüstü Aras ile Ankara'daki Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han antlaşmanın bir on yıl daha uzatılmasını içeren bir protokolü imzalamıştır. Dışişleri Bakanı Aras'ın TBMM'de yaptığı bir konuşmanın ardından da antlaşma 22 Mayıs 1938 tarihinde onaylanmıştır.⁷⁷

3.3.3. Diğer Ülkeler Tarafından Yapılan Yardımlar

Afganistan modernleşme çabalarında ve ekonomik yardımlarda Türkiye'den başka Batılı büyük devletlerden de destek almaya çalışmıştır. Ancak Batılı devletler arasında doğu ve güney komsusu İngiltere ile kuzey komsusu SSCB yer alamamıştır.⁷⁸ Bunun sebebi normal olarak; Afganistan'ın takip ettiği tarafsızlık politikası sonucu bu devletlerden uzak durmasıdır. O nedenle bu ülkelerin bosluğunu 1920'lerden itibaren Fransa, İtalya ve Almanya doldurmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi Türkiye diğer bütün ülkelere kıyasla çok daha fazla ayrıcalığa sahip bir ülke konumunda idi. Kabil Büyükelçiliğinin 1932 yılında gönderdiği bir rapor, yabancı devletlerin Afganistan'da etkinliğini açıkça göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Raporda yabancı uzmanların sayısının Emanullah Han dönemine göre daha fazla olduğu

⁷⁶ BCA, S: 4333, FK: 30. 18. 1. 1, YN: 21. 69. 16.

⁷⁷ B. Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, s. 383-384.

⁷⁸ Angelo Rasanayagam, *Afghanistan: A Modern History: Monarchy, Despotism or Democracy? The Problems of Governance in The Muslim Tradition (Second Edition)*, I. B. Tauris Ltd. , London-New York, 2005.

bilgisi de not olarak dslmstr. Mevcut yabancı uzmanların sayı ve görev alanları genel hatlarıyla Ŗu sekildedir:

- Almanlar: 8 ğretmen (biri Avusturyalı), Ticaret Bakanlığında esitli Mesleklerde 8 uzman, 1 Harp Okulunda piyade eğitimi uzmanı, 1 posta danışmanı, 1 hasta bakıcı ve 3 serbest çalışan doktor.
- Fransızlar: 6 ğretmen.
- İtalyanlar: Harp Okulunda görevli olan 3 kisi, Ticaret Bakanlığında 1 kisi.
- Japonlar: Harp Okulunda ğretmen olan 1 kisi.
- Hintliler (Muhtemelen bugünkü Pakistanlılar): 4 doktor, 1 ğretmen.
- Mısırlılar: 1 ğretmen.
- İşvireliler: 1 hasta bakıcı.
- İranlılar: Elilikte görevli ve serbest çalışan 1 doktor.
- Türkler: 1 subay, 4 doktor⁸⁴⁴, 1 ebedir.

Raporda ayrıca otuz Alman daha getirtileceği, bunlardan birisinin de subay olacağı belirtilmektedir. Serbest alışanlar hariç diğer hepsi Afgan hükümetinden maas almaktadırlar. Bu rapor sağlık ve askerî konuların Türklerin elinde, eğitim sisteminin Alman ve Fransızların etkisinde, ticaretin ise yine Almanların etkisi altında olduğunu göstermektedir.

Gerçekten Türkiye'nin Kabil Büyükelçiliğinin değisik zamanlarda gönderdiği raporlardan anlasıldığına göre, Türkiye ile Almanya arasında Afganistan'da bir etkinlik kurma mücadelesinin olduğu ortadadır. Bu konuda Kabil Büyükelçiliğinin bir baska raporu Türkiye'nin etkin olduğu sahalarda Almanların açıkça gözü olduğunu göstermektedir. Rapor, Türkiye'den Afganistan'a doktor gönderilmesi konusunda yasanan sıkıntılarını da ortaya koymakta, Almanların Kralın zel doktorluğu basta olmak üzere sağlık faaliyetini tümden ele geçirmeyi amaçladığını göstermektedir. Büyükelçi raporda kendi görüşünü de bildirdikten sonra; askerî konularda olduğu gibi sağlık alanında da iki ülke arasında bir düzenleme yapılmasının ştn ısrarla çiziyor. Raporda bir baska dikkat çekici nokta; Türkiye'den giden kültür elçilerinin maddi yönden azımsanmayacak bir getirisinin olduğu ve bunun Batılı devletlere kaptırılmaması yönündeki Büyükelçinin vurgusudur. Bu dolaylı kazancı Türkiye'nin kültür

faaliyetlerinin bir amacı olmaktan ziyade, onun sonucu olarak görmek Atatürk'ün Afganistan politikası açısından daha gerçekçi bir yaklaşımdır.

Türkiye'nin Kabil Büyükelçisi Memduh Sevkett Esendal'ın 1938 yılında Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir başka rapor içerdiği önemli bilgilerle hem Türkiye'nin Afganistan'da kültürel alanda ulaştığı seviyeyi tüm açıklığıyla ortaya koymakta, hem de Almanya ile olan rekabetin artarak devam ettiğini bir kez daha göstermektedir.⁷⁹ Rapor, yukarıda da değinildiği gibi Almanların çeşitli vasıtaları kullanarak bayındırlık alanında olduğu gibi sağlık alanında da kontrolü ele geçirmek için çalıştığını ortaya koymaktadır. Raporda, Almanların Fiser adında dâhiliyeciler bir tıp profesörünü Afganistan'a bu amaçlarla gönderdiği görülmektedir. Büyükelçi Esendal Alman Fiser'in çalışmalarını, öncelikle Tıp fakültesini ele geçirmek ve daha sonrasında diğer alanlara ve en sonunda kralın özel doktorluğunu ele geçirmek şeklinde özetlemektedir. Büyükelçi raporunda Türkiye'nin mevcut durumunu da sorgularken önemli tespitlerde bulunmaktadır. Öncelikle Sağlık işlerinin sonunda askerî işlerde olduğu gibi bir düzen içinde yürütülmeye başladığı görülmektedir (Anlaşılan büyükelçinin bu yöndeki daha önceki tavsiyesi Ankara'da kabul görmüş). Yalnız burada bir sıkıntıdan da bahsedilmekte; bazı sağlık çalışanlarının Türkiye'ye dönme çalışmalarının Almanlara bu konuda önemli kazançlar vereceği tehlikesi vurgulanmaktadır. Bu konuda sadece Doktor Rıfki Kamil Urga'ya işleri tamamen bırakmak yerine, (Kendisi de zaten sürekli burada kalmayı düşünmemektedir), bu işleri sürekli hale getirecek şekilde uygun personeli yetistirmenin iyi olacağı değerlendirilmesini yapmaktadır.

Büyükelçi, Afganistan'daki işlerin bir devlet politikası olması nedeniyle bazı faaliyetleri Afganistan'ın kendisine veya bireylere bırakmanın bu çok büyük kültürel faaliyetin devamı açısından sakınca doğurabileceğini de ayrıca vurguluyor. Raporda ayrıca Büyükelçi, istenilen memurlar gönderildiğinde Afganistan'ın öğretmen okulunun da Türkiye'nin kontrolüne geçeceğine değiniyor. Yine aynı raporda, Afganistan'ın kültür işlerinde "sef" olacak bir kişiyi Türkiye'den istediğini görülmektedir.

Emanullah Han'ın tahta geçiş yıl dönümü nedeniyle verilen ziyafet sırasında 10 Mart 1927 tarihinde Afganistan'ın Türkiye elçisi Nebil Bey Başbakan İsmet Paşa'ya bir

⁷⁹ BCA, 13. 9. 1938, F. K: 30. 10. 0. 0, Y. N: 258. 734. 3.

mektup iletmiştir. Bu mektupta Afganistan’da demir yolu tesis etmek istediklerini bunun için İngiltere Rusya gibi sermayedarlar yerine bu işi tarafsız bir sermayedara vermek istediklerini belirtmişlerdir ve bu hususta keşif yapması için Türkiye’den mühendis isteğinde bulunmuşlardır.⁸⁰ 28 Mart 1928 tarihinde Afganistan’dan gönderilen bir raporda Afganistan ordusunun durumu hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre Afganistan’da 1928 yılında orduda henüz hiçbir muhabere teşkilatı olmadığı, bütün topların demode olduğu, orduda Türkiye’deki gibi asker alma teşkilatı bulunmadığı, seferberlik için hiçbir şey yapılmadığı ve düşünülmediği, mevcut birliklerin asker kadrolarının eksik olduğu, Kabil’de 4-5 uçaktan ibaret bir filo bulunduğu ve pilotların Rus olduğu; ancak son dönemde Rusya’da eğitim görmüş 7-8 Afgan pilotun ülkeye geldiği ve Afganistan hükümetinin asıl zaafının Hindistan İngiliz sınırının Kabil’i çok yakından tehdit edecek şekilde yer alması olduğu bildirilmiştir.⁸¹ Afgan Hükümeti orduda ıslahat yapmak için Türkiye’den yardım almaya bu dönemde de devam etmiştir. Afganistan’a askeri yardım kapsamında yetişmiş eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla 5’inci Kolordu Komutanı General Naci Paşa Afganistan Hükümeti Harbiye Nezareti Müsteşarlığına getirilmiştir.⁸²

Görüldüğü gibi Türkiye’nin Afganistan’a kültürel alanda yardım ve çabaları Atatürk’ün son dönemlerine doğru büyük bir ivme kazanarak en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu yardım ve çabalar Atatürk’ün ölümünden sonrada aynı sevk ve heyecanla bir süre daha devam etmiştir. Ancak soğuk savaş döneminde yeniden sekilenen uluslararası iliskilere paralel olarak Afganistan yavaş yavaş SSCB’nin etkisi altına girdikçe Türkiye’nin etkisi de kaybolmaya başlayacak, böylece Atatürk’ün tesis ettiği politikalardan sapmaların başladığı tespit edilebilecektir.

⁸⁰ Genelkurmay ATESE Arşivi, KLS: ATAZB, Kutu: 38, GÖM:54, BEL: 54-1, 54-2.

⁸¹ Gnkur. ATESE Arşivi, KLS: ATAZB, Kutu:37, GÖM: 109, BEL: 109-1, 109-2, 109-3.

⁸² Korkmaz, a.g.e. , s. 210.

SONUÇ

Afganistan 1919 yılında bağımsızlığını kazandığında kendi ayaklarının üstünde durabilecek ne kurumsal, ne askerî, ne de ekonomik olarak sağlam bir altyapıya sahip değildi. Afganistan; ordusu düzenli olmayıp kabilelerden oluşan, ekonomisi çoğunlukla İngilizlerin sağladığı ve her yıl ödenen belli miktar para yardımıyla ayakta duran, dış politikasını yıllarca İngilizlerin denetiminde sağlaması nedeniyle tam bir diplomasi tecrübesi olmayan, daha kabile düzeninden kurtulamamış ve kurumsal bir devlet yapısını oturtamamış bir ülke görüntüsündedir. İşte bütün bu olumsuz şartlar altındaki Afganistan Devleti, bağımsızlığının hemen ardından Kral Emanullah Han ile birlikte hızlı bir kalkınma programına girmiştir. Bu kalkınma programında Türkiye en büyük rolü üstlenmiş, Türkiye büyük abi rolüyle Afganistan'a birçok alanda kendi şartlarının sağladığı en büyük imkanlarla yardımlar yapmıştır. Bu dönemde her iki ülkenin liderleri sayesinde Türkiye-Afganistan ilişkisi kurularak geliştirilmiş, iyi seviyelere getirilmiştir.

Türkiye-Afganistan arasındaki ilişkinin bu dönemde yakınlaşmasını ve ilerlemesini sağlayan önemli ortak nedenler bulunmaktadır. 1919-1923 yılları arasında Türkiye bir varolus mücadelesi verirken Afganistan ise bağımsızlığını yeni kazanmış bir devlet olarak, uluslararası ilişkilerini geliştirmek ve ihtiyaç duyduğu maddi yardımları sağlamak için bir arayış içindeydi. Birçok ortak noktası olan bu iki ülke, bu dönemde kısa sürede birbiriyle irtibata geçmeyi başarmıştır. Bu konuda resmi ilk girişim Atatürk'ün TBMM açıldıktan sonra Afganistan'a gönderdiği bir temsilci ile olmuştur. Bunu Afgan lideri Emanullah Han ile Atatürk'ün karşılıklı mektupları izlemiştir. Bu irtibat sonrasında Moskova'da 1 Mart 1921 tarihinde iki ülke arasında imzalanan antlaşma o günün koşullarında somut sonuçlar üretme konusunda yetersiz kalsa da, gelecek yıllarda iki ülke ilişkilerinin altyapısını oluşturması yönüyle son derece önemlidir. Ayrıca bu antlaşma kurulma aşamasında olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Gümrü hariç tutulduğunda hukuksal ve uluslararası boyutta olan ve başka bir devlete askerî, kültürel yardımları kapsayan ilk antlaşması olması nedeniyle önemlidir. Bunun yanında bu antlaşmayla, Millî Mücadele Dönemi'nde Ankara Hükümetinin meşruluğunun ispat edilmesi yönüyle de manevi bir kazanç elde etmiştir. Antlaşmanın

sonrasında iki ülke karşılıklı elçi atamalarıyla, ilişkilerinin diplomatik yönünü geliştirmişlerdir.

Türkiye ve Afganistan ilişkisinin oluşmasında ortak kültürel değerlerin çok önemli bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Afganistan için Türkiye, Halifelik makamının merkezi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak görülmüş ve bu bağlamda onun Müslüman kimliği önemli bir çekim merkezi olmuştur. Afganistan'ın Ankara Elçisi Sultan Ahmet Han, Türkiye'deki bütün konuşmalarında iki ülke arasındaki ortak dinî duyguları sürekli vurgulamış; çoğu zaman Millî Mücadele'yi Müslüman dünyasının bir kurtuluş mücadelesi şeklinde ele almıştır. Aynı şekilde Atatürk ve Emanullah Han arasındaki yazışmalarda da dinî duyguların tonu ağır basmıştır. Yani Afganistan için Türkiye, Müslüman ve dost bir ülke olarak tanımlanmıştır. Türkiye'ye göre ise Afganistan benzer şekilde Müslüman kimliğin yanında, Orta Asya dünyasının kalbine yakın yerde bulunması ve Türkiye'nin derin tarihi geçmişinin olduğu bölgeyle temas içinde olması nedeniyle önem arz etmektedir. Her ne kadar bu durum Türkiye'nin yaklaşımlarında açık seçik ortaya çıkmasa da, 1930'lar boyunca Afganistan'a yapılan kültürel çalışmaların yanında Atatürk'ün Afganistan büyük elçisi Menduh Şevket ESENDAL yoluyla Orta Asya Türklerine de ulaşma çabası, bazı türkmen çocukların Türkiye'ye öğrenim için gönderilmelerinin sağlanması gibi faaliyetler bunun bir göstergesidir. Ayrıca Afganistan kendisi de önemli bir Türk nüfusunu barındırmaktadır. Atatürk, Afganistanla olan ortak kültürel değerleri Emanullah Han'ın Türkiye ziyaretinde, kendisine verilen bir yemekte yaptığı konuşmasına da vurgulamıştır.

İliskilerin gelişmesini etkileyen nedenlerden biri de İngiltere'ye duyulan ortak düşmanlıktır. İki ülkenin de aynı dönemde emperyalizmin lider ülkesi İngiltere ile mücadele ediyor olması ilişkilerin hızla gelişmesinde belirleyici olmuştur. Bu durum doğal olarak iki devleti birbirine yakınlaştırmıştır. İngiltereye yönelik alınan ortak cephe, Afganistana Kasım 1921 tarihinde kesin barış antlaşmasını taviz vermeden imzalamayı sağlamış, Türkiye'ye ise sömürgelerinin önemli kısmı Müslüman dünyasında olan İngiltere ile daha geniş cephede mücadele etme imkânı vermiştir. Sonuçta ortak düşmana karşı istenen kazanımlar zaman içinde elde edilmiştir. Buna karşın İngiltereye alınan ortak cephe dolaylı olarak o dönemde Sovyet Rusya'ya ılımlı

bakmaya neden olmuştur. Türkiye'nin Afganistan ile doğrudan bir kara sınırının olmaması; her iki ülkenin de Sovyet Rusya ile sınır komşusu olması, ulaşım ve bağlantının Sovyet Cumhuriyetleri üzerinden yapılmasına neden olmuş ve bu durum ister istemez Sovyet Rusya'yı bu işin içine çekmiş ve her iki ülke ilişkilerinde Sovyet Rusya'nın belirli oranlarda ve kendi çıkarına da uygun şekilde müdahil olmasını sağlamıştır. Örneğin Cemal Paşa'nın Afganistan'daki eylemleri de Sovyetlerin İngilizlerle olan mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Moskova'da Türk ve Afgan heyetlerinin buluşması bile dolaylı da olsa Sovyetlerin bu konudaki etkisiyle izah edilebilir. Kurtulus Savaşı sürecinde başlayan olumlu Türk-Sovyet ilişkisi, Rusyanın Afganistanla kurulan bağlantıları engellememesini de desteklemiştir.

Karşılıklı ilişkilerde bir diğer etkili ve belirleyici unsur, iki ülke liderinin birbiriyle olan oldukça samimi ve dostça diyalogudur. Amanullah Han'ın, gönderdiği mektuplarda Atatürk'e hitaben ifade ettiği samimi yaklaşım ve onu bir ağabey gibi görmesi bu dostça ilişkinin temelini atmıştır. Atatürk de kendisine samimi yaklaşmış, kralın devrilme süreci gibi en zor günlerinde yanında olmuştur. Emanullah Han'ın Atatürke olan hayranlığı ve sevgisi, onun ülkesinde yapacağı devrimleri yönlendirmiştir. Türkiye ise “büyük kardeş rolünü” bu iletişimin de etkisiyle sürdürmüştür. Ayrıca Afganistan'da bulunan aydın kesimin Türkiye'ye yakın ilgisi de ilişkilerdeki belirleyici etkenlerden biridir. Özellikle Mahmut TARZİ'nin bu konuda önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Mahmut TARZİ, Osmanlı'yı ve Batı kültürünü yakından görmesi nedeniyle damadı Emanullah Han'a yol gösterici olmuş ve reformlarda önemli destekler vermiştir. Mahmut TARZİ gibi aydın kişiler Emanullah Han'ın ve Afganistan'ın model aldığı ülkenin Türkiye olmasında bu etkili olmuşlardır.

1928 yılı Mayıs ayında Emanullah Han'ın Türkiye ziyareti iki ülke arasında başlayan ilişkiyi daha da güçlenmiştir. Emanullah Han'ın Türkiye ziyareti, iki ülke liderinin yüz yüze görüşmesine fırsat sunduğu gibi, Atatürk Türkiye'si bu yolla ilk yabancı devlet başkanını, ülkenin yeni başkenti olan Ankara'da ağırlama imkanı yaratmıştır. Ayrıca bu ziyaret sonucunda, 1921 tarihli dostluk antlaşmasının devamı niteliğini taşıyan, 1928 tarihli Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın dört ve beşinci maddeleri Afganistan'ın gelişmesi adına

Türkiye'nin yardımlarını içermektedir.¹ Bu antlaşma Türkiye'nin eğitim ve kültürel alan başta olmak üzere birçok teknik konuda Afganistan'a yardımını garanti eden bir belgedir. Ayrıca bu antlaşma Türkiye'nin kısa süre içerisinde sınırları dışında da etkinliğini göstermesi açısından önemlidir.

Emanullah Han'ın ziyareti sonrasında dış ilişkiler boyutunda elçilikler büyükelçilik seviyesine çıkartılmış ve Türkiye'nin Afganistan'a söz konusu olan yardımlarında belirgin bir hareketlilik görülmüştür. Emanullah Han'ın Türkiye ziyaretinde dikkat çeken önemli bir nokta da her iki liderin konuştuğu ortak dili, ülkelerinin gelişmesi için yapacakları ve yaptıkları reformların oluşturmasıdır. Türkiyede meydana gelen büyük gelişim Emanullah Han'ı çok etkilemiş, Atatürkten bu konuda tavsiyeler almıştır. Kendisi adına verilen bir yemekte yaptığı konuşmada Atatürk, yapılacak reformlar konusunda kendisini desteklediğini belirtirken, ülke şartlarını değerlendirmesi, özellikle güçlü bir ordunun teşkil edilmesi, ve tespit ettiği diğer tehlikeler konusunda dikkatli olması konusunda önerilerde bulunmuştur.

Emanullah Hanın ilk defa yaptığı yurt dışı gezisi Avrupa da meydana gelen değişiklikleri görmesi, diğer müslüman ülkelerin durumunu değerlendirmesi ve özellikle Türkiye gibi batının evrensel değerlerini özümsemiş bir müslüman ülkeyi tanıması bakımından çok önemli sonuçlar yaratmıştır. Özellikle kendisinde oluşan farklı bakış açısı, onun reformlarını şekillendirmesine, değişim için heyecan duymasına ve bu doğrultuda ise Türkiye'yi bir rol model olarak seçmesine neden olmuştur. Gezi sonrası Afganistan'a döndüğünde, Batıda ve özellikle etkilendiği Türkiye'de gördükleri çerçevesinde ülkesini geliştirmek için çok hızlı bir modernleşme hareketine girişmiştir. Ülkesinin şartlarını tam olarak hazırlamadan yapılan bu reformlar ülkede gerici ayaklanmaları meydana getirmiştir. Afganistan'da bu doğrultuda oluşan ilk büyük ayaklanma olan Host Ayaklanması, reformlar konusunda Emanullah Han'ın bir süre cesaretini kırmış ancak sonraki dönemde hızla çarpıcı reformlara devam etmiştir. 1923-1928 yılları arasındaki dönemi kapsayan bu hızlı değişim programı ve özellikle 1928

---

¹ Madde dört şu şekildedir: “Bağıtlı devletler ülke ve uluslarının gelişmesi ve yükselmesi için, her birinin elinde bulunup öteki Tarafa yararlı olan ve ona gereksinim duyulan her türlü olanakları ve gereçleri, ayrıca düzenlenecek özel sözleşmeler ile, sağlamağı ve onun gereksinimlerini karşılamağı çalışmağı yükümlenir ve öteki Tarafa o konuda yardımda bulunur. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945) (Cilt I) (2.Baskı)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s. 331.

yılı sonunda yapılan çok aceleci reformlar, Emanullah Han'ın beklemediği sonuçların meydana gelmesine neden olmuştur

Emanullah Han ülkesinde yapacağı reformları desteklemek amacıyla güçlü bir ordu oluşturmak istemiştir. Bu amaçla Türkiye ile yapılan 1928 antlaşmasının yardım maddeleri doğrultusunda Afgan ordusu için örnek bir alayın kurulması yönünde nicelikten çok niteliğe hitap eden yardımlar yapılmıştır. Kurulan bu örnek alay Türkiye'nin Afganistan'daki askeri yardımları içinde ilk ve en önemli aşama olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Afgan ordu sisteminin çok eski olması ve kabilelerin tesiri altında kalması ordunun etkinliği azaltmaktadır. Bu örnek alay yoluyla ordu modernleştirilerek güçlü kılınması hedeflenmiştir. Kurulmaya çalışılan yeni ordu hazırlıklarını tamamlayamadan, çok kısa bir süre sonra ilk ciddi tecrübesini reform karşıtı ayaklanmalardan ilki olan Host İsyanında başarısızlıkla yapmış ve reformlara yönelik karşı çıkışları güçlenmiştir.

Ükesini geliştirmek, yüksek medeniyet seviyesine çıkarmakda gönüllü ve hevesli bir lider olarak Emanullah Han, reform hareketlerine girişmiştir. Anadolu'da dahi yapılmaya cesaret edilmeyen kadınların yüzlerinin zorla açılmaya çalışılması gibi sert reformlar uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak batı medeniyet kuralları ile tarihi boyunca içli dışlı olmayan kabile yapısını sürdürmekte ısrarlı ve tutucu dini motiflere bağlı olan, eğitim seviyesi çok düşük toplumda gerekli alt yapıyı hazırlamadan ve tutucu yapısını göz ardı ederek yapılmaya çalışılan reform hareketleri toplumda ona karşı olumsuz duygular oluşmasına neden olduğu gibi aydın yandaşlarının da sırt çevirmesine, destek olan kabile reislerinden ayrılanların olmasına neden olmuştur. Emanullah Han Afganistan'a bağımsızlığını kazandırdığı için tüm kesim tarafından tereddütsüz sevilen ve arkasında durulan biriyken, ülkenin gelişimi için aldığı ülke temeline dayanmayan kararlar, yanlış danışman seçimi, yılı aşkın süren uzun yurt dışı gezisi ve bu konuda yayılan dedikodular, reformları uygulamadaki aceleciliği ve halkın kendisine duyduğunu düşündüğü sevgiden kaynaklanan kendine aşırı güvenen yapısı ve bunların yanında meydana gelen bu zayıflıkları kullanmaya ve körüklemeye çalışan İngiliz çabaları ona yanlış kararlar aldırması ve hazin sonuna sürüklemiştir. Bu doğrultuda ülkenin farklı yerlerinde ayaklanmalar çıkmıştır. Emanullah Han ayaklanmaları durdurmak için iki ay süreyle uğraşmış, ancak halktan destek

alamadığından yada yapmaya çalıştıklarının anlaşılmasından direnmeye gücü var iken çabuk pes etmiştir. Afganistanın durumunu takip eden Türkiye tarafından Emanullah Han'ı korumak ve ona yardım etmek için bir heyet gönderilmiş ancak heyet oraya ulaşip duruma müdahale edemedi Kral ve ailesi ülkeden ayrılmıştır. Sonuçta, bu olumsuz gelişmeyle birlikte Emanullah Han'ın kendisi kaybettiği gibi, Afganistan da ciddi şekilde etkilenmiştir. Çünkü yaşanan bu gelişmeler sonraki yöneticiler için acı bir ders olmuş ve belki de yenileşme yolunda adımların daha cesur atılmasını önlemiştir.

Kral Emanullah Han sonrası yakın dönem, Afganistan için olduğu gibi tüm dünya için de farklı ve değişime açık bir dönemdir. Özellikle birinci dünya savaşı sonrasını kapsayan 1929-1938 yılları arasındaki bu dönem dünyada siyasi anlamda büyük bir değişim yaşandığı bir dönemdir. Savaş sonrasında yaraların sarılması ve toparlanma öngörülürken, 1929'lara gelindiğinde Dünya Ekonomik Buhran'ın da etkisiyle sakinlik yavaş yavaş bozulmaya başlamış, ülkeler “düzeni savunan (Statükocu)” ve “düzen karsıtı (Revizyonist)” olarak hızla gruplaşmaya başlamıştır. Bu gruplaşma bölgesinde önemli bir güç olma yolunda ilerleyen Türkiye’de de etkisini göstermiş; Atatürk’ün “yurtta sulh cihanda sulh” prensibi ile “düzen savunan” ülkelerle işbirliği içine girilmesine neden olmuştur. Bu çerçevede güvenlik tedbiri olarak bölgesel işbirlikleri gündeme gelmiş ve Balkan Antantı, Sadabat Paketi bu doğrultuda ortaya çıkmıştır. Sadabat Paketi aynı zamanda Türkiye Afganistan ilişkilerinde geline aşamanın somut bir göstergesidir. Türkiye, karışık dünya siyasi ortamında belirlediği politikalar ekseninde hızla yoluna devam etmiştir. Bu dönemde Türkiye, dünya siyasi ortamında özellikle bölgesinde önemi bir aktör olarak yer almıştır. Afganistan ise Türkiye’ye kıyasla kendisiyle meşgul olmuş ve ülke içerisinde istikrarı sağlamaya çalışmıştır.

Emanullah Han sonrasında Afganistan’da meydana gelen kaos ortamı taht değişikliklerine neden olmuştur. Bu nedenle bu dönemde Türk-Afgan ilişkisinde gelgitler yaşanmıştır. Yapılan her taht değişikliği sonucunda her yeni Afgan kralı ile birlikte Türkiye’nin Afganistan’a olan yaklaşımları farklılık göstermiş, ancak temelde bir değişiklik gözlenmemiştir. Kral Emanullah Han’ın tahtının sonunu getiren çete lideri Habibullah Kalakani (Beççei Saka) iktidarını Türkiye tanımamıştır. Buna karşın meydana gelen ayaklanma ve karışıklıklara sonucunda diğer ülkeler büyükelçiliklerini

ekerken, Türkiye Kabil’den Büyükelçiliğini çekmemiş ve orada yalnızca Türk Bykeliliğı kalmıştır. Zorbalıkla ülkenin başına geçen Sakanın saltanatı, Musahiban ailesinin en büyük ferdi olan Nadir Şah sayesinde kısa sürmüştür. Nadir Sah döneminde Türkiye-Afganistan arasında bazı sıkıntıların dışında çok ciddi bir sorun ortaya çıkmamıştır.

Dört yıllık Nadir Şah dönemi daha çok Afganistan’ın kendi iç sorunlarıyla uğraştığı bir dönemdir. Nadir Sah’ın, Emanullah Han döneminde yaptığı görevler ülke sistemini iyi bilmesini, kendi toplumunu daha yakından tanımasını ve bir asker olarak orduya yakın olmasını sağlamış bu doğrultuda ise ülkede hâkimiyetini kolaylaştırmıştır. Nadir Şah SSCB ve İngiltere arasında eskiden olduğu gibi tarafsızlık politikası yürütmeye çalışmıştır. Buna karşın reform hareketlerini kaldırması ile ülkede ingiliz yandaşı şeklindeki şüphelerin önüne geçememiştir. Diğer bir taraftan Emanullah Han’ın sıra dışı reformlarını askıya alması, ülkede hakimiyet kurmasını da kolaylaştırmıştır. Ancak Afganistan’da yaşanan bu geri adım Afganlı aydınlarda olduğu gibi, Türkiye’de de hayal kırıklığı yaratmış ve Afganistan’a karşı mesafe oluşturmuştur. Çünkü Emanullah Han döneminde ülkelerin ağdaşlaşması için yapılan önemli reformlar ve yenilik hareketleri üzerine kurulan diyalog ortamı, bu geri adımlar nedeniyle olumsuz etkilenmiştir. Bu doğrultuda ise ülkeler arası ikili ilişkiler de Emanullah Han döneminde kıyasla daha resmi bir hal almıştır. Ayrıca lkede Amanullah Han taraftarları halen aktif olarak kendisine karşı bir tehdit oluştururken, Atatürk’le yakın diyalogu olan Emanullah Hanın devrildikten sonra arada bir Türkiye’ye gelip gitmesi, Nadir Şah’da Türkiye’ye karşı bir şüphecilik yaratmış olmasıda ilişkileri etkilemiştir. Nadir Sah döneminde, Baskent Kabil’e Türkiye tarafından bir süre büyükelçi atanmaması gibi ciddi bir gerginlik yaşansada, Türkiye Afganistan’a eğitim ve kültürel alanda önemli yardımlar yapmaya devam etmiştir. Türkiye’nin kendisinin de yetismiş personele ciddi sekilde ihtiyacı olduğu bir dönemde yaptığı bu yardımları fedarlık olarak değerlendirmek gereklidir. Nadir Sah’ın ülkede reformları yavas yavas yeniden baslatması ve Emanullah Han gibi öncüsü gördüğü Atatürk ile zamanla samimi bir diyalog ortamı kurması ilişkileri normalleştirmiştir. Nadir Sah’ın Emanullah Han’a kıyasla daha bilinçli ve kontrollü olan yenilik çalışmaları devam ederken Nadir Sah’ın siyasi rakiplerince öldürülmesi ülke yeniden bir kaos ortamını yaratmıştır.

Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra kardeşlerinin desteğiyle tahta geçen oğlu Zahir Şah dönemin de ise, iki ülke ilişkilerinde yepyeni bir sayfa açılmıştır. Nadir Şah'ın ölümü üzerine oğlu 19 yaşındaki Zahir Şah'ın tahta geçmesi gerginlikleri önlemiştir. Zahir Şah kendisi yaş itibarıyla küçük ve tecrübesiz olduğu için devletin yönetiminde amcaları önemli roller üstlenmiştir. Zahir Şah'la birlikte Afganistan 1950'lere kadar sürecek bir huzur ortamına girdiği gibi, Türkiye ile ilişkiler de en üst seviyeye ulaşmıştır. Türkiye birçok alanda yardımlar yaptığı gibi uluslararası ilişkilerde de Afganistan'a destek olarak diğer ülkeler yanında birçok kazanımlar elde etmesini sağlamıştır. Bu yeni dönem Afganistan'a içeride bir huzur ortamı getirmekle birlikte, hızla gelişen ve değişen uluslararası ortamda yalnız kalmasını önleyememiştir. Bu doğrultuda Türkiye'nin önemli yardımları olmuştur. Öncelikle Türkiye'nin aktif desteğiyle Afganistan'ın, Milletler Cemiyeti'ne girmesi sağlanarak, bir süredir yaşadığı uluslararası yalnızlık hafifletilmiştir. Sonrasında Afganistan-İran sınır antlaşmazlığı Türkiye hakemliğinde çözülmüş ve bunun akabinde ise bölgesel işbirliği olarak Sadabat Paketi önemli bir eser olarak ortaya çıkmıştır.

Afganistan, coğrafyasının stratejik önemi nedeniyle sürekli olarak Rusya ve İngiltere arasında tampon devlet olarak görülmüş ve dış politikasını buna yönelik olarak geliştirmek durumunda kalmıştır. Bu durum uluslararası camiada Afganistan'ı yalnızlığa itmiştir. Türkiye Afganistan'ın uluslararası yalnızlığına karşı önemli destek sağlamayı hep sürdürmüştür. Milletler Cemiyeti'ne Afganistan'ın kabulü, Türkiye'nin gayretlerinin bir sonucudur. Sadabat Paketi her ne kadar Türkiye, İran ve Irak arasında şekillenmiş olsa da, Türkiye daha sonra Afganistan'ı da bu paktın içine alarak bölgesel işbirliğinin içine dâhil etmiştir. Kaldı ki Afganistan'ın pakta girmesi, uzun süredir belli bir güven ortamında devam eden Türkiye-SSCB ilişkilerinde risk yaratacak olmasına karşın Türkiye bunu göze alabilmiştir. Bu dönemde Almanya, Rusya ve İngiltere'nin dışında destek olmak isteyen bir devlet olarak sahneye çıkmıştır. Almanya'ya yakınlaşma ve ona açılımın sonucunda, zamanla Almanlara Afgan halkı bazında dahi geniş toleranslar verilmiştir. Adeta bir kültür bombardımanının yaşandığı bu dönemde, Türkiye'nin Almanya ile Afganistan daki açık/gizli mücadelesi de önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Almanların o dönemdeki güçlü etkinliği de düşünüldüğünde, Türkiye'nin mücadelesi daha bir anlam kazanmaktadır. 1919-1938 yılları arasında Türkiye, kısa sürede Afganlıların en çok güvendiği ve dayandığı bir devlet olarak ortaya

çıkmıştır. Afganistan'daki Büyükelçilikler arasındaki duayenlik yarısında Afganlıların Türk tarafını tutmaları bunun bir göstergesidir. Ayrıca yıllar boyunca süren İran'la sınır sorununu Afganlıların Türk Hakem vasıtasıyla çözme kararı en önemli göstergedir. Türkiye'nin her iki dostunu da memnun eden kararı, sonuçta iyi olan ilişkileri daha da sağlamlaştırmıştır. Sonuçta Türkiye Afganistan için iyi niyetle hareket ederken, Afganistan da Türkiye'ye güvenmeye devam etmiştir.

Ayrıca yine bu dönemde Türkiye'nin Afganistan'a yoğun yardım gayreti görülmektedir. Bu yardımlar; eğitim, askeri, sağlık, hukuk başta olmak üzere Afganistan'ın ihtiyaç duyacağı temel alanlarda yoğunlaşmıştır. Türkiye, diğer alanlarda Afganistan için elindeki tüm imkânlarını seferber etmiştir. Yardımlar iki boyut çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. İlk olarak Afganlı öğrencilerin Türkiye'de yetiştirilmesi sağlanırken, ikinci olarak ise Türkiye'de ilgili yetişmiş personelin Afganistan'a göndererek orada çalışması sağlamıştır. Bu çift yönlü yardımlar 1930'lar boyunca artarak devam etmiştir. Özellikle Türkiye'nin Kabil Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal bu konuda özel çabalar göstermiştir. Onun Türkiye'ye gönderdiği raporlardaki önemli tespitleri, Türkiye'nin Afganistan politikasına yön vermiştir. Örneğin Orta Asya Türklerinden bir takım öğrencilerin Türkiye'ye gönderilmesi görevinde yerine getirerek, Esendal normal Büyükelçilikten öte bir Türk kültür elçisi gibi görev yapmıştır. Türkiye'nin Afganistana olan yardımları genel hatlarıyla, Afganistan'ın kültürel açıdan gelişmesine yardımcı olmak, aydınlatmak, içerde ve dışarıda kendisini savunacak şekilde askeri açıdan eğitmek olarak değerlendirilebilir. Bu yardımlar sonuç itibarıyla Afganistan'da güçlü bir Türk etkinliğinin kurulmasını sağlamıştır. Kaldığı etnik yapısındaki Türk çoğunluktan ileri gelen ortak kültürel değerler bu etkinin oluşmasına destek olmuştur. Bunun yanında, Afganlılar da Türkiye'nin yardımlarını gönülden istemişler ve hatta Afganlı yetkililer, bütün yardımlardan sorumlu bir Türk kültür elçisi bile istemeyi düşünmüşlerdir. Zaten bütün Afganlı liderler Atatürk'ü ve Türkiye'yi sürekli "büyük kardeş" olarak görmüşlerdir. Türkiye Afganistan'a yaptığı yardımları emperyalizme karşı, çağdaşlaşmayı sağlamak, ortak kültürel değerlerin temelinde gelişmeyi sağlamak amacıyla şekillendirmiştir.

1920'lerin başında Emanullah Han döneminde temeli atılan Türk-Afgan dostluğu hızla büyümüş ve gelişmesini 1940'lara kadar sürdürmüş, İkinci Dünya

Savaşı sonrası değişen yeni dünya düzeni ile birlikte eski heyecan ve önemini kaybetmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Soğuk Savaşla birlikte ise 1960 lara gelindiğinde Türkiye'yle ilişkiler yavas yavas farklılaşmış, neredeyse kalmamıştır.² Yenidünya düzeninin bir sonucu olarak Afganistan, yeni bir arayış içinde SSCB'nin tam bir nüfuz ve kontrolü altına girerek Türkiye'den uzaklaşmış ve hatta tam karşı safta yerini almıştır. Afganistan, tarih boyunca mücadele içinde olduğu Ruslara 1979 yılı Aralık ayı sonlarında ülke topraklarının kapılarını sonuna kadar açmış ve bugünlere kadar sürecek olan bir kargaşa ortamının zeminini hazırlamıştır.

O tarihten sonra Afganistan sürekli olarak dünya gündemini meşgul eden bir devlet haline gelmiştir. Bugün ise Afganistan, 2001 yılında ABD'de gerçekleştirilen 11 Eylül terör saldırılarından sonra çok daha farklı bir zeminde yer almaktadır. Terörist Usame Bin Ladin ve adamlarının barındığı bir yer olarak görülmesi gerekçesi ile Ekim 2001'de ABD tarafından gerçekleştirilen "Sürekli Özgürlük Operasyonu" sonucunda günümüze kadar dünya gündeminde yer almıştır. ABD bugün her ne kadar uluslararası destekle ve terörist faaliyetlerle mücadele için Afganistan'da bulunuyor olduğunu iddia etse de, neticede ülkede kaos ortamı bitmemiş, daha da yaygınlaşmıştır. BM Güvenlik Konseyinin kararı ile 16 Ocak 2002 tarihinde Afgan geçici yönetimine kabilde emniyet ve istikrarın sağlanması konusunda destek sağlamak amacıyla 31 ülkenin katılımıyla 5500 kişilik bir Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (ISAF) teşkil edilmiş, Türkiye Ekim 2001 tarihinde bu güce katılmıştır. Burada uluslararası güvenlik, Afganistan'ın idari ve yargı sisteminin gelistirmesi ile polis teşkilatının eğitilmesi ve bölgesel imar alanlarında faaliyet göstermektedir. 1919-1938 yılları arasında Türk Afgan ilişkileri bir başarı ve onur abidesi olarak yürütülmüş daha sonraki dönemde azalma ve kesintiler yaşasada kurulan dostluk ortamı bugünlere kadar süreklilik kazanmıştır. Ortak kültürel değerler üzerine inşa edilen ve fedakarlık olarak adlandırılacak yardımları içeren bu ilişki Afgan milletinin hafızasında Türkiye'ye yönelik çok olumlu bir imaj bırakmıştır. Belki bu nedenle bugün Afganistan'da uluslararası barış gücünün faaliyetleri de göstermektedir ki, Afganlılar sadece Türk askerine büyük saygı duymakta ve ona karşı herhangi bir eylemde bulunmamaktadır.

---

² Değişen bu durum, 1960 yılında Afganistan Harp Okulu'na öğretmen olarak giden Emekli Orgeneral Kemal Yamak özetlenmektedir. Bkz: Kemal Yamak, **Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2006.

BİBLİYOGRAFYA

- Açıkses Erdal, **Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali Chester Projesi**, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, S. 19, Tarih Şubesi Yayınları, S. 16, Elazığ, 2010.
- Afganistan Büyükelçiliği, **Afganistan'a Bakış Dergisi**, S. 2, Mart-Nisan , 2006.
- Akşin Abdülhat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- Altay Fahrettin, **On Yıl Savaş: 1912-1922 ve Sonrası**, İstanbul, 1970.
- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C.1, Ana yayıncılık.
- Armaoğlu Fahir, **20. YY. Siyasi Tarihi 1914-1980**, Tisa Matbaası, Ankara, 1983.
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959.
- Atay Mehmet, *“Avrasya'nın Balkanları, Afganistan'da İç Çatışma Dinamikleri”*, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar Kış 98-99, C. 4, S. 3-4, Ankara, 1999.
- Aydemir Şevketsüreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Pasa:1914-1922 (Cilt III)**, İstanbul,1972.
- Bal Halil, **Afganistan – Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri, Afganistan Üzerine Araştırmalar**, Afganistan Üzerine Araştırmalar, Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları, İstanbul, 2002.
- Barfield, J. Thomas., *“Problems in Establishing Legitimacy in Afghanistan”*, **Iranian Studies**, V. 37, N. 2, 2004.

Barlas Kıyameddin, “*Afgan Kabilelerinin Türklük ile Alakaları, Abdalılar Eftalitler (Akhunlar) ’in Torunları mı?*”, **Türk Kültürü Dergisi**, S.278, Y. 24.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Sayı: 4333, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer Nu: 21.69.16.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Sayı: 6504, Dosya: 234 – 36, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer Nu: 28.25.19.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), T:25.8.1929, F.K:30.10.0.0, Y.N:257.731.21.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), T:29.12.1937, F.K:30.10.0.0., Y.N:258.733.26.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 13.9.1938, F.K:30.10.0.0, Y.N:258.734.3.

Bayur Yusuf Hikmet, **Hindistan Tarihi , İlk Çağlardan Gürkanlı Devleti’nin Kuruluşuna Kadar (1526), C. II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

Bayur Yusuf Hikmet, **Hindistan Tarihi , İlk Çağlardan Gürkanlı Devleti’nin Kuruluşuna Kadar (1526), C. III**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

Bayur Yusuf Hikmet, “*Nadir Şah Afşar’ın Ölümünden Sonra Osmanlı Devleti’ni İran’a İstilaya Kışkırtmak İçin Yapılan İki Deneme*”, **Belleten Dergisi**, C. 7, S. 46, 1948, s. 411 – 416.

Bayur Yusuf Hikmet, **XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

Bozkurt Fuat, “*Afganistan Türkleri*”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 46, C. 8, 1997.

Broxup Marie, **Sovyetler Afganistan’da: Bir İşgalin Anatomisi**, Rasih Malyalı (Çev.), ODTÜ Asya-Afrika Araştırmaları Grubu Yayınları, S. 5, Ankara, 1985.

Brzezinski Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.

Burget A. Fazıl, “*Türkiye Yeniden Afganistan’da: NATO Kıdemli Temsilciliği*”, **Stratejik Analiz Dergisi**, ASAM Yayınları, Ankara, 2004.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi.

Cebesoy Ali Fuat, **Moskova Hatıraları**, İstanbul, Vatan Nesriyat, 1955.

Cevat Mehmet, **Afganistan**, Ankara, 1934.

Cöhce Salim, “*Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri*”, **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi Bildirileri, C.2**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 25-29 Ekim 1999 Türkistan-Kazakistan, Ankara, 2000.

Çağlayan K. Tuncer, “*Afganistanda Bir Türk – Alman Heyetinin Faaliyetlerine Karşı İngiltere’nin Politikaları*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.17, S. 50, Ankara, 2001.

Çavdar Ayşe, “*Türk Paşası Afganistan’da*”, **Atlas Dergisi**, S.115, Ankara, 2002.

Çeçen Anıl, **Atatürk ve Avrasya**, Cumhuriyet Kitapları Kulübü, Ankara, 1999.

Çeçen Anıl, “*Afganistan’ın Öne Çıkışı*”, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar-Kış 98-99, C. 4, S. 3, Ankara, 1999.

Çeçen Anıl, “*Afganistan Ülke Profili*”, **Avrasya Dosyası**, Ankara, 1999.

Dağpınar M.A.Fuat, “*Türk-Afgan Kültür İşbirliği*”, **Meydan Dergisi**, İstanbul, 1982.

Davutoğlu Ahmet, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.

Dayı Esin, “*Atatürk ve Türk Dünyası*”, **Atatürk 4.Uluslararası Kongresi(Cilt I) (Bildiriler)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Doğan Süleyman, **Afganistan'da Kim Kazandı**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.

Dursun Gülfem, “*Afganistan'ın Etnik Kimliği*”, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar-Kış 98-99, Cilt 4, Sayı: 3-4, Ankara, 1999.

Efegil Ertan, “*Washington'un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye*”, **Avrasya Dosyası**, C. 6, S. 2, Ankara, 2000.

Encyclopedia Britannica, “*Afghanistan*”.

Erhan Çağrı, “*ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları* ”
<http://www.stadigma.com/türkçe/Kasım2003/vizyon>, (18.05.2010).

Ewans Martin, **Afghanistan: A New History (Second Edition)**, Routledge Curzon Press, London, 2002.

Fazlı Mehmet; **Afganistan'da Bir Jöntürk**, Çev. Kenan Karabulut, Yayıncılık Matbaacılık, İstanbul, 2007.

Fletcher Arnold, **Afghanistan: Highway of Conquest**, Cornell University Press, New York, 1965.

Fraser-Tytler W.K., **Afghanistan: A Study of Political Developments in Central Asia**, Oxford University Press, London, 1950.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATESE) Arşivi; KLS: ATAZB, Kutu: 38, GÖM:54, BEL: 54-1, 54-2.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATESE) Arşivi; KLS: ATAZB, Kutu:37, GÖM: 109, BEL: 109-1, 109-2,109-3.

Gönlübol Mehmet, Sar Cem, **Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye'nin Dış Politikası(1919-1938)**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990.

Gregorian Vartan, **The Emergence of Modern Afghanistan:Politics of Reform and Modernization 1880-1946**, Stanford University Press, ABD, 1969.

Güçlü Orhan, “*Afganistan’ın Jeopolitik Ve Jeostratejik Önemi* “, **Harp Akademileri Dergisi**, S. 13, Ankara.

Güler Ali, Suat Akgül, Atilla Şimşek, **Türklük Bilgisi**, Tamga Yayınları, Ankara, 2001.

İlhan Suat, “*Jeopolitik Gelişmeler ve Türk dünyası*”, **Avrasya Etüdleri**, C. 2, S. 3, Sonbahar, Ankara, 1995.

İmamhocayev Rahmanhoca, “*Afganistan ve Türkiye*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.17, Erzurum, 2001.

İmamocayev Rahmanhoca, “*Afgan Aydını Ve Yazarı Mahmut Tarzi Ve Osmanlı – Türkiye*”, Çev. Osman Mert, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 20, Erzurum, 2002.

İşcan İsmail Hakkı, “*Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye*”, **Avrasya Etüdleri**, S.22, Ankara, 2002.

Kandemir Feridun, **Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler (Medine Müdafaası)**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1974.

Kohen Ariel, “*Yeni Büyük Oyun: Avrasya Boru Hattı Siyaseti*”, **Avrasya Etüdleri**, İlkbahar, C. 3, S. 1, Ankara, 1996.

Konukçu Enver, **Kuşan ve Akhunlar Tarihi**, Sevinç Matbaası Yayınları, Ankara, 1973.

Korkmaz Özlem, **Afganistan Türkleri**, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976.

Macmunn George, **Afghanistan: From Darius to Amanullah**, G.Bell and Sons Ltd., London, 1929.

Maksudi Sadri, **Türk Tarihinin Ana Hatları, (1-İskitler – Sakalar)**, 1933.

Manzar A. M., **Afganistan Üzerinde Kızıl Bulutlar**, Çev: İsmail Bosnalı, Öncü Yayınları.

Merçil Erdoğan, **Afganistan Türkleri**, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976.

Oğuz Esadullah, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa**, Cep Kitapları, İstanbul, 1998.

Özakman Turgut, **Dr.Rıza Nur Dosyası**, Bilge Yayınevi, Ankara,1995.

Özcan Azmi, **Nadir Şah ve Afganistan**, Afganistan Üzerine Araştırmalar (Der.Ali Ahmetbeyoğlu), Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2002.

Özgiray Ahmet, “*Türkiye Afganistan İlişkileri(1920-1938)*”, **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi (Cilt I) (Bildiriler)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Korkmaz Özlem, **Afganistan’a Türk Yardımı (1920-1960),Afganistan Üzerine Araştırmalar**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.

Poullada B., Leon, **Reform and Rebellion in Afganistan, 1919-1929; King Emanullah's Failure to Modernize A Tribal Society**, Cornell University Press, Ithaca N.Y. 1973.

Rasanayagam Angelo, **Afghanistan: A Modern History: Monarchy, Despotism or Democracy? The Problems of Governance in The Muslim Tradition (Second Edition)**, I.B.Tauris Ltd., London-New York, 2005.

Raşid Ahmet, **Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun**, Everest- Mozaik Yayınları, İstanbul, 2001.

Roy Oliver, **Afganistan'da Direnis ve İslam**, (Çev. M.Kadri ORAĞLI), Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1990.

Saray Mehmet, **Afganistan ve Türkler (İkinci Baskı)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 1997.

Saray Mehmet, **Afganistan ve Türkler**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2002.

Saray Mehmet, **"Afganistan", İslam Ansiklopedisi (Cilt I)**, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1988.

Saray Mehmet, **Atatürk ve Türk Dünyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Saray Mehmet, **Türk-Afgan Münasebetleri**, Veli Yayınları, İstanbul, 1984.

SAREM, **Afganistan ve Taliban Hareketi ile ABD, Rusya Federasyonu, Pakistan, İran, Hindistan, Çin Halk Cumhuriyeti ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Afganistan'a Yönelik Politikalarının Değerlendirilmesi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATESE) Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) Yayınları, Ankara, 2001.

Sarıhan Zeki, **Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri**, Analiz Basım Yayın, İstanbul, 2002.

Sarıhan Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. 3, Erol Matbağacılık, 1986.

Seddon David, “*Imperial Design: A Deep History of Afghanistan*”, **Critical Assian Studies**, V.35, N. 2, 2003.

Shahrani M. Nazif, “*King Aman-Allah of Afghanistan’s Failed Nation-Building Project and its Aftermath (Review Article)*”, **Dranian Studies**, V. 38, N. 4, 2005.

Sonyel R. Salahi, “*Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız (Nisan 1920-Mart 1921)*”, **Belleten Dergisi**, C. XLI, S. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.

Sonyel R. Salahi, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Soygeniş İ. Hakkı, “*Afganistan Nasıl Kaybedildi?*”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, C. 106, S. 307, Ankara, 1987.

Soysal İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945)(Cilt I)(2.Baskı)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

Şerifoğlu Ömer Faruk, “*Medine Müdafii Fahrettin Paşa’nın Afganistan Yılları*”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, C.16, S. 95, TATAL Yayını Numune Matbaacılık, Ankara, 2001.

Şimşir Bilal N., **Ankara, Bir Başkentin Doğuşu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.

Şimşir Bilal N., **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları (Cilt I)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.

Şimşir Bilal, **İngiliz Belgelerinde Mustafa Kemal Paşa(Cilt 3)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Şimşir Bilal, **İngiliz Belgelerinde Mustafa Kemal Paşa(Cilt 4)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Şimşir Bilal N., **Atatürk ve Afganistan**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2002.

Tarzi Abdülvehhab, “*Efganistan: Son Devir*”, **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1964.

Toker Hülya, Fidan Nurcan, **Balkan Savaşlarına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri**, Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2004.

Togan Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş, C. 1, En Eski Devirlerden 16’ıncı Asra Kadar**, İstanbul Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970.

Türkiye Ansiklopedisi, C.1, 1923-1973.

U.S. Department of State, “*Afghanistan*”, **Background Note: Afghanistan**, December 2007.

Ülger İrfan Kaya, “*Taliban: Afganistan’da Pax American’nın İslamcı Militanı*”, **Avrasya Dosyası**, Sonbahar-Kış ,98-99, C. 4, S. 3-4, Ankara, 1999.

Ünal Ertan, “*Cumhuriyet’in İlk Resmi Konuğu*”, **Popüler Tarih Dergisi**, S.78, Doğu İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Yamak Kemal, **Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2006.

Yapp Malcolm, “*Afganistan’da Türk Halkları*”, **Dünyada Türkler** , Say Yayınları, İstanbul,1995.

Yoldaş Muhammed Asif, “*Afganistan Türklerinin Dünyü-Bugünü ve Yarını*”, **2023 Dergisi**, S. 34, Ankara, 2004.

TEZLER

Özmen Süleyman, **Mahmut TARZİ’nin Hayatı, İnkılapçılığı ve Faaliyetleri**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2008.

Hamşioğlu Oğuz, **Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880 – 1933)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2006.

İNTERNET

The Official Homepage of The United States Army,
[http://www.army.mil/operations/oef/Afghanistan ReliefMap.jpg](http://www.army.mil/operations/oef/Afghanistan%20ReliefMap.jpg).

<http://www.afghan-web.com/geography/lr.html>.

The World Factbook, [http:// worldfacts.us/](http://worldfacts.us/) ”Afghanistan”.

[http://www.cia.gov/cia/publications factbook/geos/af.html#Intro](http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/af.html#Intro).

<http://www.britannica.com/eb/article-9049795?tocId=9049795>.

<http://www.stadigma.com/türkçe/Kasım2003/vizyon>.

<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5380.htm#econ>.

www.forumti.com/Tarih/23945-ulkeler-tarihi-html

A Country Study: Afghanistan, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/aftoc.html#af0030>,

<http://www.afghana.com/Directories/Facts.htm>.

<http://countrystudies.us/afghanistan/38.htm>.

www.joshuaproject.net.

www.turkishembassy.org.pk; www.turkishweekly.net.

Akdevelioğlu Atay, “İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası”
www.stradigma.com.

Şimşek Halil, “Türk-Afgan İlişkileri ve Türkiye’nin Afgan Politikası”,
www.hsimsek.com.

Çınarlı Özgür, “Afganistan’ın Dünyü Bugünü”, www.hirc.hacettepe.edu.tr

Middlebrook Peter J.-Sharon M.MILLER, “All Along The Watch Tower: Bringing Peace to The Afghan Pakistan Border, Middlebrook and Miller Foreign Policy Futures”, (çevrimiçi), www.middlebrookmiller.com/assets/.

Koçer Mehmet, “Bolşevik İhtilali Sonrasında Afganistan Üzerinde İngiliz-Rus Mücadelesi”,
İlahiyat Fakültesi Dergisi,
www.firat.edu.tr/ilahiyat/DergiYazilari/09-1_2004/05MehmetKocer.pdf.

Özdemir Hikmet, “Cemal Paşa Cinayeti”, **Başkent Üniversitesi Stratejik Arş.Mer.(Konferans),(Çevrimiçi)**,
<http://www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/10mart2006.pdf>.

EKLER

Passport Diplomatique.

Son Excellence Fahri Pacha,
Envoyé Extraordinaire du Gouver-
nement de la Grande Assemblée Na-
tionale de Turquie à Kiabul, de-
vant rejoindre son poste, les Au-
~~torités militaires des~~
Pays Amis et Alliés sont priées
de lui accorder libre passage.

Fait à Angora, le 8 mars 1928.

Le Commissaire
des
Affaires Etrangères

سیاهی بسایه بر دل
تور کیا بر پرده عفت مجلسی حکو منتان افغانستانه
نزدنده سفر مرضی و فوریه الطارده سی فریقانه
گرامدنه خرقی با شایا حفر نرو محس مایه ریانی اولنه
ماتور بن ملطیه و کبریه مند نه متار ایلرک بیاض
نسرین اونی رجا و نور راه مارا حکیم

امور خارجہ و قریبی
کابینہ

TÜRKİYE - AFGANİSTAN DOSTLUK ANLAŞMASI

Moskova, 1 Mart 1921

Bismillahirrahmanirrahim,

Yüce Türkiye Devleti ve Afganistan, içtenlikle birbirine bağlı, bir umut ve kutsal amaçla gönülleri dolu olarak, nesnel ve moral bakımından bütünüyle yüksek ortak çıkarlara sahip bulundukları ve bu devletlerden birinin mutluluk ve felaketinin ötekinin mutluluk ve felaketine neden olacağı kanısı ve inancıyla Doğu dünyasının uyanma ve kurtuluşunun başlangıcının sevinçle görüldüğü şu anda, geçmiş zamanlardaki gibi bağlantısız ve yalnız kalınamayacağı ve kendilerine kimi tarihsel görevler düşmekte olduğu bilinci içinde; bir vücudun parçası gibi, taraflardan birine gelecek sıkıntı ve dersten öteki tarafın etkilenip üzüntü duymasını doğal sayan bu iki kardeş devlet ve ulus, aralarında öteden beri var olan moral birliği ve doğal ittifakı siyaset alanına geçirerek bu ittifaka somut ve resmî bir nitelik verip tüm Doğu'nun gelecekteki mutluluğu için hayırlı bir başlangıç olmak üzere, uğurlu bir ittifak anlaşması yapmayı kararlaştırmışlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetince:

Hükûmet üyelerinden Ekonomik İlişkiler Bakanı Yusuf Kemal ve Eğitim İşleri Bakanı Dr. Rıza Nur Beyler;

Yüce Afganistan Devletince;

Olağanüstü Büyükelçi Sayın General Veli Han; yetkili temsilci olarak atanmışlardır. Adı geçen yetkili temsilciler, birbirlerinin yetki belgelerinin düzenli olduğunu görerek aşağıdaki maddeleri kabul etmişlerdir:

Madde 1. Çok şükür bağımsız bir yaşam sürdüren Türkiye Devleti, içtenlikle ve gönülden bağlar ile bağlı bulunduğu Yüce Afganistan Devletini gerçek anlamıyla bağımsız tanımayı bir görev bilir.

Madde 2. Bağlı Yüksek Taraflar, tüm Doğu uluslarının kurtuluş, bütünüyle özgürlük ve bağımsızlık hakkına sahip olduklarını ve bunlardan her ulusun istediği herhangi bir rejim ve hükûmet biçimi ile kendisini yönetmekte özgür olduğunu açıklar; Buhara ve Hayve Devletlerinin bağımsızlığını tanırlar.

Madde 3. Yüce Afganistan Devleti, yüzyıllardan beri İslamiyet'e önderlik ve ona üstün görevler yapmış olan, hilafet dünyasını elinde tutan Türkiye'nin bu alanda lider olduğunu, bu fırsattan yararlanarak da açıklar.

Madde 4. Bağlı taraflardan biri, Doğu'yu istila ya da sömürge yapma siyasetini izleyen herhangi bir emperyalist devlet tarafından ötekine yapılacak saldırıyı bizzat kendine yapılmış sayarak elindeki araçlar ve olanaklarıyla onu püskürtmeyi kabul eder.

Madde 5. Bağıtlı taraflardan her biri, ötekinin anlaşmazlık içinde bulunduğu üçüncü devletin çıkarlarına uygun ya da öteki bağıtlı tarafın çıkarlarına zararlı herhangi bir devletler arası anlaşma ve sözleşme yapmamayı ve herhangi bir devletle anlaşma imzalayacağı zaman öteki tarafa haber vermeyi yükümlenir.

Madde 6. Bağıtlı taraflar aralarındaki ekonomik ve ticaret ilişkilerinin ve konsolosluk işlemlerinin düzenlenmesi için gerekli sözleşmeleri ayrıca yapacaklar ve şimdiden birbirlerinin başkentlerine büyükelçi göndereceklerdir.

Madde 7. Bağıtlı taraflar iki ülke arasında düzenli ve özel postalar kurarak siyasal durumları ile eğitim, ticaret vb. durumlardan ve her türlü gereksinim ve isteklerinden, karşılıklı ve en ivedi olarak birbirlerine bilgi vereceklerdir.

Madde 8. Türkiye Afganistan'a kültür alanında yardım etmeyi, öğretmen ve subay göndermeyi ve bu öğretmen ve subayların en az beş yıl görevde kalmasını ve bu sürenin sonunda, Afganistan isterse yeniden eğitimciler göndermeyi yükümlenir.

Madde 9. Bu anlaşma en kısa sürede onaylanacak ve o andan başlayarak yürürlüğe girecektir.

Madde 10. Bu anlaşma iki örnek olarak Moskova'da düzenlenmiş ve tarafların tam yetkili temsilcilerine imza edilip verilmiştir. Anlaşma Hicri yılın bin üç yüz otuz dokuzunda, Cemaziyelahirin yirmi birinci gününe rastlayan, bin üç yüz otuz yedi yılı Martının birinci Salı günü imza edilmiştir.

Olağanüstü Büyükelçi Veli

Yusuf Kemal

Doktor Rıza Nur¹⁹³

Belge 2. Türkiye Afganistan Dostluk Antlaşması Metni, Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945)(Cilt I)(2.Baskı)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

Afgan kral ve kraliçe hazretlerinin teşrifleri münasebetiyle İcra Vekilleri Heyeti 18 Mayıs 928 tarihli ictimasında kabul olunan programın ma'dun sureti leffen takdim olunmuştur efendim.

Başvekil namına

Müsteşar

İmza

(Afgan kral ve kraliçesini İstanbul'a getirmek için İzmir vapurunun kiralanması ve yapılacak tören için düzenlenen programın tasdiki)

18/4/1928

Merasim Programı

Afgan Kralı ve Kraliçe Hazretleri Sivastopol veya Odesa'dan İstanbul'a gitmek için seyr-i sefain idaresinin en mükemmel ve seri vapuru olan İzmir vapuru tahsis kılınmıştır.

İşbu gemi kral hazretlerinin teşriflerinden bir gün evvel yani onaltı Mayısta refakatine Peyk-i Şevket torpido muhribleri olduğu hâlde tensib-i şahaneleri üzere mezkur limanlardan birinde bulundurulacaktır.

Gemide heyet-i müstakbeleden maada filo tilla komoru ve refakat zabiti ve lüzumu kadar bandıra efradı bulunacaktır.

Heyet-i müstakbelin ber vech-i atidir:

1. Reis-i Cumhur Hazretleri namına istikbale memur mihmandarları Paşa

2. Kabil Sefiri Nebil Bey

3. Teşrifat mudir-i umumi muavini Sedad Bey

4. Kral ve Kraliçe hazretlerinin maiyetlerine memur iki yaver

Afgan sefiri Ulam Geylani hazretleri dahi arzu ettikleri takdirde Heyet-i Müstakbeline maiyetlerinden bir zat elyevm ittihak buyuracaklardır.

13 Mayıs 1937

Saat
10

Dakika
00

Kral ve kraliçe hazretleriyle maiyetleri Muş ile İzmir vapuruna teşrif buyururken Peyk-i Şevket ve Satvet selam topu endahat edecek ve kral hazretleri gemi çıkınca geminin grandı direğine zat-ı humayunlarına mahsus sancak çekilecektir.

Afgan Milli Marşı ve müteakiben İstiklal Marşı terennüm edilecek ve heyet-i

		müstakbelin kral ve kraliçe hazretlerine takdim kılınacaktır.
13	00	Vapurda öğle taamı tetavül buyurulacaktır. Bir bando mızıka kral hazretlerinin emirlerine tabi bulunacaktır.
<u>Saat</u> 16	<u>Dakika</u> 00	14 Mayıs 1928 Donanmanın diğer beş kıta sefainini boğazın haricinde ve üç mil mesafede muntazam bir hat üzerinde kral hazretlerinin vüruduna intizar edecektir.
17	00	Kral hazretleri boğaz haricinde bekleyen sefain-i harbiye önünden geçerken Hamidiye kruvazörlerinden 21 pare top endahtı suretiyle müşarileyh hazretlerini selamlayacaklardır.
17	15	Kral ve kraliçe hazretlerini istikbale gelen kale, kolordu ve donanma kumandanları şehremini halk fırkası mutemedi, dar'ül-funun emini kral hazretlerinin rakib olduğu sefineye çıkarak resmi-hüsn-ü amediye ifa edecekler ve şehir emiri tarafından bir nutuk irad edilecek ve kral hazretleri tarafından mukabele buyurulacaktır.
17	30	O sırada bir tayyare filosu sefine-i kraliyeye istikbal edecek ve Haydarpaşa'ya kadar sefine-i harbiyeye refakat edecektir.
18	00	Bu suretle teşekkül eden mevkib bahri hareket ederek saat on sekizde Haydarpaşa önüne vasil olacak ve Selimiye kırsası tarafından yirmi bir pare top endahtı suretiyle selamlanacaktır.
18	15	Kral hazretleri Haydarpaşa'ya çıkmak üzere motora rakip olacaklar ve bu sırada Afgan ve İstiklal Marşı'nı terennüm edecek ve motor avora edip sefain-i harbiye önünden mürur ve Haydarpaşa'ya muvasalat ederken yirmi birer pare top endaht edeceklerdir.
18	15	Kral ve kraliçe hazretleri Haydarpaşa rıhtımında istikbal olunacak ve kadirgahanedeki kıtaata bade teftiş istasyona dâhil olacaktır. İstasyon dâhilinde

kral ve kraliçe hazretleri ayrıca Kadıköy halk fırkası mutemedi

Anadolu - Bağdat Demir Yolları İşletmesi Müdürü, Belediye Reisi tarafından istikbal olunacaklardır. Gar dâhilinde keza merasim-icninamiyeyi askeriye ifa kılınacak ve Afgan ve İstiklal Marşı terennüm edilecektir.

Üçüncü Gün

<u>Saat</u>	<u>Dakika</u>	
11	00	de vali, şehir emini, cemiyet-i umumiye-i belediyeden bir heyet kral ve kraliçe hazretlerini ziyaretle şahsı namına arz-ı ta'zimat ve kral hazretlerine Gazi Paşa hazretlerinin tarafından bronz bir büstünü ve kraliçe hazretlerine hereke mamulatından bir çift ipekli halı hediye edilecektir.
12	30	Kral ve kraliçe hazreti hariciye konağında hususi surette öğle taamını münavele buyuracaklardır.
15	30	Kral hazretleri Heyet-i Vekiliye azasını kabul buyuracaklardır.
18	00	de Büyük Millet Meclisi Reisi Paşa Hazretleri tarafından konaklarında hususi bir çay saati ita edilecektir.
20	00	Afgan kral ve kraliçesi hazretleri tarafından Reis-i Cumhur hazretleri şerefine bir ziyafet keşide edilecektir.

Kral ve kraliçe hazretlerinin suret-i resmiyede ikametleri bu suretle itam bulduktan sonra baki günlerdeki program arzu-u şahanelerine tabi ulunacak ve daire-i cemiyetde cereyan edecektir.

Ankara'dan avdetlerinde:

İstanbul'da kral ve kraliçe hazretleri ile maiyetlerinin ikametlerine Reis-Cumhur hazretleri tarafından Dolmabahçe Sarayı tahsis kılınmış olup ikametleri müddetince tanzim kılınan program bilahare takdim kılınacaktır.²⁰⁴

Belge 3. Emanullah Han'ın Türkiye'yi Gezi Programı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi; Fon Kodu:490.01.0.0, Yer Nu:1.1.28.

**AMANULLAH HAN İLE EŞİ ŞEREFİNE 20 MAYIS 1928
TARİHİNDE ANKARA'DA VERİLEN YEMEKTE MUSTAFA KEMAL
ATATÜRK'ÜN YAPTIĞI KONUŞMA**

Kral Hazretleri,

Türk milleti ve Cumhuriyet Hükûmeti ve ben, zat-i hükümdarilerini ve Kraliçe Hazretlerini, Türkiye'de görmekle pek ziyade memnunuz.

Kabil'den hareket buyurulduğu günden beri, seyahat-i hak Hükümdarileri safahatını, büyük alaka ve iftiharla takibediyor ve umumi bir iştirak ve hasretle teşriflerine bekliyorduk.

Bugün kardeş Afgan milletini, asil ve kıymetli şahıslarında temsil eden, has biraderim Kral Hazretlerini ve muhterem Kraliçe Hazretlerini hükûmet merkezimiz Ankara'da Türk milleti ve Devleti namına şahsen selamlamakla bahtiyarım.

Afgan milleti ile menşei Orta Asya olan ecdadımız arasındaki münasebetler ve kardeşlik bağları çok eskidir. Tarihin silinmez sahifeleri, o münasebetlerin ebedî hatıraları ile doludur.

İki eski ve kahraman milletin bugünkü evlatları, bizleri, uyandıran o sahifeleri, büyük alaka ile mütalaa etmeliyiz. Orada Afgan milletiyle Türk milletinin bir safta, yan yana aynı gayeye yürüdüğü ve müşterek şanlar ve zaferler kazandığı görülecektir. Tarihin o ölümsüz kayıtları bize kardeş hislerini ve bağlarını, kıymetli bir ortak miras olarak bırakmış olan, Afgan ve Türk büyük babalarımızın, bugünkü siyasi hudutlarımızın haricindeki sahalarda dahi, devletler kurmakla yek diğerine halef selef olduklarını göstermektedir.

İşte, bugünkü Afgan ve Türk milletleri, sayısız asırların ve büyük kıtaların içine hatıralar ve ananeler salan büyük milletlerin evlatlarıdır.

Aziz Dostum Kral Hazretleri,

Tarihin ne garip tecellileri, dünya hadiselerinin ne manidar tesadüf ve benzerlikleri vardır. Zat-ı Hükümdarileri, 1919'da kahraman Afgan milletinin başında olarak Asya'nın ortasında, istiklal için mücadeleye atılırken, biz de aynı tarihte, burada, Avrupa'nın şarkında, bütün medeni cihanın gözü önünde, istiklal ve hürriyetimize vurulan darbelere, göğüslerimizi siper ederek dövüşüyorduk.

Size ve bize çektirilen bunca ıstıraplardan bahsetmeye gerek yoktur. Yalnız, istiklal ve hürriyet âşığı milletler için o ıstırap anları, o ıstırap sebepleri, uyanık olmak için daima hatırlanmalıdır.

İstiklal ve hürriyetlerini her ne pahasına ve her ne karşılığında olursa olsun, ihlal ve şarta bağlamaya, asla müsamaha etmemek; istiklal ve hürriyetlerini bütün manasıyla korumak ve bunun için icap ederse son

ferdinin son damla kanını akıtarak insanlık tarihini örneklerle süslemek; işte istiklal ve hürriyetin hakiki mahiyetini içeren manasını, yüksek kıymetini, vicdanında idrak etmiş milletler için esasi ve hayati prensip... Ancak bu prensip uğrunda her türlü fedakârlığı, her an, yapmaya hazır ve kadir bulunan milletlerdir ki sürekli insanlığın hürmet ve riayetüne layık bir sosyal heyet olarak mütalaa olunabilirler. Afgan milleti ve Türk milleti, bu kardeş millet, bu prens bin hakiki salikleri olduklarını fiilen ispat ettiler.

Afgan milleti ile Türk milletinin tarihi olan dostluk bağlarını sağlamlaştıran başlıca etkeni de her iki milletin, şerefli mevcudiyetleri ve yüksek ülküleri için istiklal ve hürriyet prensibine, aynı kuvvet ve imanla sarılmalarında aramalıdır.

İstiklal ve itibarını cihana tanıtmak vasıf, liyakat ve kudretinde olan milletlerin, medeniyet yolunda da seri ve muvaffak adımlarla ilerlemek istidatları, teslim olunmak lazımdır. Gerçi bir sosyal heyetin zamanla kökleşmiş örf ve adet, hissiyat ve görüşleri mühimdir. Bu itibarla, sosyal heyetler, müteşebbis fertler üzerinde, adeta amir ve hâkim bir tesir icra ederler. Fakat doğal yetenek ve liyakatı, ortaya çıkmış ve yükselmiş milletler; medeniyetin bugünkü ilerlemesinden feyz ve ilham almış aydın evlatları saika ve delaletleriyle mazide kaçırdıkları fırsatların sebep olduğu gecikmelerin, telafi çaresini bulmakla gecikmezler. Bu hususta sosyal heyete en güzel şekilde kılavuzluk etmenin etkili ve verimli olduğunda şüphe yoktur.

Muhterem Kral Hazretleri,

Bu münasebetle, pek ziyade haz ve takdirle takip ve müşahade etmekte olduğum bir hakikati, arz etmeme müsaade buyurmanızı rica ederim. Zat-ı Hükümdarileri, asil Afgan milletinin başına geçer geçmez, yalnız millet ve memleketinize istiklali tam kazandırmakla yetinmediniz. O güzel ve bereketli memleketinizde zamanın yaktığı mamureleri, bugünün ilerleyişiyle uygun bir şekilde, canlandırmaya ve yüceltmeye başladınız. Devletinizin teşkilatını tanzim ettiniz. Cesur ve kahraman ordunuzu yeniden düzenleyip sağlamlaştırdınız. Maarif işlerinde mühim adımlar attınız. Sosyal hayatta, mahsus hamleler gösterdiniz. Bütün bu şuurlu ve ruhlu icraat ve faaliyet ülkenizin ve milletinizin bayındırlık ve medeniyet sahasında, layık olduğu yüksek mevkiye yükselme zamanının gecikmeyeceğine kefildir.

Kral Hazretleri,

Medeni ve yenilikçi ıslahat yolundaki faaliyet ve mesainizin ne kadar huzur ve sükan gerektirdiğini takdir ve buna mazhariyetimi samimiyetle temenni ederim. Gerçi Afganistan'ın coğrafi vaziyeti ve bu sebeple devletinizin siyasi şartları mühim, ciddi ve hassastır. Tarih bu ehemmiyet ve hassasiyetin, içinde bulunulan şartlar ve durumlar ne olursa olsun; bir an nazar-ı dikkatten uzak tutulmamasını amirdir. Hatta vehim ve vesveseyle! Fakat hemen arkasından beyan etmeliyim ki Afganistan'ın Hindikuş'u ile çetin ve sert tabiatı ve Afgan milletinin olumluluğu, zekâ, cesaret ve kahramanlığı ve bilhassa Afgan Devleti'nin mümtaz Hükümdarının yüksek

şahsiyeti, her türlü ihtimalin karşısında kat'iyet ve kudretle yükselen bir abidedir. Biz bunu biliyoruz ve kalbi hislerle takdir ediyoruz.

Sizin ve milletinizi ve memleketinizi cidden seven Türk milletinin Reis'i olarak, samimiyetle arz edeyim ki, Afganistan'ın maddi ve manevi ilerlemesi ve yükselmesi yolundaki teşebbüslerinizin, az zamanda sulhpezir olduğunu görmek, bizim başlıca emelimizdir. Muvaffakiyetinizin muhakkak olduğuna itminanımız kat'idir.

Bu hususta, bir kardeş millete, tabiaten teveccüh en vazife ve mükellefiyetleri, Türk Devleti, gücü ölçüsünde yerine getirmek için acele etmektedir.

Afganistan'ın kıymetli hükümdarı Amanullah Hazretleri;

İstikbal'in yüksek ufuklarından doğmaya başlayan güneş, asırlardan beri ıstırap çeken milletlerin talihidir! Bu talih artık bir daha siyah bulutlara bürünmemesi, milletlerin ve onların başkanlarının ihtimam ve fedakârlığına bağlıdır.

Afgan devletinin ve kudretli Hükümdarının ve pek muhterem Kraliçe Hazretlerinin yükselişi parlak olsun!..."

Belge 4. 20 Mayıs 1928 tarihli Atatürk'ün Konuşma Metni, Saray Mehmet, **Afganistan ve Türkler**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2002.

25 MAYIS 1928 TARİHİNDE TÜRKİYE İLE AFGANİSTAN ARASINDA İMZALANAN "DOSTLUK VE İŞ BİRLİĞİ ANLAŞMASI"

"1'inci Madde: Türkiye Cumhuriyeti ile Afganistan Emirliği arasında ve keza iki millet arasında ihlali mümkün olmayan barış ve samimi ve ebedî dostluk yürürlükte olacaktır.

2'nci Madde: İki taraftan biri aleyhinde ahar bir veya birkaç devlet tarafından bir düşmanca hareket gerçekleştiği takdirde, taraf-ı akid o tecavüzün men'i emrinde bütün gayret ve mesaisini sarf etmeyi ve bu mesaiye rağmen, harp emri vaki olduğu hâlde iki hükûmet yüksek menfaatlerine uygun olan isabetli kararı araştırmak üzere, vaziyeti aralarında tekrar iyilikseverlikle ve itina ile mütalaa etmeyi taahhüd ederler.

3'üncü Madde: Tarafeyn-i akideynden her biri ahar bir veya birçok devlet tarafından diğer taraf-ı akidin aleyhine yönelik hiçbir ittifaka veya siyasi ve askerî ve iktisadi ve mali hiçbir itilafa ve keza ahar bir veya birkaç devlet tarafından, diğer taraf-ı akidin askerî emniyetine aleyhine yönelik düşmanca hareketlere katılmamayı taahhüd ederler.

4'üncü Madde: Devleteyn-i akideyn, her iki memleket ve milletlerin ilerlemesi ve yüceltilmesi için bir tarafta mevcut bir diğer taraf için faydalı olan ve ihtiyaç hissedilen türlü sebep ve araçları, ayrıca tertip ve tanzim kılınacak özel bir sözleşme ile temine ve onun ihtiyaçlarını kolaylaştırmaya çalışmayı taahhüd ve diğer tarafa o hususta yardım ederler.

5'inci Madde: Türkiye Cumhuriyeti Afganistan'ın maarif ve ordusunun ilerlemesi ve yüceltilmesi için talep edeceği adli ve ilmî ve askerî uzmanları seçmekle Afgan Devletinin hizmetine vermeyi taahhüd eder."

Belge 5. 25 Mayıs 1928 tarihli Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması Metni, Saray Mehmet, **Afganistan ve Türkler**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara, 2002.

Hariciye Vekaleti

11 Temmuz 1940

III'üncü Daire Umum Müdürlüğü

II'nci Şube

Yüksek Başvekâlete

Afganistan - İran hudut ihtilafının hâllinden dolayı Afgan hükûmetince teşekkür edildiğini ve bazı sözleri havi Afganistan Büyük Elçiliğinden alınan 2 Temmuz 1935 tarihli notanın örneği olarak ilişik sunulmuştur.

Keyfiyet Orgeneral Fahrettin Altay'a bildirilmiştir.

Hariciye Vekili

İmza

No: 655

2 Temmuz 1935

Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Hazretlerine tebliğ edilmek üzere Afganistan Hariciye Vezirinden dün gece vurut eden telgrafnameyi Afganistan Büyük Elçiliği berveçhizir arz ile kesbi şeref eyler.

Afganistan ile İran hududunun tahdidi hususunda Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin kabul buyurduğu zahmetlerden dolayı gerek Afganistan Hariciye Veziri ve gerek Hükûmeti matbuası namına Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine ve zati Vekâlet-penahilerine ve bilhassa Orgeneral Fahrettin Altay Hazretlerine samimi teşekkürlerini sunar ve muhterem Türkiye Cumhuriyetinin ve necip Türk Milletinin her hususta muvaffak ve kâmiyap olmalarını diler.

Mühür

Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekaleti Celilesine

Aslı gibidir.

Belge 6. Kabil Büyük Elçisi Ömer Fahrettin Paşanın Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşaya Yazdığı Teşekkür Mektubu. Kandemir Feridun, **Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler (Medine Müdafaası)**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1974.

**Afgan Hükûmeti İle Yapılan Dostluk Anlaşması Gereğince A'...an'a
Hediye Edilecek Silahların Ordu Kadrosundan Çıkar**

Hükûmeti cumhuriyetimizle Afgan hükûmeti arasındaki muavenet dolayısıyla hediye suretiyle gönderilecek man kasatura iki bin İngiliz piyade tüfengi ve teferruatıyla beraber dört makinalı tüfek ve beşyüz bin fişengin ordu kadrosundan tenzili, Müdafaa-yı Milliye Vekaletinin 15 Mart 926 tarihli ictimâgatında tasvib ve kabul olunmuştur.

17 Mart 926
Reis-i Cumhur
Gazi - İmza

Hariciye Vekaleti Vekili
İmza

Dâhiliye Vekili
İmza

Adliye Vekili
İmza

Müdafaa-i Milliye Vekili
İmza

Adliye Vekili
İmza

Başvekil
İmza

Sıhhiye ve Muaveret-i İctimaiye
Vekili
İmza

Ticaret Vekili
İmza

Ziraat Vekili
İmza

Nafia Vekili
İmza

Maarif Vekili
İmza

Milliye Vekili
İmza

Belge 7. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, S. 4333,F.K. 30.18.1.1, Y.N.,
21.69.16.

برلين

۱۹۲۸/۴/۲۸

شماره جبهه و کالته

۵۷۱۲

۱۶۵

۳۳

A	
D	۱۹۰۰
F	۱۰/۱۰

اتفاق قرالی حمرتلویه شدی کوروشدم . کرک غازی پاشا حمرتلویک و کرکه ذات عالیونک اوزو تلقیناتی تبلیغ و ایفا ایشدم .

قرال حمرتلوی کرک غازی پاشا حمرتلویک و کرکه تورکیا به قارشو فوق العاده مربوط و محسوس کوروشورلو .

عملیاتلوی مسئله سنک تورک اطیاسی طرفندن یاپیللمسی آوزولرینه قارشو : «غازی پاشا حمرتلویک لطفلرینک متد ایشدم . برادر خاحمدن بونتی بکوردیم . لکن بو عملیات مسئله سنک آلمانیا ده یاپیللمسی آلمانیا ده کی اقامت مقصد سی ستر ایچون ایدی . بورادن برقدار فابریقه و مالزیه ایدم . استقراض یاپدم انگلیز یونانی انگلتره ده یاپقلشی ایستدیلو . بن اوزو ایشمه دم . فرانسز لر ایسه خوانی قونوشمه دن باشقه بر شی یاپدیلو . اقتصاد دی ساحه ده اک موافق شرائطی آلمانیا ده بولدم . بالاحاقه انگلیز لر سیاستله اقتصاد یاتنی تألیف ایشمک ایستدیلو . بن ایسه آلمانیا ده بالکر اقتصاد ی چالیشه ییلدم .

آزوپاد ه چوق شی کوردیم و حتی نمله کوردیم . بو کورد کلریدن چوق ده استفاده ایشدم . لکن بنم و وطنک دود و احتیاجی بو کورد کلرینه برابر ده باشقه شیلر دی که بونلری آوزوپاد ه نه کوره ییلدم و نه ده کیسه ایله بوکا دائر قونوشه ییلدم . ایشته بو حقیقی آوزولرسی و احتیاجی تورکیا به ماقبلوریم . بالاحاقه غازی پاشا حمرتلویله قونوشه جق و اوندن او کره نه جق چوق شیلرم واردو . آوزوپا نه قدر بویوک و یوکسک اولورسه اولسون بنم طاش و طوپراق بیشتندن عبارت و وطنه ترجیح ایدلیم .

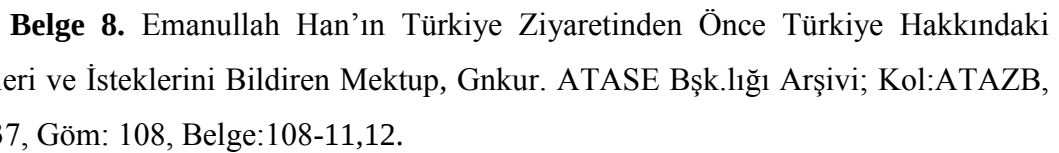
ایشته بن بو خرابه لر ایشجه سمیره لر میدانه کیمزیمک ایستیمیم که بوند ه بنی ارشاد اید هجک بالکر سز لو سکر . بالاحاقه مملکتک داخلی سیاستی چوق عیدر . اطرافیم غیر مساعد عناصر له محاطدر .

اک یقینلریمدن بعضیسی انگلیز و بعضیسی آلمان ، روسالک .... طرفند ازلنی یاپارلو . ملتله ارمده ه بو طبقه وارد که بونلر له مجادله ده ایم . ایشته بوتون بو دودلوسی آنقره ده قونوشه ییله جکم . برده مراسم و چوق و خبت ایله غازی پاشا و وفقای کرامی ایله تماسلرم قطع بوبورلسون . رسمی زیارت و مراسدن سکره غازی پاشا حمرتلوی ایله باش باشه قانقلم تأمین ایدلسون . « بویوردیلر و بعد ه بوجه اتی اوزو اشلهار ایشدیلو :

۱ - یملگوی تورک یملکی ایستورورلو . پانو ، بوهک و سائر ه کبی

۲ - اردهو ایله صحیه یی تورکلوک اجتماعنه ترک اید کلرندن افغانستانه کونورمک اوزره بر دیش طبیعی هر کوز طبیعی

%

28/4/1928

Hariciye Vekaletine

Afgan Kralı Hazretleriyle şimdi görüştüm. Gerek Gazi Paşa Hazretlerinin ve Gerekse zat-ı alilerinin arzu-yu telkinatını tebliğ ve ifa ettim.

Kral Hazretleri gerek Gazi Paşa Hazretlerine ve gerekse Türkiye'ye karşı fevkalade merbut ve mütehasşis görünüyorlar. Ameliyatları meselesinin Türk etibbbaşı tarafından yapılması arzularına karşı "Gazi Paşa Hazretlerinin lütuflarının minnetdarıyım. Birader-i hassımdan bunu beklerdim. Lakin bu ameliyat meselesinin Almanya'da yapılması Almanya'daki ikamet maksadımı setr için idi. Buradan bir miktar fabrika ve malzeme aldım. İstikraz yaptım. İngilizler bunu İngiltere'de yapmağımı istediler. Ben arzu etmedim. Fransızlar ise havai konuşmadan başka bir şey yapmadılar. İktisadi sahada en muvafık şeraiti Almanya'da buldum. Bilhassa İngilizler siyasetle iktisadiyatını telif etmek istediler. Ben ise Almanya'da yalnız iktisadi çalışabildim.

Avrupa'da çok şey gördüm ve hatta fazla gördüm. Bu gördüklerimden çok da istifade ettim. Lakin benim ve vatanımın derd ve ihtiyacı bu gördüklerimle beraber daha başka şeylerdi ki bunları Avrupa'da ne görebildim ne de kimse ile buna dair konuşabildim. İşte bu hakiki arzularımı ve ihtiyacımı Türkiye'ye saklıyorum. Bilhassa Gazi Paşa Hazretleriyle konuşacak ve ondan öğrenecek çok şeylerim vardır. Avrupa ne kadar büyük ve yüksek olursa olsun benim taş ve toprak yığınınından ibaret vatanıma tercih edilmez.

İşte ben bu harabeler içinde mamureler meydana getirmek istiyorum ki bunda beni irşad edecek yalnız sizlersiniz. Bilhassa memleketimin dâhilî siyaseti çok mühimdir. Etrafım gayrı müsait anasırla muhattır.

En yakınlarımdan birisi İngiliz ve birisi Alman, Rus vb. taraftarlığı yaparlar. Milletle aramda bir tabaka vardır ki bunlarla mücadeledeyim. İşte bütün bu dertlerimi Ankara'da konuşabileceğim. Bu da merasim ve çok rağbet ile Gazi Paşa ve refika-yı kiramı ile (okunamadı) kat buyurulması. Resmî ziyaret ve merasimden sonra Gazi Paşa Hazretleri ile baş başa kalmaklığım temin edilsin" buyurdular ve badehu ber vech-i ati arzu izhar ettiler:

1. Yemekleri Türk yemeği istiyorlar. Pilav, börek vesaire gibi.
2. Ordu ile sıhhiyeyi Türklerin ihtisasına terk ettiklerinden Afganistan'a götürmek üzere bir diş tabibi, bir göz tabibi istiyorlar. Fakat bunların bir teşkilat yapabilecek kabiliyette olmasını istiyorlar.
3. Kainvalideleriyle küçük kerimelerini Berlin'den İstanbul'a gönderiyorlar. Nisan'ın 30'unda buradan hareket edecekler. İstanbul'a avdetlerine kadar himaye ve muavenetimi ve esbab-ı istirahatının teminini rica ediyorlar.

Bendeniz de buradan kâtiplerden birini terfik edeceğim.

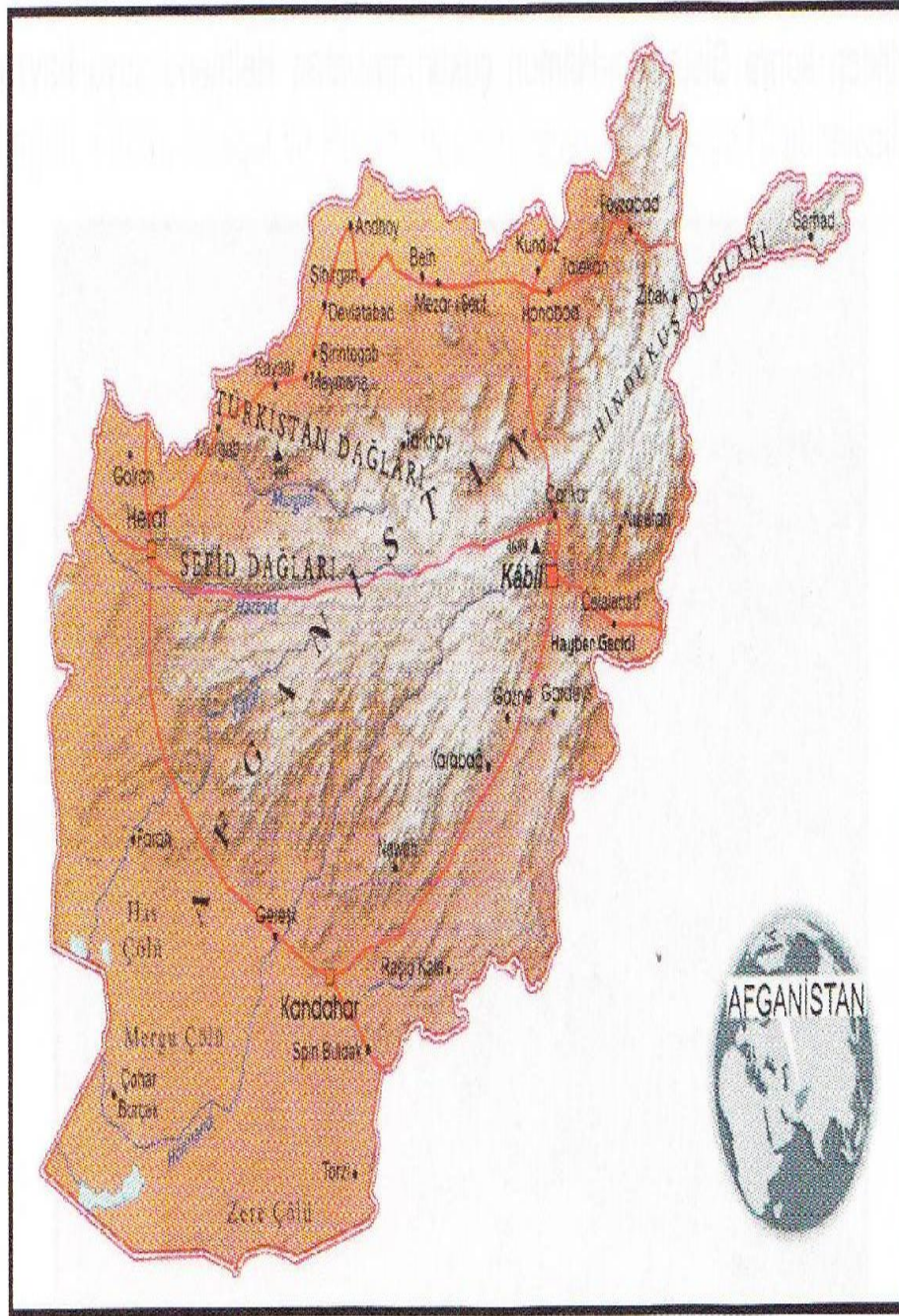
4. Program mucibince yapılan zahmete ve daha şimdiden gösterilen alakaya teşekkür ile pek mütehasşıs olduklarını bildiriyorlar; ve herhâlde Ankara'dan Tahran'a kara yoluyla gideceklerini ve icap ederse bargirle ve yaya dahi yürüyeceklerini ve yalnız refikaları ve diğer iki prenses ile bazı maiyetini Batum tarikiyle Tahran'a göndereceğinden İran hükûmetine vaktiyle tarik-i seyahatinin bildirebilmesi için Moskova'da cevaba intizar ettiklerinden bahs buyurdular.

Arz-ı malumat olunur efendim.

Haşiye: Ankara'dan Tahran'a giderken tekrar Rusya'dan katiyen geçmek arzu etmiyorlar.

Büyükelçi²⁰²

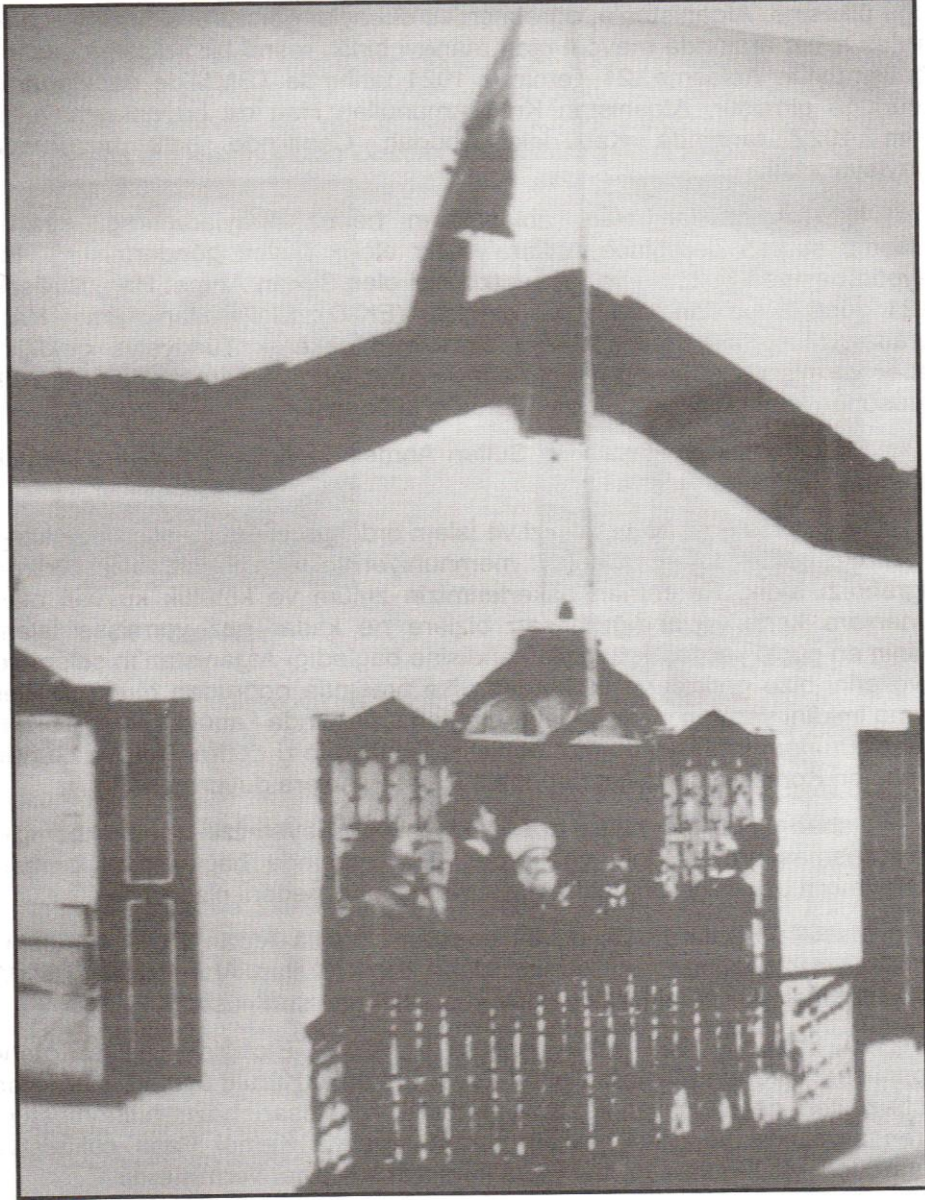
Belge 9. Emanullah Han'ın Türkiye Ziyaretinden Önce Türkiye Hakkındaki Görüşleri ve İsteklerini Bildiren Mektup'un transkribidir.

Resim 1. Afganistan Fiziki Haritası

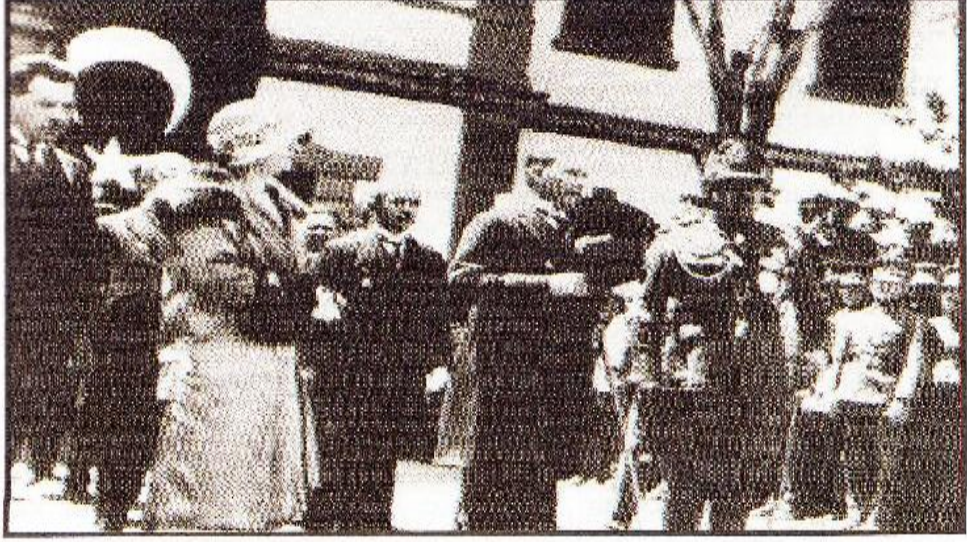
Resim 2. Durand Hattı, Peter J. Middlebrook. -Sharon, M. Miller, “**All Along The Watch Tower: Bringing Peace to The Afghan Pakistan Border**”, Middlebrook and Miller Foreign Policy Futures, (çevrimiçi), www.middlebrookmiller.com/assets/, (10. 06. 2010).

Resim 3. Afganistan Elçiliğinin açılış töreninde elçilik gönderine bizzate Mustafa Kemal Paşa tarafından Afgan bayrağı çekilirken. Süleyman ÖZMEN, **Mahmud TARZİ'nin Hayatı, İnkılapçılığı ve Faaliyetleri**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2008,s. 159.

Resim 4. Amanullah Han ile Ömer Fahrettin (TÜRKKAN) Paşa, **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, Genkur. Askeri Tarih ve Stratejik ve Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.46.

Resim 5. ATATÜRK tarafından Afganistan Kralı Amanullah Han ve eşi Kraliçe Süreyya'nın Ankara Garı'nda karşılanması (20 Mayıs 1928), **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, Genkur. Askeri Tarih ve Stratejik ve Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.61.

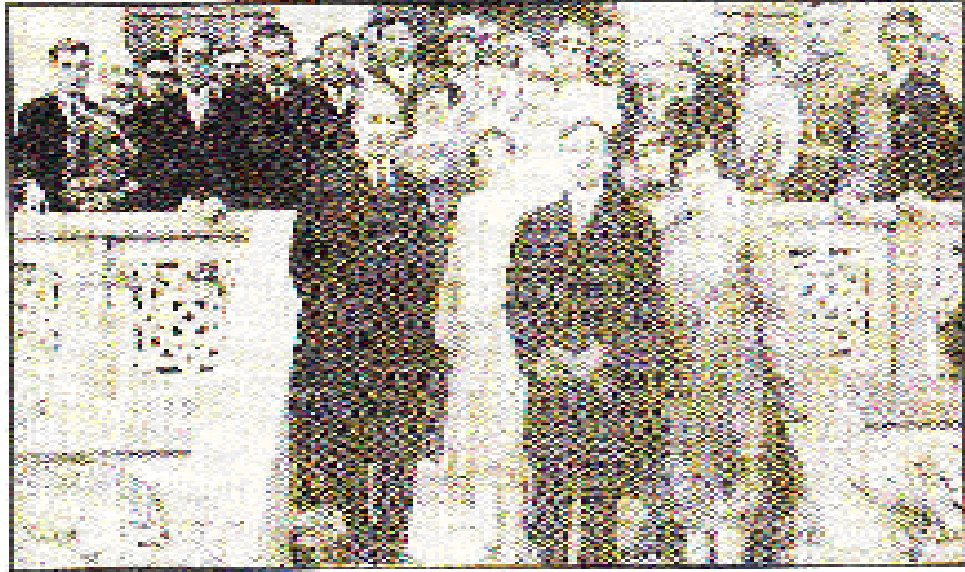
Resim 6. Atatürk'ün Afgan Kralı Emanullah Han, eşi ve beraberindekiler Çankaya Köşkü'nün bahçesinde (21 Mayıs 1928), **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, Genkur. Askeri Tarih ve Stratejik ve Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.61.

Resim 7. Atatürk'ün Emanullah Han ile ATATÜRK, 21 Mayıs 1928, Ankara, Süleyman ÖZMEN, **Mahmud TARZİ'nin Hayatı, İnkılapçılığı ve Faaliyetleri**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2008,s. 168.

Resim 8. Gazi Mustafa Kemal, Orman Çiftçiliği'nin 3'üncü kuruluş yıl dönümünde Afgan Kralı Emanullah Han ve Eşi ile. 21 Mayıs 1928.

Resim 9. Atatürk Afgan Kralı Emanullah Han ile, **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, Genkur. Askeri Tarih ve Stratejik ve Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.64.

Resim 10. Afganistan’da hayat, dağ silsilelerinin arasında kalan düzlük ve platolarda sürdürülür. (Kendi Arşivimizden)

Resim 11. Afganistan’da hayat, dağ silsilelerinin arasında kalan düzlük ve platolarda sürdürülür. (Kendi Arşivimizden)

Resim 12. Kabil şehrinden trafik manzaraları. (Kendi Arşivimizden)

Resim 13. Kabil şehrinden trafik manzaraları. (Kendi Arşivimizden)

Resim 14. Kabil’de Bulunan ve Sovyet İşgalinde Bombalanan Kraliyet Sarayı
(Kendi Arşivimizden)

Resim 15. Kabil’de Bulunan ve Sovyet İşgalinde Bombalanan Kraliyet Sarayı
(Kendi Arşivimizden)

Resim 16. Kraliyet Sarayı Yakınındaki Harem, Taliban Yönetimi Esnasında Hasara Uğratılmıştır. (Kendi Arşivimizden)

Resim 17. Kraliyet Sarayı Yakınındaki Harem, Taliban Yönetimi Esnasında Hasara Uğratılmıştır. (Kendi Arşivimizden)

Resim 18. Kabil'e 15 km. Mesafede Olan Darulaman Bölgesinden Şehirleşme Manzaraları (Kendi Arşivimizden)

Resim 19. Kabil'e 15 km. Mesafede Olan Darulaman Bölgesinden Şehirleşme Manzaraları (Kendi Arşivimizden)

Resim 20. Kabil’de Türkiye Tarafından Yaptırılmış Bir Kemer ve Afganistan Ticaret Bakanlığı (Kendi Arşivimizden)

Resim 21. Kabil’de Türkiye Tarafından Yaptırılmış Bir Kemer ve Afganistan Ticaret Bakanlığı (Kendi Arşivimizden)

Resim 22. Kabil Merkezinde Bulunan Afgan Kapalı Çarşısı (Kendi Arşivimizden)

Resim 23. Kabil Merkezinde Bulunan Afgan Kapalı Çarşısı (Kendi Arşivimizden)

Resim 24. Başkent Kabil Merkezinden Gündelik Yaşama Ait Görüntüler
(Kendi Arşivimizden)

Resim 25. Başkent Kabil Merkezinden Gündelik Yaşama Ait Görüntüler
(Kendi Arşivimizden)

ÖZGEÇMİŞ

Göker GÜRSOY 04 Aralık 1977 tarihinde İstanbul’da doğdu. İlkokulu Ali Fuat Cebesoy ilköğretim okulunda bitirdi. Orta öğrenimini Şişli Lisesi’nde tamamlamayı müteakip Işıklar Askeri Lisesi’nden 1995 yılında mezun oldu. Üniversite öğrenimini Kara Harp Okulu’nda tamamlayarak 1999 tarihinde istihkam teğmen rütbesiyle kıta hayatına İstanbul’da başladı. 2005 yılında Elazığ’a atanan GÜRSOY, Tunceli ve Hakkari’de değişik görevlerde bulundu. 2009 yılında, yurt dışında “NATO-Barışı Destekleme Harekatı” kapsamında, Afganistan’da görev yaptı. Halen Elazığ’da görevine devam eden Gürsoy, evli ve bir çocuk babasıdır.